

D 2643

bo-rec

OKTOBER 1982

BOREC, YU ISSN 0006-7725

10

borec 10

1982 * XXXIV

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj:

republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Uredniški svet:

dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika), Lojze Štradjot, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavna in odgovorna urednica:

Milena Štrajnar

Naslov uredništva in uprave:

založba Borec — za revijo Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I

Poštni predal:

203

Telefon:

320-477

Cena:

posamezna številka stane 22,40 dinarjev, dvojna številka 30,40 dinarjev; celotna naročnina je 240 dinarjev, za tujino 288 dinarjev

Žiro račun pri SDK v Ljubljani:

50101-603-45772

Devizni račun pri LB — Gospodarska banka v Ljubljani:

50100-620-107-010-257300-3105/4

vseбина

DR. DUŠAN BIBER

Britanske misije o Titu 513

NIKITA STANESCU

Puška 530

Izlizanost 530

FRANCE LUBEJ-DREJČE

Spomin na koroški plebiscit 531

FABIJAN TRGO

Politična zavest družbe ali: o nekaterih vprašanjih zgodovinopisja revolucije 540

IVAN ZBACNIK

O Ogenjci nekoliko drugače 543

DR. TONE FERENC

Odgovor 546

JOŽE VIDIC

Kokra v NOB 547

DR. DRAGOTIN CVETKO

Plenumske dileme (2) 549

NIKITA STANESCU

Žalostna ljubezenska pesem 554

Brez imena 560

Britanske misije o Titu

Dr. Dušan Biber

V predgovoru v zborniku britanskih dokumentov za čas od 28. maja 1943 do 21. maja 1945 pod naslovom *Tito-Churchill, strogo tajno*, objavljenem v Zagrebu 1981. leta, sem zapisal, da ni izključeno, da bodo nadaljnje raziskave in pregled skoraj štiristo fasciklov z dokumenti raznih britanskih misij (kot tudi drugih fondov) pokazale, da obstaja še kak dokument o maršalu Titu, ki ni prispel do britanskega zunanjega ministrstva (Foreign Office) ali do urada predsednika britanske vlade Winstona Churchilla. Ob pregledovanju nekaterih fasciklov iz fonda WO 202 ministrstva vojske (War Office) na začetku letošnjega leta v Public Record Officeu v Londonu se je izkazalo, da je bila ta domneva točna.

Na žalost ni mogoče pričakovati, da bi ob sedanjem načinu financiranja raziskovalnega dela, ob splošnih omejitvah in pomanjkanju deviznih sredstev bilo mogoče kmalu opraviti vse potrebne raziskave, da bi res temeljito izluščili podobo delovanja tovariša Tita na vojaškem področju, kot to lahko razberemo iz poročil najrazličnejših britanskih vojaških misij. Res, bistveni podatki o političnem delovanju, o mednarodnih odnosih itd. so na voljo v fondih drugih britanskih ustanov. Toda kratka vojaška sporočila, poslana po radijskih zvezah, večkrat v vrsti depeš, oddanih ob raznih priložnostih in v posameznih delih, vsebujejo marsikatero zelo dragoceno podatke, ki bi jih veljalo vstaviti v širšo mozaično podobo.

V *Zbranih delih* Josipa Broza Tita uredništvo objavlja tudi kronologijo o življenju in delu tovariša Tita. Težko si je zamisliti, kdaj in kako bo mogoče kdaj kasneje dopolniti to kronologijo, če to ne bo storjeno že v sedanji matični izdaji in prevodih v slovenščino, madeonščino, albanščino in madžarščino. Žal je pregledovanje pretežne večine fasciklov s poročili misij zelo zamudno in precej težje kot pa pregledovanje fondov britanskega zunanjega ministrstva ali urada ministrskega predsednika Churchilla. Dešifrirane radijske depeše so namreč večinoma pisane z roko. Besedilo ene same gosto tipkane strani zavzame pri dešifriranju in razbitju na vrsto depeš po deset in več strani. Ustrezno večji so tudi stroški za kseroksiranje, ki je vse prej kot poceni.

Za obdobje od septembra 1943. do februarja 1944. leta so sicer na voljo raziskovalcem pretipkani telegrami, poslani v Jugoslavijo in sprejeti iz Jugoslavije od britanskih misij. Toda ti telegrami (Operational log, WO 202, 131, 139, 140, 143, 145) obsegajo okrog sedem tisoč gosto tipkanih strani. Za njihov res natančen in temeljit pregled je potrebno precej več časa in sredstev, kot jih je (in bo) na voljo. Kljub temu pa v omejenem času izbrani posamezni telegrami, čeprav še tako fragmentarni, vsebujejo dragoceno, doslej v znanstveni in širši javnosti neznano gradivo o delovanju, korespondenci in stališčih tovariša Tita. V teh depešah najdemo tudi vrsto izredno zani-

mivih podatkov o raznih vojaških partizanskih operacijah itd. Pričujoči zapis je zato lahko le opozorilo raziskovalcem, ki bodo morda kdaj kasneje, ko bodo razmere ugodnejše tudi za muzo Clio, skrbno in natančno zbrali številne dragocene mozaične drobce z življenjske poti tovariša Tita. Takrat, ko bo manj bučnega »priseganja« in več zavzete, iskrene skrbi za znanost, manj resolucij in stališč, zato pa več samoumevnih dejanj, manj »prispevkov«, več pa stvarnega, temeljitega in resnega znanstvenega dela kvalificiranih zgodovinarjev.

Seveda so na voljo tudi depeše raznih misij širom po Jugoslaviji, ki so se čisto sklicevale na Tita ali pa so posredovale obvestila, ki jim jih je dajal na voljo vrhovni štab ali tovariš Tito osebno. Poleg Macleanove misije pri vrhovnem štabu NOV in PO Jugoslavije (Macmis) so taka poročila pošiljale misije s šifriranimi imeni kot, na primer, Rowena, Bus, Flotsam, Hundon, Typical, Pikestaff itd.

Tako so, na primer, Britanci konec septembra 1943. leta predlagali Titu, naj podrejenim partizanskim štabom da navodila, naj uporabljajo dvojno transpozicijo pri šifriranju svojih depeš. Menili so (kar se je kasneje izkazalo kot točno), da partizanske šifre niso dovolj varne. Glavna štaba Slovenije in Hrvatske sta zaprosila za zavezniške radijske sprejemnike in oddajnike, nista pa bila voljna brez Titovih ukazov popraviti svojih šifer.¹

Ob prihodu brigadirja Fitzroya Macleana je tovariš Tito 21. septembra 1943. leta poslal vrhovnemu zavezniškemu poveljniku generalu Maitlandu Henryju Wilsonu posebno pismo. O tem je brigadir Maclean osebno poročal generalu Wilsonu s šifrirano depešo. Žal doslej

razpolagamo le s prvim odlomkom, ki se glasi:

»Prihod vašega predstavnika generala Macleana in njegovega osebja v ta štab me navdaja z zadovoljstvom in s trdnim prepričanjem, da bo ta dogodek velikega pomena za še tesnejše in uspešnejše sodelovanje v boju proti našemu skupnemu sovražniku.«²

Misija Typical je 24. septembra 1943 dobila navodilo, naj skuša prepričati Tita, da posreduje in prepreči spopad partizanov in četnikov na področju Berane. Dano je bilo zagotovilo, da bodo v bodoče poročila o dejavnosti partizanov točna in primerno predstavljena javnosti.³ Ista misija je 27. septembra 1943. leta posebej opozorila predstavnika ameriške vojaške obveščevalne službe OSS (Office of Strategic Services) majorja Louisa Huota, da Tito posveča velik pomen publiciteti o partizanih. Zato je priporočila, naj natančno prouče dosegljive informacije in se izognejo vsakemu nepremišljenemu poročanju, o zavezniški pomoči partizanom pa naj poročajo kasneje ob primernejših prilikah.⁴

Drugega oktobra 1943 je prispelo poročilo misije Pikestaff, da je Tito načel vprašanje akreditiranih vojnih dopisnikov. Ameriški major Farish se je zavedal političnih komplikacij, menil pa je, da se bo potrebno kmalu spopasti s tem vprašanjem. Tito je privolil, da Amerikanci pošljejo k Farishu še enega nižjega častnika s potrebnim jezikovnim znanjem.⁵ Kot vemo, je kasneje prav poročilo majorja Farisha odločilno vplivalo na ameriškega predsednika Roosevelta, ko so trije veliki konec novembra 1943. leta v Teheranu soglasno sklenili, da podpro partizane v Jugoslaviji.

Misija Pikestaff je zvedela od Tita, da so okrog 24. septembra 1943 dva ru-

¹ Public Record Office (dalje PRO), WO 202/139, 9.

² PRO, WO 202/131, 56. Morda bo kasneje moč najti tudi izvirnik v hrvaščini.

³ PRO, WO 202/139, 43.

⁴ PRO, WO 202/131, 105.

⁵ PRO, WO 202/131, 28.

šilca in štiri manjše ladje prispele v Split in od tam evakuirale tri tisoč italijanskih vojakov. Tito je izjavil, da so se Italijani, ki so bili na jadranskih otokih, evakuirali v Italijo z majhnimi partizanskimi ladjami. Misija je preverjala točnost te izjave in zanimalo jo je, če so na teh ladjah v Italijo prispeli tudi kakšni Jugoslovani.⁶ Tito se je sredi oktobra 1943 pri-tožil brigadirju Macleanu v zvezi s po-ročilom, da so Italijani zaplenili dva ru-šilca in dve podmornici v jugoslovanski lasti ter jih izročili kraljevskim jugoslo-vanskim silam na Srednjem vzhodu. Ob tem je dejal, da je voljan poslati parti-zanske častnike, da bi novačili in vežbali italijanske vojne ujetnike slovenskega po-rekla. Ko bi bili ti izvežbani in opremlje-ni, bi se lahko borili v Jugoslaviji ali pa v Italiji na zavezniški strani. Maclean je menil, da bo težko privoliti v to zahtevo, dokler se položaj ne razjasni. Priporočil pa je, naj Slovence, nekdanje italijanske vo-jake in sedaj ujetnike v zavezniških rokah, ne novačijo za kraljevske jugoslo-vanske sile na Srednjem vzhodu.⁷

Šef zavezniške vojaške misije v Slo-veniji, znameniti major William Jones je 18. oktobra 1943 posebej opozoril svoje predpostavljene, naj nikar ne pošiljajo v Slovenijo novega osebja brez dovolje-nja Tita in glavnega štaba NOV in PO Slovenije.⁸ Istega dne je tudi podpolkov-nik Street, namestnik šefa zavezniške vo-jaske misije pri vrhovnem štabu NOV in PO Jugoslavije, poročal, da Tito ne vidi smisla, niti ne želi, da bi v Slovenijo pri-šla ameriška obveščevalna misija Ama-zon. Brez Titovega soglasja naj nikar ne pošiljajo okrepitev raznim podmisijam. Tito se je posvetoval z glavnima štaboma Bosne in Hercegovine oziroma Hrvatske glede možnega prihoda novih zavezniških

častnikov in radijskih operaterjev. Street je menil, da Tito ne bo dal svojega so-glasja za novo osebje vse dotlej, dokler ne bodo zavezniške pošiljke pomoči za-čele prihajati v zadostnih količinah.⁹

Sredi oktobra 1943 je Tito odobril, da podpolkovnik Peter Moore obišče Slove-nijo. Toda Macleanova misija je sporo-čila misiji v Slovenijo, da vrhovni štab žal ni, kot je obljubil, o tem obvestil glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Na-loga podpolkovnika Moorea je bila, da vzpostavi stik z majorjem Jonesom, mu nudi vso možno pomoč in ugotovi, v čem so težave in poda poročilo iz prve roke o dogajanjih in položaju v Sloveniji.¹⁰ Uprava za posebne operacije SOE (Spe-cial Operations Executive) je konec ok-tobra 1943 celo sklenila, da naj bi bil pod-polkovnik Whitehead Cameronians poslan v Slovenijo glede na naraščajoči pomen partizanskega poveljstva v Sloveniji. Do-ločen je bil že rok njegovega prihoda ob polni luni v decembru in Maclean je bil naprošen, da ta načrt komentira in dobi Titovo soglasje.¹¹ Kot vemo, do uresni-čitve tega načrta kasneje ni prišlo, vpra-šanje pa je, kaj je bil temu vzrok.

Kaže, da je Streetovo opozorilo o Ti-tovem nasprotovanju glede misije Ama-zon zaleglo. Dve ameriški obveščevalni misiji, namenjeni v Slovenijo, so dobe-sedno izkrcali iz letala, pripravljenega za odlet. V misiji Amazon so bili trije ame-riški vojaki slovenskega porekla, name-njeni severno od Save, da bi poročali o sovražnikovih dejavnostih in o železni-škem prometu prek Celja in kasneje tudi Maribora. Hkrati naj bi pripravili vse po-trebno za prehod v Avstrijo v novembru ali decembru 1943. leta posebne ameriške skupine, kar je posebej ukazal štab v Washingtonu. Druga misija z nazivom

⁶ PRO, WO 202/140, 20.

⁷ PRO, WO 202/140, 26.

⁸ PRO, WO 202/140, 62.

⁹ PRO, WO 202/140, 64.

¹⁰ PRO, WO 202/140, 107, 108.

¹¹ PRO, WO 202/145, X 54.

Alum bi morala pod vodstvom ameriškega poročnika ostati pri misiji Hundon, to je pri majorju Jonesu, oziroma glavnemu štabu NOV in PO Slovenije kot prva ameriška obveščevalna misija. Potrebno je bilo Titovo soglasje za njun prihod v Slovenijo ob prvi polni luni. »Ne morem verjeti, da bi Tito odklonil tako neposredno zahtevo ameriških oblasti in upam, da boste zagotovili njegovo soglasje, vedoč, da to zahtevo z vsem srcem podpiramo«, se je glasilo navodilo misiji Turnpika.¹²

Polkovnik Street se je 27. oktobra 1943 pogovarjal s Titom o možnostih prihoda dodatnega zavezniškega osebja. Tito v načelu ni bil voljan dovoliti, da se jugoslovansko osebje, tudi če je prekinilo zveze s kraljevsko vlado ali s kraljevskimi silami, vrne v Jugoslavijo. Menil je tudi, da ni primeren odhod zavezniškega častnika Syersa v Srbijo v tedanjem času. S hvaležnostjo pa je Tito sprejel ponudbo za osem radijskih sprejemnikov in oddajnikov in napovedal, da bo v kratkem sporočil, če potrebuje tudi radijske operaterje. Podpolkovnik Street je menil, da Tito očitno sklepa, da nameravajo Britanci vzpostaviti stik z Mihailovićem. Priporočil je zato, da do nadaljnjega ne pošljejo namestnika za Syersa.¹³

Tito je ostro protestiral, ker so brez njegovega dovoljenja prišli nekateri ameriški in britanski obveščevalci v Dalmacijo. Nasprotoval je izkrcanju mornarjev ali komandosov in najavil, da bodo v bodoče taki obiskovalci takoj aretirani, če si prej ne bodo priskrbeli prek brigadirja Macleana njegovega dovoljenja. Zahteval je tudi, naj zavezniki pripro vse parti-

zane, ki bi pripluli v Italijo brez njegovega dovoljenja, oziroma dovoljenja vrhovnega štaba. Zanimivo je, da je bil na listi teh nezaželenih obiskovalcev tudi znameniti ameriški major Louis Huot, ki je kasneje napisal svoje spomine o dobavi velike količine orožja. Očitno je ta Titov protest, katerega izvirnik še ni najden, povezan s sumničenji in takšnimi zahtevami Ive Lole Ribarja.¹⁴

Tito nikakor ni bil voljan sprejeti pomoči instruktorjev za radijske oddajnike in sprejemnike, ki ne bi bili britanski državljani, oziroma britanskega porekla. O tem sta bili posebej obveščeni Secret Intelligence Service in SOE.¹⁵ Iz misije Noiseless pa je 1. novembra 1943 prišlo sporočilo, da Tito ni voljan v tedanjem stadiju sprejeti nobene odločitve v zvezi z monarhijo. Zato ne bi imelo nobenega smisla o tem razpravljati s Titom ali pa s partizansko delegacijo.¹⁶

Glavni štab NOV in PO Slovenije je jeseni 1943 zaprosil zaveznike za sto milijonov lir posojila, da bi v Trstu in drugod lahko nakupil razno opremo, potrebno za partizanske enote. O tem vprašanju je cela vrsta dokumentov in znano je, da je Edvard Kardelj kasneje zelo ostro pokaral centralni komite KP Slovenije zaradi te nameravane zadolžitve. Zanimivo je, da je 5. novembra 1943 misija Pikestaff sporočila, da Tito želi, naj bi bili ti fondi na voljo vrhovnemu štabu in ne glavnemu štabu NOV in PO Slovenije.¹⁷ Ista misija je 10. novembra 1943 sporočila, da je Tito izjavil, da bodo zavezniški obveščevalci (zajeti na Turjaku) izpuščeni, če se bo iz-

¹² PRO, WO 202/145, X 54.

¹³ PRO, WO 202/140, 107.

¹⁴ PRO, WO 202/341, folio 6638; WO 202/145, X 119. Prim. Ivo Lola Ribar, *Ratna pisma*, Zagreb, 1978, 211–212. Louis Huot, *Guns for Tito*, New York, 1945.

¹⁵ PRO, WO 202/140, 118.

¹⁶ PRO, WO 202/140, 122.

¹⁷ WO 202/140, 142. Edvard Kardelj je v pismu CK KP Slovenije 29. julija 1944 ostro kritiziral najem 20 milijonov lir posojila kot »zelo grobo napako, ki bi nam lahko napravila največjo škodo. Izgleda, da vi včasih pozabljate na razredna nasprotja in vse ostalo in si delate iluzije, ki bi vas nekega dne lahko zelo drago stale«, je pisal Edvard Kardelj. (Arhiv centralnega komiteja ZKJ, Beograd, CK KPJ 1944/240.)

kazalo, da niso ničesar zakrivali proti slovenskim partizanom.¹⁸

Na začetku novembra 1943 je Tito prek brigadirja Macleana nujno zaprosil za evakuacijo ranjenih partizanov prek pristanišč v Dalmaciji, ki so jih partizani še imeli v svojih rokah. Tako bi se izognili pokolu, če bi Nemci zasedli ta mesta. Za začetek je bila predvidena evakuacija 300 ranjencev, kasneje pa že 1 500. Zavezniške vojaške oblasti so menile, da je iz humanitarnih razlogov potrebno ustreči tej Titovi zahtevi. Kaže, da je to prva taka zahteva in kot znano, so se kasneje v južni Italiji zdravili številni partizanski ranjenci in bolniki.¹⁹

Sedaj so na voljo tudi nekatere zanimive, doslej neznane podrobnosti o načrtovanem odhodu partizanske delegacije v Aleksandrijo v Egipt in o okoliščinah pred smrtjo Ive Lole Ribarja, ki naj bi vodil to delegacijo. Tako je major William Deakin prek misije Pikestaff 16. novembra 1943 sporočil brigadirju Macleanu, da bi po Titovem mnenju delegacija po končanih pogovorih morala kar najhitreje odpotovati iz varnostnih razlogov. Ali bi lahko obdobje skrajšali za teden dni? Po Titovem mnenju je bil položaj resen samo na otoku Krku in dobil je poročilo, da partizani še vedno drže svoje prvotne položaje na polotoku Pelješac.²⁰ Prejšnjega dne pa so v Kairu prejeli Deakinovo sporočilo, da je 13. novembra 1943 pri Glamoču uspešno pristalo letalo tipa Dornier, ki je priletelo iz Zagreba s sedmimi člani posadke. Predvideno je bilo, da partizanska delegacija treh članov in dva člana osebja skupaj z Deakinom odlete z zavezniškim letalom. Tito je zahteval, naj zavezniki čimprej bombardirajo nemške koncentracije, da bi tako zlomili možne ofenzivne akcije Nemcev.²¹

Dne 15. novembra 1943 je bilo poslano posebno poročilo brigadirju Macleanu, ki se je ta čas mudil v Egiptu. Tito je osebno sporočil Macleanu, da ima posebni operacijski načrt, o katerem bi bilo nujno potrebno razpravljati z britanskimi vojaškimi oblastmi. Menil je, da je življenjskega pomena, da partizanska delegacija v štirih dneh prispe v Kairo. Tito je zato ukazal deveti diviziji, naj znova odpre pot do jadranske obale. Deakin je predlagal, naj partizanska delegacija 17. novembra odide v Livno, od tam pa naslednjega dne v Glamoč, če bo zavezniško letalo lahko priletelo tja; v nasprotnem primeru bi nadaljevala pot na Hvar, če bodo zadnja krajevna poročila to opravičevala.²²

Tito je 16. novembra 1943 poslal osebno sporočilo generalu Wilsonu:

»Nemci so včeraj začeli ofenzivo s tremi divizijami v smeri Bugojno—Jajce. Nujno prosim, da čimprej in čim težje bombardirate Sarajevo in Travnik. Slednji je prednostni cilj, kjer so vojašnice na zahodnem delu mesta označene na zemljevidu 100-000. Prosim, da takoj odgovorite, kajti taktični sklepi narekujejo, da je to prva prednost v naslednjih urah, ki prekaša položaj na obali. Pazite na vse cilje v Sarajevu na zahodnem delu mesta na področju vojašnic. Naloga je tako nujna, da ne čakajte na zemljevide.«²³

Misija Fungus je istega dne sporočila, da je dobila Titovo pooblastilo, da zahteva podporo britanskega vojnega letalstva in mornarice pri načrtovanem partizanskem napadu za osvoboditev otokov Krk, Cres in Lošinj. Najprej pa bi bil potreben letalski napad na Reko in Sušak.²⁴ Major Deakin se je tega dne dopoldne pogovarjal s Titom. Tito mu je povedal, da bo poslal v akcijo čete

¹⁸ PRO, WO 202/140, 166.

¹⁹ PRO, WO 202/145, X 174.

²⁰ PRO, WO 202/145, X 205.

²¹ PRO, WO 202/140, 186.

²² PRO, WO 202/140, 187; WO 202/341; folio 10048; WO 202/145, X 211.

²³ PRO, WO 202/341, folio 10163; WO 202/140, 191; WO 202/145, X 215.

²⁴ PRO, WO 202/140, 192.

veteranov, če deveta divizija ne bo zadostovala za napad in očiščenje poti k morju. Menil je, da je potrebno držati oskrbovalno linijo. Tito je ocenjeval, da je malo verjetnosti, da bi Nemci močno napadli otoke, ker jim je primanjkovalo ladij. Glavno nevarnost je videl v možnem nemškem prodoru ob jadranski obali južno od Novija.²⁵ Maclean je odgovoril, da je na voljo le malo informacij o Severnem Jadranu; zato so na poti izvidnice. Upa, da bo v noči od 18. na 19. november 1943 prispel v Jajce in s Titom razpravljaj o položaju v Dalmaciji in na otokih.²⁶

Vrhovni zavezniški poveljnik na Sredozemlju general Maitland Henry Wilson je 19. novembra 1943 odgovoril Titu, da bodo tega dne zavezniki iz zraka napadli Travnik in Sarajevo. Če bi vremenske prilike onemogočile ta napad, bo to storjeno ob prvi naslednji priložnosti.²⁷

Tito je 22. novembra 1943 zvečer posebej poudaril, da je potrebno partizansko delegacijo evakuirati brez kakršnegakoli nadaljnjega odlašanja. Ceni pomembnost Macleanovega obiska, vendar je kategorično izjavil, da bo, če se zavezniki v dveh dneh ne premaknejo, potovanje spričo neopravičljivega tveganja nemogoče vse do pomladi. Če Maclean ne bi prišel do 24. novembra 1943, bo delegacija krenila proti obali. Tako je Tito menil glede na vreme in znake o sovražnikovih premikih. Bistvenega pomena je bilo s koordinirano zavezniško pomočjo prekiniti te premike. Delegacija je dobila vsa pooblastila, da deluje v Titovem imenu. Deakin je zato sklenil, da 24. novembra odide v Livno in načrtuje nato odhod na Vis.²⁸

Deakinovo poročilo z dne 20. novembra 1943 pa je prispelo v Kairo šele 22. novembra. Tega dne se je Deakin dopoldne pogovarjal s Titom. Tito je nameraval očistiti del jadranske obale, da bi zavezniki lahko vzpostavili redno oskrbovalno linijo.²⁹ V nadaljnjem pogovoru je Tito pojasnil, da je dal to pobudo zato, ker je menil, da nameravajo Nemci braniti Balkan, sam pa ne bi želel izgubiti pobude. Pravočasno izvedena načrtovana operacija bi prekržala nemške načrte. Taktično rezervo svojih dveh najboljših divizij je že zbral na tem področju. Deakin je poročal, da je napad pete brigade proti obali samo začasno uspel; sovražnik je namreč uporabil tanke in Tito je ukazal svojim četam, da preidejo v obrambo. Položaj v Travniku in Sarajevu pa se je stabiliziral.³⁰

Ker Maclean 24. novembra ni priletel na osvobojeno ozemlje, je tega dne prišlo nujno sporočilo iz misije Pikestaff, da bodo partizanska delegacija in major William Deakin naslednjega dne krenili na pot proti Visu.³¹ Tega dne pa je misija sporočila, da je bil Tito zelo zadovoljen z evakuacijo partizanskih ranjenecv z otokov in prihodom Vladimirja Dedijera v Kairo. (Tja so ga namreč poslali na operacijo zaradi rane na glavi.)³²

Toda 27. novembra 1943 ob 13.25 so v Kairu sprejeli najbolj nujno Deakinovo sporočilo iz misije Typical z dramatično vsebino: »Henschel je napadel letalo tik pred vzletom opoldne. Major Whetherly, kapetan Knight in Ribar so bili takoj ubiti z bombo. Miloje je ranjen. Letalo uničeno. Vračam se v Jajce.

²⁵ PRO, WO 202/341, folio 10026.

²⁶ PRO, WO 202/140, 195.

²⁷ PRO, WO 202/145, X 225.

²⁸ PRO, WO 202/140, 241; WO 202/139, 22.

²⁹ Prim. Dušan Biber, *Tito Churchill, strogo tajno*, Zagreb, 1981, 39, 41, 42 o tem Titovem načrtu.

³⁰ PRO, WO 202/140, 235.

³¹ Isto.

³² PRO, WO 202/140, 272. Prim. Frederick William Deakin, *Gora trdnjava*, Ljubljana, 1976, 280; WO 202/145, X 265.

Čimprej poročilo o nadrobnostih od Deakina za Fitza. Ponovljeno za Pikestaff.«³³

Situacijsko poročilo za 27. november 1943 je iz Macleanove misije prek Barija prispelo v Kairo šele pozno ponoči naslednjega dne ob 23.50. V telefonskem pogovoru z Deakinom, ki se je mudil v Livnu, je na predvečer tragedije misija zvedela, da je zaradi aktivnih premikov sovražnika nemogoče oditi proti obali in da bodo morda poskušali s partizanskim Dornierjem odleteti v Bari.³⁴ Istega dne so misiji Pikestaff sporočili, da Maclean meni, naj delegacija odide po morju, kot je to Deakin predlagal. Vremenske prilike so namreč do nadaljnjega onemogočale, tako je bilo sporočeno, da bi delegacija odletela z letalom. Maclean je odšel na Hvar, kjer je nameraval pričakati delegacijo in ji dopovedati, da jo zavezniki sprejemajo izključno v vojaškem svojstvu.³⁵

Do 2. decembra 1943 so bile znane naslednje podrobnosti. Glede na težavni položaj in Titovo željo, da se izognejo zamudi, je bilo sklenjeno, da se Deakin in del delegacije evakuirajo v prebeglem letalu Dornier. Letalo je bilo v Livnu in naj bi 27. novembra dopoldne pobralo delegate v Glamoču. Letalo je ob deveti uri zjutraj pristalo v Glamoču z več potniki iz Livna. Pet minut po pristanku je letalo Dornier napadlo drugo letalo tipa Henschel v nizkem poletu z dvema dvajsetkilogramskima bombama in to prav v trenutku, ko je delegacija vstopala v letalo. Hrup letalskih motorjev Dornierja je onemogočil, da bi slišali bližajoče se sovražno letalo. Opazovalci so bili tako oddaljeni, da niso mogli pravočasno opozoriti delegacije. Misli se, da je Henschel sledil Dornierju vse

do Glamoča. Možno je, da je sovražni agent poročal iz Livna, v katerem je bilo precej prebivalcev s simpatijami za ustaše. Glamoč je bil izoliran in varen, toda ni se izključevala možnost, da so četniki v bližnjih hribih morda poročali o izgradnji letališča. Tako na bojnem področju v Jugoslaviji kot v Kairu so zahtevali natančno varnostno preiskavo.³⁶ Majorja Deakin in Hunter sta se vrnila v Jajce in za 28. november 1943 dopoldne je bil napovedan sestanek med Deakinom in Titom.³⁷ Deakin je sporočil:

»Tito ni imenoval novega člana namesto Ribarja. Čakam v Jajcu na vašo navodila. Prisostvoval sem sinoči začetku dela protifašističnega sveta in dobil bom besedila govorov. S sestanka je poslan telegram Churchillu. Ponovite za Fitza.«³⁸

Vrhovni zavezniški poveljnik na Sredozemlju general Maitland Henry Wilson je že 28. novembra 1943 ob 9.10 poslal sožalno brzojavko Titu, ki je bil naslednjega dne imenovan za maršala Jugoslavije: »Prosim, sprejmite moje najgloblje sožalje ob tragični izgubi dr. Ribarja. To je huda izguba za našo stvar, vendar upam, da bo še vedno mogoče urediti vse, da se v kar najkrajšem možnem času vaši predstavniki sestanejo z menoj. Upam, da se zdravje polkovnika Miloja zadovoljivo popravlja in da bo kmalu spet na nogah.«³⁹ Maršal Tito je prav tako poslal sožalno brzojavko generalu Wilsonu, ki pa je bila prek misije Pikestaff posredovana 3. decembra 1943, torej že po končanem zasedanju AVNOJ: »Sprejmite moje najgloblje sožalje ob izgubi vaših hrabrih častnikov majorja Hetherbya in kapetana Knighta, ki sta dala svoji življenji za poraz največjega sovražnika človeštva fašističnega napa-

³³ PRO, WO 202/140, 272.

³⁴ PRO, WO 202/140, 283.

³⁵ PRO, WO 202/145, X 280.

³⁶ PRO, WO 202/145, X 306.

³⁷ PRO, WO 202/140, 273.

³⁸ PRO, WO 202/140, 295. Prim. F. W. Deakin, n. d., 284.

³⁹ PRO, WO 202/145, X 295. Prim. F. W. Deakin, n. d., 281–282.

dalca. Žrtve, ki so padle na Glamočkem polju, simbolizirajo naše bratstvo v orožju. Naj bi njihova žrtev ustvarila še tesnejšo enotnost med nami v naši prihodnji borbi.«⁴⁰

Prek Barija je 30. novembra 1943 prispelo v Kairo sporočilo Fitzroya Macleana, da je pustil na Hvaru podpolkovnika Streeta kot glavnega zavezniškega oficirja za zvezo na otoku, sam pa se je odločil takoj poleteti v Glamoč in spremljati partizansko delegacijo v Egipt. Maclean je to sklenil glede na Titovo odločitev, da delegacijo pošlje iz Jugoslavije.⁴¹ Misija Typical je dobila sporočilo iz Kaira, naj od prvega decembra dalje pričakuje letalo tipa Dakota v spremstvu lovcev. Dana so bila natančna tehnična navodila za signalizacijo in varen pristanek letala.⁴² Kot vemo, je slednjič partizanska delegacija res odletela 3. decembra z Glamočkega polja v Brindisi in z njo major William Deakin, prvi šef misije Typical, ki je tako tudi zaključil svojo prvo več kot polletno nalogo v Jugoslaviji.⁴³

Tik pred zgodovinskim drugim zasedanjem AVNOJ se je v ospredju pozornosti SOE v Kairu spet znašla Slovenija. Iz misije Hundon pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije je po radijski zvezi britanske tajne obveščevalne službe prišlo še neznano sporočilo, o katerem lahko sklepamo samo po odgovoru iz Kaira, poslanem 25. nov. 1943. Iz tega telegrama razberemo, da sta oktobra tako vrhovni poveljnik NOV in PO Jugoslavije Tito kot tudi glavni štab NOV in PO Slovenije slednjič le odobrila, da obveščevalni ameriški misiji Alum in Amazon prideta v Slovenijo. Ameriška vojaška obveščevalna služba OSS je vztrajala, naj ti misiji takoj odpotujeta. »Ni

mogoče, da bi ju zaustavili, ker so o vprašanju ameriškega sodelovanja na Balkanu razpravljali na najvišji ravni,« je bilo rečeno na koncu te brzojavke.⁴⁴

Namestnik načelnika SOE in izvršni načelnik v tej specializirani britanski obveščevalno-diverzantski organizaciji Charles Hambro je v osebni brzojavki brigadirju Fitzroyu Macleanu, odposlani 27. novembra 1943, opozoril, da ima misija Hundon posebno nalogo, da prodre v Avstrijo. Ker pa je bil ameriški obveščevalni team tik pred odhodom v Slovenijo, naj bi Maclean brez odlašanja dosegel pri Titu privoljenje, da v Slovenijo nemudoma odide britanska misija Clowder. S pomočjo slovenskih partizanov naj bi ta misija prišla do avstrijske meje.

»Britanski sprejem Titove delegacije je odlična priložnost za pritisk s tem v zvezi. Odgovorite čim prej kot je mogoče. Če bi Tito imel pomisleke, zahtevajte, naj privoli, da MX (Peter Wilkinson, podpolkovnik) sam pride v Jajce in obrazloži ta projekt, čeprav ta alternativa ni zaželeno, ker bi vse še bolj zavlekla. Poudaril bi pomen takojšnje akcije, če naj nas ne prekosijo Amerikanci...«, je menil Charles Hambro.⁴⁵ Misija Fungus pri glavnem štabu NOV in PO Hrvatske je potem 1. decembra 1943 dobila obvestilo iz Kaira, da je Tito odobril infiltracijo misije Clowder, v kateri sta bila podpolkovnik Peter Wilkinson in major Hesketh Prichard, ki se je predstavljal kot major Cahusac. Predvideno je bilo, da bosta oba zavezniška častnika prispela k misiji Hundon iz glavnega štaba NOV in PO Hrvatske.⁴⁶

Toda misija Clowder je, kot je na začetku januarja 1944 sporočila v London, naletela na zelo rezerviran sprejem.

⁴⁰ PRO, WO 202/140, 313. F. W. Deakin, n. d., 281–282 navaja, da je Tito narekoval svojo sožalno brzojavko že ob njunem srečanju 28. novembra 1943.

⁴¹ PRO, WO 202/140, 296.

⁴² PRO, WO 202/145, X 296.

⁴³ F. W. Deakin, n. d., 273–285.

⁴⁴ PRO, WO 202/145, X 265.

⁴⁵ PRO, WO 202/145, X 274.

⁴⁶ PRO, WO 202/145, X 296.

Slovenski partizani so odklonili svojo pomoč, če ne dobe podrobnih navodil maršala Tita. Zavezniški misiji pri vrhovnem štabu je bilo posredovano navodilo, naj doseže, da bo Tito po kurirski zvezi, nikakor pa ne prek radia, poslal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije navodila z odobritvijo, da se komunikacije s Srednjo Evropo osredotočijo v Sloveniji.⁴⁷ Istega dne, ko je bila misija pri vrhovnem štabu o tem obveščena, to je 11. januarja 1944, pa je prišlo tudi njeno sporočilo, da maršal Tito meni, da dokler položaj ne bo bolj jasen, ni mogoče razdeljevati letakov črne propagande, ki jih je s seboj prinesla misija Clowder.⁴⁸

Tito je sporočil zavezniški misiji na začetku decembra 1943, da sta dve zavezniški letali v noči od 28. na 29. november 1943 odvrgli tri ameriške častnike in zaloge pri Loškem potoku. Toda belogardisti so, kot je kazalo, posnemali dogovorjene znake z ognji. Dva častnika sta uspela pobegniti, enega pa so še vedno pogrešali. Tretje letalo je samo krožilo in ni ničesar odvrгло.⁴⁹ Zanimivo je, da so v poročilih glavnega štaba NOV in PO Slovenije ohranjeni drugi podatki. Pri Hribu na Dolenjskem se je po teh podatkih 27. novembra 1943 s padalom spustil George Vuchenich, ki ga poročilo sicer navaja kar kot Djordja Vučesnića! 26. novembra 1943 pa so po istem viru pri Velikih Laščah doskočili ameriški padalci, za katere so po narečju sodili, da so Štajerci. Predstavili so se kot Vencelj Haraeson, Franc Marjak in Anton Garfiend. Za enega od teh je bilo rečeno, da je pobegnil k beli gardi.⁵⁰

General Wilson se je večkrat osebno zahvalil maršalu Titu za pomoč, ki so

jo slovenski partizani dajali zavezniškim vojnim ujetnikom in jim pomagali vrniti se k svojim vojskam. Wilsonova brzojavka z dne 28. novembra 1943 se glasi: »Zelo cenim plemenito pomoč, ki so jo dale partizanske sile v Sloveniji, da bi pomagale zbežati vojnim ujetnikom. Poročano mi je bilo, da so dobili kar najbolj učinkovito pomoč.«⁵¹ V drugi Wilsonovi brzojavki Titu z dne 29. decembra 1943 beremo: »Želim se vam toplo zahvaliti za skrb in gostoljubje, izkazano britanskim vojnim ujetnikom in za varno spremstvo od Slovenije do Dalmacije. Sedaj je 71 teh častnikov in mož prišlo v južno Italijo. Prosim, da posredujete mojo hvaležnost vsem vašim častnikom in možem, ki so pomagali pri tej evakuaciji.«⁵²

General Wilson je dne 6. februarja 1944 poslal maršalu Titu tudi naslednjo brzojavko: »Z občudovanjem sem spremljal vašo junaško borbo proti skupnemu sovražniku. V tej življenjsko pomembni uri, ko je sovražnik na vseh frontah pod trdim pritiskom, igra vaša borba proti nemškim divizijam pomembno vlogo in pomaga bitki v Italiji tako, da zadržuje sile in ubija Nemce, ki bi sicer bili lahko uporabljeni na tej fronti. Povsem se zavedam velikega poguma in žrtev, ki jih ta napor zadaja vam in vašim rojakom. Moje najbolj pristrčne čestitke k vaši sijajni borbi. Upam, ne bo poteklo mnogo časa, ko bodo nemške armade potisnjene nazaj prek svojih meja in da bo leta 1944 Nemčija dokončno premagana.«⁵³

Ko so se zavezniki zanimali za usodo italijanskih divizij Taurinese in Venezia v Jugoslaviji, je misija Pikestaff 27. novembra 1943 sporočila, da ti dve diviziji

⁴⁷ PRO, WO 202/140, X 528. Maršal Tito je 1. januarja 1944 (*Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom II, knjiga 11, št. 173, str. 318) odobril prihod misije Clowder v Slovenijo. Prim. tudi *Zbornik*, VI/10, št. 101, str. 206 za navodila štabu 9. korpusa.

⁴⁸ PRO, WO 202/145, X 525.

⁴⁹ PRO, WO 202/140, 312.

⁵⁰ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, fascikel 18/III.

⁵¹ PRO, WO 202/145, X 280.

⁵² PRO, WO 202/145, X 525.

⁵³ PRO, WO 202/140, 642; WO 202/336, folio 26207.

po Titovem mnenju nista v tem trenutku posebno koristni, da pa jih tedaj ni bilo mogoče evakuirati. Razen tega sta bili obe diviziji bolje oblečeni kot pa partizani. Italijani so dobivali enako hrano kot partizani in več ni bilo mogoče pričakovati.⁵⁴

Macleanova misija je 14. decembra 1943 posredovala odločen Titov protest spričo dogodkov v južni Italiji, ki doslej še niso raziskani v znanstveni literaturi, vsaj kolikor je piscu teh vrstic znano. Po tem protestu sodeč so zavezniške vojaške oblasti dne 6. novembra 1943. leta v prehodnem taborišču št. 75 v Italiji aretirale in odpeljale v zapor v Bari nekaj predstavnikov, prostovoljcev iz tega taborišča. Taborišče so obkolili in preiskali. Proslava 7. novembra, to je obletnice oktobrske revolucije, je bila preprečena z orožjem, naslednjega dne pa so zavezniki razgnali udeležence mitinga in prepovedali učenje materinega jezika. Tito je obtožil Mihailovičeve četnike, da so odgovorni za ta incident in da počenja proti istim ljudem tisto, kar so prej delali za račun italijanskih fašističnih oblasti. Tito je zahteval, da se s prostovoljci ravna kot z vojaki Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije in da se prepove tako slabo ravnanje. Zaprte je bilo treba izpustiti. Iz taborišč prostovoljcev je bilo potrebno odstraniti vse Mihailovičeve četnike in njihove prijatelje, ki povzročajo te incidente in s svojo izdajalsko dejavnostjo vnašajo zmedo med vojake prostovoljce. Hrano, namenjeno narodnoosvobodilni vojski, naj bi uporabili za zamenjavo [?]. Maclean je priporočil, naj zavezniške oblasti ukrepajo in komentirajo.⁵⁵ Po drugem sporočilu iz Kaira v Bari 23. de-

cembra 1943 pa lahko sklepamo, da se je Tito pritoževal, ker je na jugu Italije bilo tedaj še vedno zaprtih okrog 6 000 partizanov. Kairo je zato zahteval podrobnejše poročilo iz Barija.⁵⁶

V vrsti depeš so zavezniški oficirji sporočali občasne Titove ocene vojaškega položaja, njegove prognoze, obveščevalne podatke, zahteve za zavezniškim bombardiranjem iz zraka določenih ciljev v Jugoslaviji in podobno. Tako je na primer misija Rowena poročala v decembru 1943 med šestó sovražnikovo ofenzivo, da po Titovi oceni imajo Nemci ukaz, naj v mesecu dni premagajo partizane, kajti kasneje bodo morali v druge bitke. Toda po dvajsetih dneh ofenziva ni dosegla pravih uspehov. Tito je dejal, da Nemci poskušajo potisniti partizane stran od obale, ker se boje izkrcanja zaveznikov. Tito se je izogibal koncentracijam in z istočasno borbo povsod po Jugoslaviji je frustriral Nemce. Ni pa nameraval za vsako ceno zadržati Jajce.⁵⁷

Maršal Tito je, kot je poročala misija Rowena, 13. januarja 1944 zahteval, naj zavezniki kot prednostni cilj z letalskimi bombami povsem razrušijo Gospić, tamkajšnje meščane pa je označil kot stoodstotno sovražne.⁵⁸ Trogir in Benkovac je maršal Tito označil kot prednostni cilj 31. januarja 1944, pri tem pa je upošteval koncentracijo nemških sil v teh dveh mestih.⁵⁹ Istočasno je Tito menil, da bi zavezniki lahko najboljše pomagali partizanom z intenzivno dejavnostjo britanskega vojnega letalstva ob jadranski obali z izvidniškimi in borbenimi poleti, z bombardiranjem vojaških ciljev in prometnic. Zavezniške čete naj bi se izkrcale na otokih pri Zadru, Mo-

⁵⁴ PRO, WO 202/140, 281.

⁵⁵ PRO, WO 202/145, X 368.

⁵⁶ PRO, WO 202/145, X 416.

⁵⁷ PRO, WO 202/145, X 420.

⁵⁸ PRO, WO 202/140, 558.

⁵⁹ PRO, WO 202/140, 618.

starju, Šibeniku in Dubrovniku. Zavezniki naj bi okrepiли svojo mornariško dejavnost okrog otokov in ob obali ter širili propagando o možnem izkrcanju. Če zavezniki ne bi načrtovali stvarnega izkrcanja, naj bi britansko vojno letalstvo s svojimi napadi iz smeri morja ustvarilo vtis, kot da bo do izkrcanja res prišlo. Tako bi Nemce navedli, da bi svoje jadranske divizije umaknili s področij v notranjosti in jih razporedili na določenih obalnih sektorjih. Zavezniški letalski napadi na mesta niso zadostovali in večji učinek bi dosegle ofenzivne izvidniške patrulje na področjih, kjer so Nemci aktivni. Te patrulje bi napadale nemške kolone na cestah. Nemške sile v mestih so bile takrat široko razprostranjene po mestih in letala so jim zadajala le majhno škodo, razen če bi uničila cela mesta.⁶⁰

Maršal Tito je prek misije Rowena že konec decembra 1943. leta posredoval zaveznikom ugotovitve partizanske obveščevalne službe, da nemški krogi na Balkanu pričakujejo zavezniško invazijo na pomlad 1944. leta in da so zato vzhodno jadransko obalo razdelili na operativne cone. Nemci so po teh virih pričakovali, da se bodo zavezniki izkrcali v bližini Rijeke, Splita, Šibenika in na albanski obali. Zato so Nemci sklenili, da uničijo partizane še pred zavezniško invazijo. Maršal Tito je menil, da bo nemški načrt propadel, ker se nemške čete le težko premikajo izven cest. Toda krajevno prebivalstvo bo trpelo, marsikaj bodo Nemci razrušili.⁶¹

Prelet domobranskega polkovnika Ivana Babića z osebnim letalom ministra vojske NDH v južno Italijo januarja 1944. leta je razumljivo v tedanjih okoliščinah vzbudil zanimanje v vrhovnem štabu NOV in PO Jugoslavije. Se-

veda tudi pri zaveznikih in fascikel s poročilom o zaslišanju polkovnika Babića (WO 202/150) še vedno ni na voljo znatveni javnosti. Polkovniku Williamu Deakinu je 13. februarja 1944 misija Rowena poročala, kaj je o tem izjavil maršal Tito. Po tajnem partizanskem viru, očitno pri Nemcih, je polkovnik Babić s seboj odnesel nemški načrt za obrambo Balkana in navezal stike z zavezniki v imenu Pavelića in Hrvatske seljačke stranke. Tito je dejal, da je polkovnik Babić bil izpuščen, da imajo partizani marsikaj proti Babiću in da bi mu želeli soditi kot vojnemu zločincu. Tito se je zanimal, če je poročilo o Babićevem pobegu resnično, da bi lahko preveril verodostojnost vira in tudi sam se je želel o tem informirati pri zaveznikih.⁶²

Ista zavezniška misija je 16. januarja 1944 sporočila, da Tito ni dovolil zaveznikom, da bi pošiljali informacije radiu Triglav. Maršal je poudaril, da je radio Svobodna Jugoslavija njegova uradna postaja, da se radio Triglav v Jugoslaviji le težko sliši in da ne pozna jugoslovanskega osebjaja, ki je delovalo pri tej zavezniški radijski postaji.⁶³ Na začetku februarja 1944 je maršal Tito tako z brigadirjem Macleanom kot z ameriškim majorjem Farishem znova načel vprašanje zavezniških vojnih dopisnikov, ki bi prišli na osvobodeno ozemlje. Izbiro je prepustil zaveznikom in Maclean je menil, da bi bilo najbolje, če bi kmalu prišla dopisnika agencij Associated Press in Reuter.⁶⁴ Maclean je 19. februarja 1944 znova urgiral s tem v zvezi in opozoril, da je Tito to vprašanje prvič načel že pred petimi meseci, da ni nobene logične zveze med tem vprašanjem in Mihailovićem. Potrebno bi bilo kmalu sprejeti takšen ali drugačen sklep, ker

⁶⁰ PRO, WO 202/145, X 656.

⁶¹ PRO, WO 202/145, X 655.

⁶² PRO, WO 202/337, folio 40255.

⁶³ PRO, WO 202/140, 550.

⁶⁴ PRO, WO 202/140, 629.

se sicer ne bi mogli izogniti vtisu, da ne delujejo v dobri veri.⁶⁵

Vprašanje sodelovanja z zavezniki in pomoči pri vežbanju in opremljanju letalskih in tankovskih enot je šlo skozi razne faze. Težav in zapletov ni manjkalo. Tako se je brigadir Maclean 21. februarja 1944 pogovarjal z maršalom Titom o vežbanju partizanskih letalcev in po dvehurni vneti debati je maršal vztrajal, da partizanski letalci obdrže častni čin ne glede na razporeditev in da ostanejo člani narodnoosvobodilne vojske. Maclean je slednjič le dosegel, da je Tito privolil, da bodo partizanski letalci podvrženi disciplini in operativnemu nadzorstvu britanskega vojnega letalstva. Posamezniki ne bi dobivali plač na roko, marveč bi se vsa sredstva zbirala v blagajni eskadrile. Tito je dal svoje soglasje, da se vežbanje takoj začne pod omenjenimi pogoji.⁶⁶

Polkovnik Franjo Pirc, kasneje poveljnik partizanskega vojnega letalstva, pa je 31. marca 1944 poročal maršalu Titu, da britansko vojno letalstvo RAF (Royal Air Force) zahteva, naj vsak letalec posamično podpiše pismeno obveznost, da bo služil povsod, kamor ga bo RAF razporedilo. Letalci tega niso sprejeli in začetek vežbanja je bil zato odložen.⁶⁷ Titov odgovor z dne 3. aprila 1944 je bil kratek in odločen, posredovan v srbohrvaščini: »Ne dovoljujem nikakršne spremembe pogodbe, ki je bila sklenjena tu. Posamezni podpisi se ne morejo dovoliti. Pripravite se na odhod v ZSSR v primeru, da ne bi v celoti sprejeli tu sklenjene pogodbe. Tito.«⁶⁸ Sicer pa je polkovnik Pirc že 25. marca 1944 dobil Titovo pooblastilo, da sam urejuje vsa vprašanja v podrobnostih, ki

bi sledila iz načelnega sporazuma, ki je bil sklenjen poprej.⁶⁹

Brigadir Maclean je v nedatirani radijski brzojavki posredoval prevod Titovega sporočila Pircu, ki se v ponovnem prevodu glasi: »Vse osebje mora sprejeti sporazum, ki je bil dosežen tu. Morajo priseči nam, kot je to določeno v sporazumu. Med vežbanjem in dokler bo naša neodvisna enota ostala del R.A.F., bo osebje podvrženo disciplini R.A.F. Ne, ponavljam, ne morem dovoliti posameznikom, da bi podpisali kakršnokoli drugo obveznost. Začnite vežbati takoj. Izrazite moje nezadovoljstvo zaradi podaljšanih zamud in izgube časa.«⁷⁰

Maclean je 22. februarja 1944 poročal v Kairo, da mu je Tito izročil uradno noto, v kateri je protestiral proti disciplinski akciji, ki jo je kraljevska jugoslovanska vlada podvzela proti prostovoljcem. Tito je zahteval, naj se prostovoljcem dovoli povratek v Jugoslavijo. Žal, besedilo te Titove note še ni najdeno, niti niso še raziskane okoliščine tega incidenta na Srednjem vzhodu.⁷¹ Tita so konec februarja 1944 vznemirile govorice, da nameravajo zavezniki poslati poljske čete v Jugoslavijo. Maclean je sicer zagotavljal Titu, da to ni točno, vendar je le prosil svoje predpostavljene, naj mu to tudi uradno čimprej potrdi.⁷²

Zlasti zanimivo je Titovo sporočilo, ki ga je misija Rowena posredovala dne 4. januarja 1944 z oznako najmanjše nujnosti, z enim samim D. Najnujnejša poročila, ki jih je bilo potrebno takoj oddati in posredovati naprej, so bila označena s petimi D! Tito je poročal, da je nemška vojska partizanom v Sloveniji predlagala premirje, ki bi trajalo vse do

⁶⁵ PRO, WO 202/337, folio 42037.

⁶⁶ PRO, WO 202/399; WO 202/337. Prim. *Tito Churchill* 93, 94, 97, 98, 124, 125.

⁶⁷ PRO, WO 202/336, folio 36822.

⁶⁸ PRO, WO 202/337, folio 54518.

⁶⁹ PRO, WO 202/337, folio 51912.

⁷⁰ PRO, WO 202/337, folio 54938.

⁷¹ PRO, WO 202/337, folio 43098.

⁷² PRO, WO 202/337, folio 43631.

konca vojne. Nemčija bi partizanom dobavljala oblačila in hrano. V zameno za to bi partizani dovolili Nemcem varen prehod po železniških progah Ljubljana—Trst, Ljubljana—Novo mesto in Ljubljana—Brežice—Zagreb. Nemci so prav tako ponudili hrvatskim partizanom viške oblačil in streliva v zameno za les, niso pa predlagali premirja. Partizani sploh ne bodo odgovorili.⁷³

O istem predlogu je kanadski major William Jones z oznako nujnosti štirih D poročal v Kairo že 27. decembra 1943 z več podrobnostmi iz glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Partizani so dobili 20. decembra 1943 zahtevo Nemcev, naj jim dovoli, da neovirano odpeljejo neke stroje iz Mokronoga. To zahtevo so partizani odklonili. 21. decembra so Nemci predlagali premirje, s katerim bi dobili pravico neovirano do konca vojne uporabljati železniške proge Ljubljana—Trst, Ljubljana—Zagreb, Ljubljana—Karlovac in Ljubljana—Kočevje—Sušak. Nemci bi za povračilo jamčili, da bodo spoštovali oblast partizanov in varnost v Sloveniji in obljubili so, da bodo razpustili ali pa poslali na vzhodno fronto Rupnikove domobrnce. Partizani so zavlačevali z negativnim odgovorom v upanju, da bodo dobili več informacij. Nemci so po Jonesovem poročilu predlagali kot posrednika dva ljubljanska profesorja, dobro znana partizanom. Glavni štab NOV in PO Slovenije je menil, da Nemci načrtujejo velike premike svojih čet v bližnji bodočnosti. Ponovno je zahteval, da zavezniki takoj bombardirajo Kočevje in Novo mesto in tako povsem prekrizajo nemške načrte, omogočijo partizanom osvoboditi vso deželo in odpreti obalo za ladje. Major Jones je me-

nil, da je to enkratna priložnost izrednega vojaškega pomena in da bi jo bilo treba sedaj izkoristiti. Slovenski partizani bodo sedem dni držali sedanje položaje, da bi zaveznikom nudili priložnost.⁷⁴ Kairo je 6. januarja 1944 obvestil misijo Rowena pri vrhovnem štabu o izjavi majorja Jonesa, da je maršal Tito odobril prihod zavezniške ladje v Senj z oskrbo za Slovenijo. Ista ladja bi se vrnila s tristo slovenskimi ranjenci. Predviden je bil umik iz Senja, če zavezniki ne bi mogli speljati te operacije.⁷⁵

O nemških ponudbah za premirje v Sloveniji je že svoj čas v Delu pisal Ivo Pirkovič. Žal še niso znani nemški viri o tej pobudi niti ni datirana odklonjena nemška ponudba Lovru Kuharju (Prežihovemu Vorancu) v zaporu v Berlinu, naj bi sprejel mesto predsednika tako imenovane Ljubljanske pokrajine; o tem je referirala Lidija Šentjurs na VII. kulturnem plenumu OF na Ravnah.⁷⁶ Očitno je, da so take sovražnikove pobude bile skorajda rutinske in so ostale brez učinka. Čeprav niso na voljo primarni viri, lahko s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da so bila ta obvestila svojevrsten pritisk na zaveznike, da bi posvetili več pozornosti in poslali več pomoči. Slovenija je bila izrednega strateškega pomena glede na komunikacije, ki so vodile na fronto v Italiji. Tako so, na primer, med 7. septembrom in 5. oktobrom 1943 od napovedanih osem pošilk zavezniki poslali le pet.⁷⁷

Po radijskih valovih se je med zavezniki misijami pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije, oziroma pri vrhovnem štabu in med Kairom razvila svojevrstna polemika na začetku zime 1943-1944. Misijo Flotsam pri glavnem

⁷³ PRO, WO 202/140, 493. Verjetno gre za progo Ljubljana—Rijeka, kajti iz Kočevja ni bilo nadaljevanja železniške proge proti Sušaku!

⁷⁴ PRO, WO 202/140, 465.

⁷⁵ PRO, WO 202/145, X 497.

⁷⁶ Prim. Ivo Pirkovič, Pozabljena diplomacija v gozdu, priloga Dela, 3. julija 1980; Lidija Šentjurs, Voranc pisatelj, Voranc komunist — ena sama, celovita osebnost, priloga Dela, 13. oktobra 1979. Ob kapitulaciji Italije so Nemci partizanom ponujali celo slovenski protektorat in Ljubljano, če bi ostali mirni, je poročal major Jones (WO 202/131, 5).

⁷⁷ PRO, WO 202/145, X 311.

štabu NOV in PO Slovenije so 28. decembra 1943 obvestili, da Tito določa prednostne cilje za bombardiranje in razporeja razpoložljiva mesta za ranjence v Italiji. Glavni štab NOV in PO Slovenije naj bi zato pri Titu zahteval prednost s tem v zvezi.⁷⁸ Kairo je 29. januarja 1944 sporočil misiji Rowena, da je prek ameriških radijskih zvez dobil Jonesova sporočila o resnem položaju v glavnem štabu NOV in PO Slovenije. Kazalo je, da sta bila Jonesova radijski sprejemnik in oddajnik zaplenjena in kot razlog za ta ukrep je bilo navedeno britansko pomanjkanje iskrenosti in nepošiljanje oskrbe. »Prosim, da Titu močno naznačite, da je taka taktika tu napravila najslabši vtis, ker smo o vsej zadevi zvedeli prek Amerikancev. Uvideva se, da je osnova za ta zaplet pomanjkanje poletov in incident bo obravnavan v tej luči. Zadnji dvostranski stik z Jonesom 20. januarja.«⁷⁹ Toda že 1. februarja je prispelo novo obvestilo, da je Jones spet vzpostavil stik 30. januarja in da razlogi za desetdnevni molk niso jasni. Jones je poročal, da je britansko letalo z obveščevalnim osebjem in oskrbo po pomoti odvrгло tovor in osebje beli gardi pri Kočevju, ti pa so vse izročili Nemcem.⁸⁰

Dne 28. januarja 1944 je bilo odposlano iz Kaira ostro sporočilo majorju Jonesu, da je posojilo sto milijonov lir glavnemu štabu NOV in PO Slovenije bilo sicer odobreno, da pa je Tito to osebno odklonil in zahteval, naj denar pošljejo vrhovnemu štabu. Dvajset milijonov lir bodo poslali misiji Crayon na Primorsko, če bo Tito privolil. Jonesa so opozorili, naj upošteva: »(1) Mi ne nameravamo poslovati neposredno z glavnim štabom NOV in PO Slovenije o nobenih stvareh, ki zadevajo prednosti glede oskrbe, bombardiranja ali eva-

kuacije. Razlog za to je neposreden dogovor v dobri veri med Titom in partizanskim vrhovnim štabom ter nami, da on sam v prvi vrsti odloča o takih zadevah. (2) Zato nimate nobene pravice, da vzpodbujate glavni štab NOV in PO Slovenije k razmišljanju o kakršnikoli zavezniški pomoči na neodvisni osnovi. (3) Pritiskamo in dosegamo povečano pomoč jugoslovanskim, ponavljam, jugoslovanskim partizanom kot enotnemu odporniškemu gibanju, o katerem ste vi sami poročali.«⁸¹

Major Jones je prav tako ostro odgovoril in v Kairu so njegovo poročilo prejeli 1. februarja 1944 ter o tem 5. februarja 1944 obvestili misijo Rowena pri vrhovnem štabu: »Glavni štab tukaj misli, da je nesporazum nastal, ker vas Titov vrhovni štab ni obvestil, da je vse v redu z našimi zahtevami. Partizanski delegati ne morejo v vseh stvareh delovati brez Titovih navodil. Tito je odobril bazuke. Delegatom ni dal nobenih navodil v zvezi z bazukami. Tito odbrava sto milijonov lir za ta glavni štab. Videli smo depeše in tu menijo, da vas očitno on o tem ni obvestil. 20 milijonov lir za Primorsko je vključenih v 100 milijonov za ta štab, lahko pa jih posebej odvržete h Crayonu. Tito odbrava vse naše zahteve, nikoli ničesar ne storimo brez odobritve; on bo pojasnil to zadevo neposredno z vami in dal bodisi pooblastila in bianco ali pa specifično odobritev. Obstoja popolna enotnost v vseh delih Jugoslavije pod Titom. Nikdar nismo razmišljali, da bi odcepili Slovenijo. Nihče tega ne želi. Neodvisne zahteve niso nikdar dane brez Titove odobritve. Prepričani smo, da uvidevate prednosti, da ta glavni štab svoje zahteve postavlja na ta način, kajti sicer bi bile medsebojne zveze preveč obremenjene in prepočasne. Partizani so

⁷⁸ PRO, WO 202/145, X 445.

⁷⁹ PRO, WO 202/145, X 643.

⁸⁰ PRO, WO 202/145, X 660.

⁸¹ PRO, WO 202/145, X 631.

enotno odporniško gibanje in si zgolj prizadevajo pomagati slehernemu, da bi bil praktičen. Brez zamere, vaši napor so cenjeni, toda toliko nesporazumov se je tu nakopičilo, da so nastale ovire. Veselilo bi nas videti bombnike nad Novim mestom in Kočevjem. Upamo na boljše razumevanje brez zaostrenih reagiranj.«⁸²

Podobno se je zaostрил tudi incident z britanskim majorjem Darewskim. Glavni štab NOV in PO Slovenije je ob podpori majorja Jonesa zahteval odpoklic tega zavezniškega oficirja, ker so ugotovili zveze med njim in aretiranim inženirjem Ranzingerjem v Cerknu na Primorskem. Za inž. Ranzingerja je bilo ugotovljeno, da je bil povezan z gestapom in s četniško organizacijo. Na povratku v Italijo, kjer je kasneje padel v novi misiji na severu, se je major Darewski v Bosanskem Petrovcu srečal z brigadirjem Macleanom. Ta je poročal: »O tej zadevi sem s poudarkom razpravljajal s Titom in napravil sklep, da je gestapo često nezaupanja vreden ter da zahteve za odpoklic britanskih oficirjev za zvezo, sloneče na lažni identifikaciji lahko po vsej verjetnosti privedejo do tega, da bo odtegnjena oskrba misijam in mi bi lahko oskrbo razdelili. Tito je izrazil obžalovanje.«⁸³

Ohranjene so tudi Titove sožalne brzojavke ob smrti posameznih zavezniških oficirjev, na primer Adamsa, ki je bil 13. maja 1944 ubit ob letalskem napadu na Bosanski Petrovac.⁸⁴ V angleškem prevodu je ohranjena Titova zahteva britanski vojaški misiji z dne 8. septembra 1944, da se do 15. oktobra 1944 iz britanskega vojnega letalstva odpokliče vse jugoslovansko osebje iz Alžira (okrog 1360 mož) in po najkrajši poti

čimprej vrne v Jugoslavijo. Trinajst mehanikov pa naj bi zaradi nediscipline brez odlašanja zavezniki poslali v partizansko bazo v Bari, prav tako tudi dva oficirja iz taborišča za italijanske vojne ujetnike, ki sta se prijavila za službovanje v RAF.⁸⁵ Od Macleanove misije je 6. septembra 1944 prišlo sporočilo, da je maršal Tito odklonil izročiti zaveznikom ujetega nemškega polkovnika, češ da je vrednost tega polkovnika za zamenjavo prevelika. Predlagal pa je, naj zavezniki pošljejo oficirja, ki bo ujetnika zaslišal.⁸⁶

Letalski podmaršal (generalpolkovnik) Sir John Slessor se je na začetku septembra 1944 odločno uprl nameri ameriške vojno obveščevalne službe, da infiltrira v Jugoslavijo k Draži Mihailoviću podpolkovnika, bivšega kraljevskega vojaškega atašeja v Washingtonu Živana Kneževića in majorja Todorovića, ki je, kot je poročal svoj polkovnik Bailey, poskušal Amerikance izigravati proti Britancem. Sir John Slessor je menil, da bi v tem primeru bili ogroženi njegovi odnosi z maršalom Titom in ogroženo bi bilo bodoče sodelovanje s partizani v vojaških operacijah. Tudi če bi Titu vnaprej razložili vso zadevo, ga ne bi mogli prepričati o svoji iskrenosti. Vsekakor pa bi bilo potrebno Titu obrazložiti okoliščine, v katerih sta oba kraljevska četniška oficirja prišla v Bari, kajti njunega prihoda se Titu ne bo moglo prikriti.⁸⁷

Jeseni 1944, zlasti po prihodu McDowellove ameriške obveščevalne misije v štab Draže Mihailovića, so se začeli zaostrovati odnosi z zavezniki. Tako je, na primer, major Clarke poročal brigadirju Macleanu 14. oktobra 1944, da je prišlo na Vis Titovo navodilo, naj zavezniki ne

⁸² PRO, WO 202/145, X 702.

⁸³ PRO, WO 202/337 in 399, folio 48458.

⁸⁴ PRO, WO 202/337, folio 8021, 8022.

⁸⁵ PRO, WO 202/283. Prim. *Tito Churchill*, 332.

⁸⁶ PRO, WO 202/419, folio 8593.

⁸⁷ PRO, WO 202/419, folio 8619.

pošiljajo več nobene oskrbe v Srbijo in Makedonijo k prvemu in dvanajstemu korpusu. Pač pa je bila izražena želja, da se po morju izvrši infiltracija v Istro. Major Clarke je menil, da je Titova zahteva v nasprotju s poprejšnjimi zahtevami za orožje in oblačila, ki jih je posredoval sam Maclean. Britansko orožje v Srbiji in Makedoniji bo brez sleherne vrednosti zaradi pomanjkanja streliva. »... v celoti se zavedam, da ne pride v poštev, da bi rotili Tita, naj sprejme našo pomoč na teh področjih, toda poudaril bi, da bi to lahko privedlo do zelo velikega razmetavanja britanskega orožja in naporov, ki je bilo namenjeno, da se v kar najširšem obsegu uporabi proti Nemcem. Glede na Titova navodila in do nadaljnjih navodil z vaše strani boste prekinili vse polete na področja, o katerih je govor, z izjemo poletov osebja«, je javljal major Clarke in prosil, da bi čimprej zvedel za Macleanovo mnenje.⁸⁸

Partizanska vojaška misija v Bariju pa je 22. oktobra 1944 sporočila bistvo Titove depeše. Maršal Tito se je strinjal s predlogom letalskega podmaršala, generalpolkovnika Elliota, da Britanci lahko dajo svoje topništvo za obrambo Dubrovnika in za napade na umikajoče se nemške čete ter da na letališču Gruda pri Dubrovniku razmeste letalske enote RAF. Generalmajorju Vlatku Velebitu pa je Elliot omenil še eskadrilo polka RAF, česar Tito ni omenjal v svoji depeši. Zato je bilo dogovorjeno, da bo general Poljanac brzojavil maršalu Titu in zadevo razjasnil. Britanci so nameravali zadržati svoj prvi konvoj, ki je nameraval kreniti na pot 24. oktobra 1944, kolikor ne bi prišlo Titovo privoljenje.⁸⁹

Vendar pa je kmalu prišlo do zapletov in čez mesec dni je Sir John Sles-

or poslal daljšo brzojavko naravnost maršalu Titu. Pojasnil je vse okoliščine in načrte v zvezi z uporabo britanske vojaške enote, znane pod šifriranim imenom Floydforce. Poveljnik balkanskega vojnega letalstva je obžaloval, da je Tito ukazal, naj se te enote umaknejo v Dubrovnik. Žal mu je slabo vreme preprečilo, da bi odletel v Beograd na sestanek s Titom in z njim osebno razčistil vse nesporazume. Napovedal je preiskavo v zvezi z obtožbami, da so se britanske čete povezale s četniki in prosil maršala Tita, naj ukaže izpustiti britansko patrolo, aretirano pri Stolcu ter dovoli izvidniškim mornariškim patrolam, da očistijo min pristanišča Kotor, Risan in Hercegnovi.⁹⁰

Naslednji Titov odgovor je bil posredovan 30. novembra 1944: »Vrhovni štab ni dal nobenega ukaza za umik britanskih baterij, ki operirajo na sektorju Danilovgrad-Nikšić. Poveljnik drugega korpusa je dobil ukaz, naj jih zadrži na tem sektorju, dokler njihova naloga ne bo izpolnjena. Poveljniku drugega korpusa smo prepustili, da v skladu z vojaškim položajem sam odloči, če naj se britanske baterije premestijo na področje Mateševo. Izdali smo ukaze, naj britansko patrolo, aretirano pri Stolcu, takoj izroče britanskim oblastem hkrati z vsem dokaznim gradivom. Iz sporočila letalskega podmaršala Elliota smo prvič zvedeli, da so naše oblasti aretirale to patrolo. Izdan je bil ukaz, naj se natančno raziščejo vsi ti nepotrebni incidenti in da se letalskemu podmaršalu Elliotu osebno izroči popolno poročilo o vseh okoliščinah, da bi se lahko seznanil z vso zadevo. Maršal Tito je prepričan, da se v bodoče ne bodo nikdar več dogajali podobni incidenti«, se je glasilo sporočilo, prejeto iz vrhovnega štaba.⁹¹

⁸⁸ PRO, WO 202/419, folio 4696.

⁸⁹ PRO, WO 202/419, W/T 129.

⁹⁰ PRO, WO 202/244, folio C/1723. Za Floydforce prim. *Tito Churchill*, 373, 376, 380, 414, 418–420, 438, 456, 457.

⁹¹ PRO WO 202/244, W/T 201.

Kot vemo, je kmalu za tem, 2. decembra 1944, britanski ministrski predsednik Winston Churchill v zvezi s tem vprašanjem, kot tudi v zvezi z drugimi partizansko-britanskimi trenji, poslal osebno poslanico maršalu Titu. Titov odgovor Churchillu pa je bil posredovan 21. decembra 1944, kar je vse že znano iz objavljene literature.⁹²

Pričujoči fragmentarni zapis ob devetdesetletnici Titovega rojstva dovolj jasno priča, koliko trdega dela, vztrajnosti, časa in predvsem finančnih sredstev bo potrebno za nadaljnje raziskave, če res želimo spoznati čim popolnejšo podobo življenja in dela osebnosti, ki je še za svojega življenja postala legenda.

---

⁹² Prim. *Tito Churchill*, 384, 407, 408.

Puška

*Puška je sestavljena iz treh delov:
zgornji del
srednji del
in spodnji del.*

*Zgornji del je sestavljen iz:
zgornjega dela zgornjega dela
srednjega dela zgornjega dela
in spodnjega dela zgornjega dela.*

*Srednji del je sestavljen iz:
zgornjega dela srednjega dela
srednjega dela srednjega dela
in spodnjega dela srednjega dela.*

*Spodnji del je sestavljen iz:
zgornjega dela spodnjega dela
srednjega dela spodnjega dela
in spodnjega dela spodnjega dela —*

Streljal!

Nikita Stanescu

Izlizanost

*Vojak je korakal, korakal,
korakal,
dokler se mu noga ni
do kolena izlizala, izlizala,
izlizala,
dokler se mu ni telo
do reber izlizalo, izlizalo,
izlizalo,
dokler ni do obrvi oslepel,
oslepel, oslepel.
Njegovi lasje so črna trava,
črna trava, črna trava.
Prišel je beli konj
in jo popasel,
pasel, pasel,
i-ha-ha, i-ha,
i-ha.*

Nikita Stanescu

Spomin na koroški plebiscit

France Lubej-Drežče

Minilo je enainšestdeset let od zgodovinskega dogodka, ki je slovenskemu narodu, pijanemu od zmagoslavja nad pridobljeno svobodo ob razpadu Avstro-Ogrske, prilizil grenko kapljo pelina. Tega dne je krivično in slabo pripravljeno ljudsko glasovanje iztrgalo iz narodovega telesa žlahtni del z njegovo zibelko vred.

Ne moremo molče mimo te obletnice ne glede na to, kaj bodo ob njej počele te ali one skupine našega severnega sosesa. Zato je prav, da se vse tri generacije našega naroda stalno zavedajo tega neslavnega in zato neveselega dogodka v naši novejši zgodovini. Najprej tista, že redka, ki se je takrat nepomirljivo spopadala s stoletnim zatiralcem, trpela in krvavela, potem tista, ki si je začela celiti rane in graditi nov most prek razuma do srca in končno najmlajša, ki hodi že danes, še bolj pa bo hodila jutri čez ta most ne dosti drugače, kakor vasovalec v sosedno vas. Zato naj tudi ta zapis iz spominov na tisto jesen izžveni kot vedro in nič več zagrenjeno pričevanje soudeleženca v tistih dogodkih.

Vse poletje in ves sončni september so nas vznemirjale vesti s Koroškega. Velike sile so na mirovni konferenci zaradi sporov med Avstrijo in Jugoslavijo glede južne Koroške razdelile to ozemlje na dve coni, v katerih naj prebivalstvo s plebiscitom odloči o svoji bodoči pripadnosti. Ozemlje južno od Drave je bila cona A, severno pa cona B. Če bo prebivalstvo cone A, kjer je bil večji odstotek Slovencev, v večini glasovalo za Jugoslavijo, bo glasovanje še v coni B, če pa bi se prebivalstvo že v coni A v večini odločilo za Avstrijo, odpade glasovanje v coni B.

Obe državi sta napeli vse sile — v Jugoslaviji skoraj izključno Slovenija — da odločita glasovanje v svojo korist. Za glasovanje v coni A je bil določen 10. oktober. Beograjska vlada je že prej, poznavajoč mahinacije in nasilne metode, ki ob takih krivičnih odločitvah navadno spremenijo večino v manjšino, priporočala slovenski vladi, da se brez plebiscita zadovolji z ozemljem južno od Drave, toda slovenska vlada je pod predsedstvom dr. Brejca vztrajala na ozemlju cone B zatrjujoč, da bo tudi tam slovenska večina. Sprožen je bil silni propagandni aparat. Obe strani sta do skrajnosti izkoristili svoje prednosti. Razen vpisovanja nekorošcev v volilne spiske, je imela Avstrija še prednost v močnih gospodarskih, družbenih in političnih položajih iz daljne preteklosti. Jugoslavija je imela prednost samo v tem, da je bila zmagovalka in da je vojaško zasedla cono A. To pa je bil skoraj minus, kajti Avstrijci so kazali Avstrijo kot demokratično republiko brez obvezne vojaške službe, Jugoslavijo pa so risali kot monarhijo z obveznim služenjem v vojski »z nasilnimi balkanskimi metodami«. Po štiriletni vojni je to sredstvo odigralo veliko vlogo. Celo pravoslavna vera Srbov je bila poleg cirilice vržena na tehnico. Razen

---

tega pa so bile z naše strani prisotne še mahinacije s prehrano, tako da so avstrijske oblasti in organizacije celo z našimi sredstvi pridobivale nemško prebivalstvo.

Ljubljanska vlada je bila opozorjena, da Avstrijci na vse mogoče načine pritiskajo in grozijo slovenskim volilcem, da bi se ne upali na volišča, ter da bodo s tem stopnjevali zlasti zadnjo noč pred volitvami in na dan plebiscita. Nasproti tem načrtom je bilo treba storiti protiukrepe in zaščititi Slovence pred plebiscitom in med njim. V ta namen so sklenili uporabiti sokolsko organizacijo.

Konec septembra so sklicali župne in okrožne načelnike iz Slovenije na posvet na Koroško. Priprave in sam posvet je bil v največji tajnosti, da ne bi povzročil neprijetnosti jugoslovanski kot zasedbeni vojski v coni A, saj so plebiscitna določila strogo zabranjevala prihajanje ljudi zunaj cone v glasovalno cono. Za izvajanje tega določila je skrbela antantna plebiscitna komisija, en njen del s sedežem v Pliberku. Sestanek sta v imenu Slovencev vodila dr. Smolej in dr. Müller, vodstvo sokolstva pri zaščiti volilcev pa je bilo poverjeno mariborskemu profesorju zgodovine, carzanskemu »atamanu« dr. Ljudevitu Pivku. Med povabljenimi sem bil tudi sam kot načelnik na novo ustanovljenega Murskega sokolskega okrožja.

Na sestanku v čolnih, skritih med drevjem na Klopinskem jezeru, so podrobno pojasnjevali težavne pogoje, v katerih bo potekalo glasovanje za Slovence ter naloge, ki jih mora v popolni tajnosti pri tem opraviti sokolska organizacija. Dr. Pivko je podrobno očrtal delo, za katerega so bili zadolženi načelniki pri mobilizaciji in izbiri članov za to nalogo. V poštev so prišli predvsem vaditelji, telovadci in bivši vojaki. Na koncu so nam izročili obsežno propagandno gradivo, tako avstrijsko kakor slovensko. Kupili smo cele serije plebiscitnih znamk, s katerimi so hoteli kriti stroške slovenske propagande.

Prvič v življenju mi je pripadla važna politična, organizacijska, polvojaška naloga. V enem tednu sem moral v petih društvih okrožja zbrati najmanj sto članov, sposobnih za to nalogo: zdravih, okretnih, zavednih, neustrašnih. Takih med sokoli tedaj ni bilo težko dobiti, nasprotno, težave so bile v tem, da so hoteli z doma oditi vsi vaditelji in telovadci, vsi fantje in moške iz okoliških vasi. Posebno veseli smo bili prijav starejših sokolov, med drugimi prijave prvega slovenskega župana v Ljutomeru Viktorja Kukovca,¹ šolskega upravitelja iz Vučje vasi Franja Cvetka² in drugih. Na predvečer odhoda je bil skupni sestanek vseh udeležencev. Tam so dobili zadnja navodila glede opreme, hrane, prenočevanja, poravnave stroškov in odhoda.

Naslednje jutro so prihajala društva na lojtrnikih. Kolona, ki je štela petnajst voz, je zavzela cel krog Glavnega trga v Ljutomeru. Vsak voz je dobil vodnika iz vrst načelnikov in vaditeljev. Žene, sestre in matere z otroki udeležencev so nosili nahrbtnike, mlajšim so telovadke pripenjale šopke v slovo. Prešerno vriskanje je odmevalo po mestu, bilo je, kakor bi odhajali na pravo vojsko. Moj voz je bil zadnji. Stal je nasproti občine pred trgovino Lenz. Ko je bil čas, sem dal s trobko znak, da sasedejo vozove.

Tedaj se je zgodilo nekaj, kar je v mnogočem odločalo o mojem življenju. Pristopila je Darinka, ena izmed mojih telovadk, in rekla: »Vsak izmed njih ima koga, ki mu reče besedo v slovo. Ti pa si načelnik, pa nimaš nikogar. No, pa naj bo tole od mene.« Na prsi mi je pripela rdeč nagelj. Ni mi ušlo, da je pri tem

---

¹ Oče Saše in dr. Sonje Kukovec.

² Oče dr. Branka, dr. Toneta, Vladimirja, dr. Dragotina, dr. Cirila, Radovana in Tince Cvetko.

rahlo vztrepetala. Srečale so se najine sive oči. To so tiste njene oči, o katerih je šel glas, da se kar same smeji.

V naglici sem se ji skoro zbežan zahvalil, zatrobil in kolona je oddrdrala po prašni cesti proti jugu, kmalu sem bil na njenem čelu. V Ormožu smo sedli na vlak, v Mariboru pa smo s članstvom drugih okrožij zasedli vse prostore Narodnega doma. Dr. Pivko je odredil posameznim okrožjem njihova področja in razdelil prigradne skice. Meni je pripadlo vodstvo nad stopetdesetimi člani, ker načelnik Varaždinskega okrožja ni mogel na pohod. Operirali naj bi po vaseh občine Blato pri Pliberku, a tako, da se Pliberka skrbno izogibamo. Razdelili so nam dnevnic in zabičali, da se obnašamo kot bratje, pomočniki in zaščitniki, da ne nadlegujemo po hišah in da vse, kar bomo rabili, dobro plačamo.

V vlakem sem porazdelil svoje ljudi po vaseh. Za vsako vas je bil določen vodnik, ki naj bi držal zvezo z menoj peš ali s kolesom, podnevi in ponoči.

Tiho smo odšli s kolodvora mimo Pliberka do svojih vasi. Dobil sem dober pregled nad vsemi ljudmi, ko so se razšli po hišah, da jih ščitimo pred nadlegovanjem ali pred organiziranim nasiljem. Naročeno je bilo, da zaščitniki brez potrebe ne zapuščajo hiš, zlasti ne podnevi.

Za zvezo z vami sem sestavil letečo patruljo osmih mož s potrebnimi lastnostmi: pogum, razsodnost, telesna moč in znanje nemškega jezika. Imeli smo žepne baterije, revolverje in eno puško z municijo. Orožje smo seveda skrbno skrivali, saj je imelo rabiti le za najnujnejšo obrambo. V tej patrulji so bili: živinozdravnik Slavko Štibler, učitelj Maks Dominkuš, kmečka sinova Marko Slavič in Viktor Serec, upokojeni orožnik Janko Škrajnar, Dragec Ludvig, Ivan Kramberger in Alojz Šoštarič, dva prleška hrusta iz ljutomerske okolice. Patrulja je ponoči krožila od vasi do vasi, sprejemala poročila, dajala pojasnila, ki so jih želeli zaščitniki ali prebivalci.

V noči pred plebiscitom se mi je v divji vožnji bližal kolesar. Spoznal me je, se ustavil in javil:

»Pred dobro uro je prišla po poljski poti mimo moje vasi velika skupina moških. V vasi pravijo, da so Nemci, ker so prišli po Celovski cesti. Baje je bilo najmanj sto ljudi. Moški iz vasi so jim sledili in videli, da so v Lončavesi zavili v velik skedenj, ki stoji na samem. Tja jih je vodil lastnik skednja, nadučitelj Paulitsch, zagrizen nemškutar. Pravijo, da se da skedenj od zunaj odpreti z nožem skozi špranjo, ki nastane, če malo razmaknemo krili vrat, če bi bil lesen zapah tudi zataknjen.«

Napeto smo poslušali pomembno sporočilo, potem pa je sledil nekako takle razgovor:

»Dobro, da si prišel. Tudi poročal si zelo jasno. Vse je v redu! Kdo je že vodja v tej vasi?«

»Ludvik Dragec.«

»Da, Ludvik. Naroči mu, naj bo s svojo skupino pripravljen na akcijo blizu skednja, če bo slišal moj znak. Sovin skovik, enkrat in zatem dvakrat. Takoj pa pritecite, če boste slišali strel ali streljanje. Sedaj je skoro polnoč. Čez dvajset minut bodite na mestu. Toda v popolni tišini. Kakor lisice, samo oči se vam ne smejo tako svetiti. Veš za skedenj?«

»Vem.«

»Pelji nas tja!«

V mesečini, ta zdaj ni naša zaveznica, nam je pokazal kakih sto metrov pred nami ležečo, dolgo, temno liso nad meglico, ki je začela padati na zemljo.

»Že vidimo. Pojdi in izvrši!«

Zbrali smo se v bojni posvet: ali javimo to vojaški komandi, ali opravimo sami? Sto jih je!

»Sto švabskih pezdecev,« je rekel Šoštarich, ki je vedel, da smo ga vzeli s seboj zaradi njegovih dveh metrov višine in slonovske moči.

»Ne smemo jih vzeti prelahko, ne vemo, kdo so in kaj so. Lahko so samo skupaj nabrani nezakoniti volilci, lahko pa so preoblečeni vojaki, oficirji, gotovo tudi niso brez orožja,« sem ga zavrnil. »Kaj misliš ti, Slavko?«

»Če bomo spretni in bo še kaj sreče, da nam straža, gotovo niso brez nje, sama odpre, ne da naredi alarm, lahko uspemo. Oni ne bodo upali streljati.«

»Prav isto sem mislil. Dedci, kaj mislite, ali bi poizkusili najprej z zvijačo in potem s presenečenjem?«

»Seveda,« so rekli vsi. Vedel sem, da je bilo malo tudi zato, ker so se morali delati pogumne, saj so bili zato sprejeti v patruljo.

»Dobro, enotno mnenje nam je potrebno, potem pa je naš načrt takle: čisto tiho se približamo skednju. Skoraj bo minilo dvajset minut, Ludvikovi morajo biti že tukaj. Slavko, ti imaš najboljši nemški izgovor. Tiho jih pokliči in zahtevaj, da odpro. Če vpraša, kdo smo, reci da iz Gradža, študentje. Ko bo odprl, zagrabite brž krili vrat, kakor veste, so ta na kolesih, in jih odprite na stežaj. Šoštarich, ti takoj ustreliš s puško v strop, drugi pa vsi naenkrat posvetimo v prostor po ljudeh in zakričimo: »Auf, Hände hoch!« (»Vstanite, roke gor!«) Vas pet bo nato enega za drugim preiskalo, odvzelo orožje in prestavilo, recimo na levo stran skednja. Drugi bomo svetili, toda tako, da nas ne vidijo v obraz. Če bi se kdo upiral, ga kar s puško po rami. Pa samo za strah, Šoštarich, ne kar do smrti. Pazi na to, sicer boš imel sitnosti. Revolverje zavarujte, a jih ne pustite iz rok. Če bo treba, jim ga nastavite tudi na čelo. Samo streljati ne več! Se razumemo?«

»Seveda, saj je to kakor v kriminalkah,« se je zasmejal Dominkuš.

»Slavko, si pripravljen?«

»Kakor bi šel k Fricki pod okno.«

»Šoštarich, nabaši mavzerico!«

»Je že pripravljena na strel.«

»Ti, brdavs, ali tako izpolnjuješ navodilo?«

»Bolje prej, kakor prepozno.«

»Pripravite baterije! Šoštarich, ti pa bajonet na puško, če bo treba zapah dvigniti!«

Kakor čistokrvni Indijanci smo se približali skednju. Slavko nastavi usta k vratom in zašepče skozi vrzel:

»Macht auf!« (»Odprite!«) Mi za njim zadržujemo dih. Nič.

»Macht auf, hört ihr, macht doch auf!« (»Odprite, slišite, odprite vendar!«) Slišimo šum po slami in oprezno približevanje k vratom:

»Wer ist denn draussen?« (»Kdo je zunaj?«)

»Wir, euere!« (»Mi, vaši!«)

»Woher seid ihr gekommen?« (»Odkod ste prišli?«)

»Aus Graz durch Klagenfurt.« (»Iz Gradca, skozi Celovec.«)

»Wer sendet euch hieher?« (»Kdo vas pošilja sem?«)

»Herr Oberlehrer Paulitsch.« (»Gospod nadučitelj Paulitsch.«)

Slišali smo, kako hoče prijeti za zapah, ko Šoštarich ni vzdržal silne napetosti. Zarenčal je nekaj o »šajskerlih«. Oni znotraj je okleval. Dal sem znak za vdor, dvignili smo zapah. Kolesa so zaropotala, široko so zazevala vrata, strel je preklal tišino. Med krikom, kakor bi nas bio pol stotnije, so se zasvetile baterije:

»Auf, Hände hoch!« (»Vstanite, roke gor!«)

Nudil se nam je strašljiv pogled: na podu dolgega skednja so v treh vrstah drug ob drugem ležali moški. Na levi strani je bilo nekaj poljedelskih strojev in kup plev, na desni se je dvigala grmada sena, vse do ostrešja. Ni bilo časa, da bi nam šli lasje pokonci.

Prišleki so presenečeni stali dvignjenih rok. Posamezniki, ki so bili skriti bolj zadaj, so jih skušali povestiti in odvreči orožje iz žepov, toda naši hrusti so na takega navalili, da se je premislil.

Ko smo preiskali že večino njih in jih prestavili na levo stran, smo na tleh našli nekaj jeklenih palic, boksarjev, pa tudi pištol. Nadvladana tolpa je šele sedaj spoznala, da nas je samo devet in to civilistov. Pretres je šel že h koncu, ko zaslišimo zunaj glasove vojaških trobent in lovskega roga. S Slavkom pohitiva ven, pa trčiva na Ludvikove ljudi, ki so prišli pravočasno in imeli med seboj že tri Nemce, ki so trobili in hoteli zbežati. Zdaj so se Ludvikovi postavili pred skedenj tam, kjer je zevala luknja. To so ujetniki naredili tako, da so odtrgali nekaj desk. Lov je bil končan.

K naši vojaški komandi smo poslali sla na kolesu. Dogodek je potekel kakor dobro režirana kavbojka, lahko smo se oddahnili. S pomočjo dospele pomoči, saj nas je bilo sedaj kar trideset, smo napravili ponoven pretres. Našli smo še nekaj boksarjev in lovski nož. Kramberger se je spotaknil ob nekaj v kupu plev. Zagradi in potegne ven živega človeka. Neumno je gledal v slepečo svetlobo.

»Kaj pa ti tukaj, jazbec?« ga je vprašal nemško.

»Bin eingeschlafen!« (»Sem zaspal!«) je odgovoril. Se Nemci so se zasmejali. Soštariča, ki ni bil za nobeno šalo, je ta izgovor tako pograbil, da je pristopil, se udaril po čelu in zarenčal:

»Takšna revna mrha!« Prijel ga je za noge, ga zavrtil po skednju in vrgel v pleve. Kakor je bila situacija še vedno kočljiva, sem se vendar spomnil na Martina Krpana. Napetost je popustila, v šalah smo čakali na vojsko. Nekateri niso vzdržali, prižigali so si cigarete. Saj ne bi škodilo, so si mislili, če bi zažgali to »kasarno«.

Pričakali smo šest vojakov pod vodstvom kaplarja. Ti so sedaj še enkrat preiskali žepe in pod skednja. Našteli smo šestindevetdeset ljudi, starih od osemnajst do štirideset let. Kaplar je zbral orožje, sam pa sem si izgovoril nekaj burševskih in avstrijskih trakov, jekleno, s papirnatimi obroči obloženo bikovko in trobento. Za spomin. Kot bojni plen so vsa leta viseli v društveni pisarni. Kaplar je želel, da mu dam za spremstvo nekaj naših ljudi, ujetnike je bilo treba odpeljati v Mežico, v štab generala Maistra. Nerad sem storil to, saj se je znalo tisto noč dogoditi še kaj nepričakovanega. Uvidel pa sem njegov položaj in mu dal štiri člane Ludvikove enote in dva iz moje ožje patrulje pod Slavkovim vodstvom. Nazadnje me je preprosil, da smo do Pliberka vsi spremljali ujetnike.

Čudno se nam je zdelo, da strel iz puške, kričanje in glasovi trobent niso priklicali članov plebiscitne komisije. Kaplar je rekel, da so v komandi sicer vse slišali, niso pa mogli takoj ukrepati, ker jih je v komandi zelo malo. Vsa vojska, posebno še oficirji so to noč razkropljeni po vsej coni. Povedal je še, da se člani antantne komisije zadnji večer gotovo zabavajo z ženskami v kaki bogati nemški družini in da so vsi razen Francozov proti nam. Zelo verjetna ocena, vsaj kolikor se tiče Italijanov. Ti podpirajo Avstrijo, ki je vojaško postala povsem nepomembna, premočna pa ni smela postati Jugoslavija.

Naša kolona se je bližala Pliberku, bilo je ob dveh po polnoči. Naši ujetniki so zdaj pokazali, kdo so: pred neko vilo so, kakor na komando, ubrali strumen

---

vojaški korak. Tolkli so z nogami ob tla kakor pruski bataljon na paradi. Pogledali smo na pročelje vile: na njej so se druga ob drugi vile francoska, angleška in italijanska zastava — sedež plebiscitne komisije! Kajpak, ljubše bi jim bilo, da bi jih »zavezniki« osvobodili in poslali nazaj v cono B, kakor da jih žene srbski vojak na jugoslovansko ozemlje v roke generala Maistra. Pred vilo so se končno kar ustavljali. Puškina kopita in nastavljeni revolverji so zadušili tudi ta upor, krokanje komisije nas je to pot rešilo iz zagate.

Zunaj mesta smo se ločili, mi smo odšli nazaj na naša mesta, kolona pa proti jugu. Mirno je minil ostali del noči.

Deseti oktober, dan plebiscita. Že navsezgodaj so bili naši ljudje na svojih mestih. Glasovalci, moški in ženske, so zarana odhajali na volišča. Videl sem naše zaščitnike, ki so pomešani med volilci spremljali te na volišča in se hitro vračali po nove.

Šele ob desetih se je na lojtrskem vozu vrnila naša skupina iz Mežice. Niso skrivali slabe volje. Slavko je povedal, kako so opravili:

»V Mežico smo prišli šele ob sedmih. General Maister me je sprejel, pohvalil naše dejanje in se zamislil. V drugi sobi je dolgo govoril po telefonu. K nam je pristopil dežurni oficir, menda zato, da ne bi prisluškovali pogovoru. Ko se je general vrnil, je rekel, da lahko gremo. Odredil je, da smo dobili zajtrk in vozniaka, ki bi nas peljal nazaj. Bili smo kar dobre volje, dokler nas niso prehiteli trije vojaški kamioni, polni ljudi. Že smo mislili, da prihajajo novi sokoli za zaščito volilcev. Ko pa so nas prehitevali, so se nam smejali. Šofirali so naši vojaki. Kaplar, pa tudi mi smo prepoznali nekatere na kamionih, bili so naši »ujetniki«. Gosposko so se peljali v avtomobilih, mi pa kakor pujski na semenj. Najbrž so jim dali celo zajtrk. Naš, tako tvegan in zmagoslaven nočni podvig se je končal s popolnim polomom,« je končal Slavko. Bil je res divji. Moral sem ga pomiriti:

»Mislim, da moramo to vzeti politično, ne vojaško. Saj si bil oficir. General Maister je gotovo govoril z glavnim poveljstvom naše vojske v coni B. Ugotovil je, da je nemška skupina prišla v cono nezakonito, prav tako kakor tista, ki jo je zajela. To smo mi. Da bi pred plebiscitno komisijo prikril kršitev Jugoslavije, je ene in druge lepo odslovil. Onih je bilo več, pa so jih morali hitro poriniti čez mejo v cono B, zato so se poslužili kamionov, naše ljudi z vojniki vred pa so poslali nazaj, da nadaljujemo delo tam, odkoder smo prišli. Ali se ti ne zdi, da je moralo biti tako nekako?«

»Seveda bo tako, jezimo se pa le lahko. Toda, če je tako, zakaj pa ni tako ukrepala že naša komanda v Pliberku, zakaj je bila potrebna tako dolga pot po pamet v Mežico?«

»Da, to je res vprašanje. Če pa se poglobiva v razmere te noči, razvozlava lahko tudi to. Kaplar je rekel, da v komandi ni nobenega oficirja, ki morejo in morajo misliti tudi politično, posebno zdaj tu na Koroškem. Podoficirji, morebiti vobče samo naš kaplar, ki se je šel samo vojaka, pa je ujetnike poslal, kamor spadajo, v zaledje v ujetništvo. Najbrž ni nikogar vprašal, niti po telefonu, seveda, če je dobil zvezo, kaj mu je storiti. Poskrbel je samo za to, da jih je hitro spravil iz Pliberka.«

Odslovili smo voznika in spotoma srečali dva naša zaščitnika, Viktorja Kukovca in njegovega spremljevalca. Kot najbolj razgledanemu udeležencu je bilo

---

na prosto dano, da si tudi sam поблиže ogleda, kako poteka plebiscit. Bil je nadvse slabe volje:

»Vse je izgubljeno, Nemci že slavijo zmago po vaseh. Bil sem tudi v Pliberku, kjer so razobesili papirje s številkami o glasovanju. Resnične ali izmišljene, za propagando ali strah. Večina je seveda za Avstrijo, ponekod celo velika. Tudi po zadržanju naših je opaziti, da smo v popolni defenzivi. Nemci so veseli, bučni, se šalijo, naši pa so tihi in poparjeni. Od devete dalje se Slovenci skoro ne upajo na volišča, tudi ne s spremljevalci.«

Njegova opažanja so bila žal resnična, zadržanje Slovencev se je zadnje uro bistveno spremenilo. Kar jih je šlo volit nekako s prvo mašo, so še upali v zmago, sedaj pa že čutijo, da izgubljam. Zdaj glasujejo samo še najbolj zavedni, sicer ne več za zmago, temveč za izboljšanje statistike, za zgodovino.

»Počakali bomo še do poldne. Naše ljudi je treba posvariti, da ne ostajajo po hišah, kjer niso več zaželeni. Potem bo treba zbrati naše ljudi in se pripraviti na odhod. Slovenci, ki so javno manifestirali svojo pripadnost Jugoslaviji, se sedaj bojijo izbruhov maščevanja. Naša navodila za ta primer so jasna.«

Razposlali smo kurirje z nalogo, da se naši ljudje do treh popoldne posamič zberejo na naši bazi, da skupaj zapustimo Koroško.

Ko smo v gostoljubni hiši, kjer je imela patrolja prenočišče in hrano, čakali, da se zberemo, smo doživeli še komično-veseli doživljaj. Na bližnji njivi je kmet z volovsko vprego nakladal na voz v kupe zloženo repo. Zapazil nas je in pogodil, kdo smo. Bilo nas je gotovo že petdeset, pa nam je le pokazal »osla«. Ta predrznost je bila takoj kaznovana. Iz naše skupine sta se utrjala dva možakarja, stara okoli šestdeset let. Bila sta to nadučitelj Franjo Cvetko in Franjo Sever, oče učiteljice Darinke, ki mi je pred odhodom pripela nagelj. Kar urno sta jo ubirala za kmetom, da je pogнал vola, hoteč uiti zasledovalcema. Tolkel je po živalih, da se je repa usipavala z voza. Ali je kdo na svetu, ki bi se ne smejal takemu prizoru? Dohitela sta kmeta, ga zbila na tla in obdelavala s pestmi. V krepkih prleških izrazih sta dajala duška temu, kar je polnilo njuni srci. Vsa upehana, a olajšana sta se vrnila. To dejanje, ki ni bilo bogve kaj junaško, v danem trenutku še manj razumljivo, toda opravili so ga resni, izobraženi, priletni Prleki, se nam je zdelo v tistem hipu kar sprejemljiv odgovor izzivalcu. Morda sta med vsemi Slovenci, ki jih je tlačila ta narodna bolečina, prav ta dva čutila za hip tudi delček olajšanja.

Naša kolona se je zbrala in napotila v Pliberk na postajo. Tiha in potlačena, oba »junaka« pa sta si še spotoma dajala duška in komentirala svoj podvig, češ, že trideset let nisva tekla, zdaj pa se nama je zdelo, kakor bi izgubila pol let in teže.

Skozi Pliberk smo zdaj korakali že lahko v urejenih četverstopih. Nismo se ustavljali po gostilnah, da bi spili kupico vina. Trg je bil že poln Nemcev, ki so proslavljali zmago. Čutili, videli in slišali smo samo krohot in psovke o »vindišarjih«. Bili smo med prvimi Slovenci, ki so občutili vse breme, ki je tega dne leglo na naš narod.

Temna noč je bila, ko smo na postaji čakali na vlak. Kmalu smo z vlaka, ki je žalostno piskal, kakor bi z nami ječal, videli že tudi prve goreče slovenske domove, ki so postali žrtve zmagoslavnega maščevanja.

V Mariboru so že zapirali gostilne in restavracije, zato smo zasedli slednji kotic kavarne Astorija. Lačni, saj ta dan ni nihče jedel, žejni, neprespani, žalostni, nesrečni. In še tukaj ne moreš vsega gorja vtopiti v vinu! Kaj bi s kavo,

---

spiješ eno, dve, pa ti začne tolči v sencih. Nad točilnico so se nam, kakor Nemci v Pliberku, rogale trebušaste steklenice likerjev. Prvič mi je zadišal jajčni konjak, prijetno me je ščegetal pod nosom. No, če je iz jajc, je že zdrav, ker pa je še gost, se ga bom tudi najedel. Nisem štel, koliko sem ga spil, najbrž precej. Kmalu pa se mi je želodec uprl, šel sem izbruhat ogabno tekočino, ki je tako grdo spremenila svoj prijetni vonj. Začutil sem strašno slabost. Tudi drugim ni šlo bolje. Z glavo na rokah sem slonel ob kamniti mizi ves nesrečen, nekateri so dremali po stoli, nekaj jih je spalo po tleh.

Ko je zjutraj zgodaj prišla natakara, da plačamo zapitek, sem v žepu otipal zmečkani nagelj. Vse dni je dišal po sobi, kjer naj bi spal, pa sem tako redko zašel v sobo, da sem ga še takrat komaj opazil. Zdaj je nenadoma spet tu, budil v meni vse tisto, kar dotlej ni imelo časa vzbrsteti. Saj mi ga ni mogla dati zato, da bi zdaj še ta motil moj duševni in srčni mir! Pritisnil sem ga na razpokane ustnice in potisnil nazaj v žep za čas, ko ne bom več tak revež. Ko sem ga doma hotel potegniti iz žepa, sem nabral samo nekaj smeti. Na srcu se mi je posušil, toda njegove ostanke sem skrbno zbral in spravil v žep. Morda bo pognalo njegovo seme! Res je pognalo.

Z jutranjim vlakom smo se odpeljali proti domu. V Ormožu so nam Varaždinci mahali v slovo, ko smo izstopali iz vlaka. Kaj bo, če nas tu ne bodo čakali vozovi? Ali bomo morali izpiti to grenko čašo res prav do dna?

Ljutomerska sokolska organizacija ni odpovedala, vsi vozovi so nas čakali pred Gomzijevo gostilno. Tam smo spili nekaj čajev in se okrepčali s kislo juho in z golažem. Znatno boljše volje smo se odpeljali proti Ljutomeru.

Neprespanemu se mi je na drdrajočem in poskakujočem vozu vsiljevalo besedilo in napev pesmi: Imel sem ljubi dve... Ha, ha, obrnjeni smisel besedila kakor nalašč zame! Naj bo, naj bo, pa bom odslej srčneje drugo ljubil, sem se donkihotsko smejal, ko sem se na Glavnem trgu kobacal z lojtrnika. Bil sem čisto brez moči, pa sem zato še isti večer hitel v telovadnico po moč za davi ranjeno domovino.

Uh. Krijz

Politična zavest družbe

ali: o nekaterih vprašanjih zgodovinopisja revolucije*

Fabijan Trgo

Problema ne nameravam razčleniti celostno in vsestransko, v svoji razpravi bi želel obravnavati le nekatera vprašanja, ki so po mojem mnenju pomembna.

Analiza in proučevanje naše bližnje preteklosti sta pomembna v več ozirih, še zlasti zaradi tega, ker je sodobno zgodovinopisje eden izmed bistvenih dejavnikov politične zavesti družbe in je torej popolnoma razumljivo, da so interpretacije zgodovinskih dejstev in stališč predmet zanimanja Zveze komunistov. Sicer je splošno znano, da je vsa družbena protislovja mogoče diagnosticirati z zgodovinskimi temami, zato se tudi na tem področju bije vztrajna ideološka bitka. Kot je znano, je bil v obdobju 1941—1945 izvršen preobrat v zgodovini naših narodov in narodnosti. Komunistična partija Jugoslavije je izvedla revolucijo. Na najbolj dosleden način, ustrezen zgodovinskim okoliščinam v drugi svetovni vojni, je uresničila Marxovo zamisel o oboroženem ljudstvu in vstajo razvila v splošno ljudsko vojno, da bi dosegla daljnosežne nacionalne in socialne cilje. V revoluciji so se uveljavile najvišje človeške vrednote — idejnopolitična zavest, morala in etika, ki so izvirale iz prepričanja o upravičenosti cilja, za katerega se bori ljudstvo. V nasprotju s tem je meščanska politika do 1941. izčrpala vse možnosti za reševanje družbenih problemov, zato so vodilne meščanske sile morale zapustiti oder zgodovine.

Ne apologija ne olepšavanje

Zaradi vsega tega štejemo narodnoosvobodilno vojno po pravici za neusahljiv vir za naš nadaljnji družbeni razvoj, posebno za oblikovanje družbene in politične

---

---

* Razprava z zasedanja Komisije za aktualna idejna vprašanja v izobraževanju, znanosti in kulturi na XII. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije, Beograd 1982.

---

zavesti našega občana, krepitev njegove zavesti o nujnosti naše jugoslovanske vzajemnosti, temelječe na bratstvu in enotnosti ter enakopravnosti narodov in narodnosti. Te pozitivne izkušnje iz naše bližnje preteklosti imajo poseben pomen pri dopolnjevanju in nadaljnjem izpopolnjevanju zasnove splošne ljudske obrambe, vševši tudi praktične rešitve, ki so jih — z anticipacijo sodobnih dosežkov znanosti in vojaške misli — inspirirale izkušnje in spoznanja iz narodnoosvobodilne vojne.

Čeprav smo dosegli pomembne rezultate na področju zgodovinarstva revolucije — sodeč po odmevu in sprejemu objavljenih del, izrečenih sodbah in kritikah — ne moremo biti docela zadovoljni z doseženim. Sicer smo storili korak naprej glede kvalitete del, njihove znanstvene zasnovanosti, razvijanja odgovornosti za interpretacije in sodbe o zgodovinskih dogajanjih v nedavni preteklosti, vendar se je treba nenehno borovati za še večjo kvaliteto, za čimbolj kompleksno spoznavanje in čimbolj objektivno prikazovanje revolucionarnih procesov pri nas.

Razumljivo je, da vse, kar je bilo objavljeno, ni enako kvalitetno, a vendar prevladuje pozitivna ocena o pisani besedi — v vseh oblikah — o naši revoluciji in narodnoosvobodilnem boju. Na podlagi te obsežne literature je mogoče spoznavati revolucionarne procese, zgodovinsko menjavo vodilnih družbenih sil, vojaške plati revolucije, vlogo objektivnih in subjektivnih dejavnikov pri preobrazbi družbe, reševanju njenih socialnih in nacionalnih problemov itd.

Našo pozornost privlačijo nekateri negativni pojavi v zgodovinarstvu v zadnjem času, zlasti ko ponujajo meščanske modele ali skušajo dokazovati, da je meščanska alternativa v nasprotju z revolucijo pomenila možno rešitev protislovij jugoslovanske družbe.

Kot marksisti moramo seveda imeti kritičen odnos do naše preteklosti. Naša revolucija in njeni voditelji ne potrebujejo ne apologije ne olepšavanja. Toda kritičnosti ni treba mešati z vulgarizacijo, samovoljnimi interpretacijami, tendencioznim in senzacionalističnim načinom pisanja o revoluciji in narodnoosvobodilnem boju, ki pomenijo poskus razvrednotenja revolucije in narodnoosvobodilne vojne ter njunih akterjev. Revolucijo napadajo v pisani besedi na odkrit, pa tudi na rafiniran in demagoški način pod pretvezo, da iščejo resnico, odkrivajo novo, presegajo tako imenovane tabu teme, demistificirajo zgodovino. Z že pripravljenim odgovorom (na primer, da je bila Partija stalinistična) zastavljajo vprašanja o značaju Partije, o pristnosti revolucije ipd. Ker gre za obdobje, v katerem so bili položeni temelji naše današnje samoupravne družbe in naše neuvrščene politike, je popolnoma logično, da ocenjujemo takšno vprašanje kot škodljivo in idejnopolitično nesprejemljivo, ker vsebuje zelo izrazito usmeritev, ki je v nasprotju z ideologijo in politiko Zveze komunistov Jugoslavije. Posebno pozornost zbujejo poskusi, da bi devalvirali Titovo osebnost in njegovo revolucionarno delo. Da bi uresničili te cilje, se uporabljajo in upravičujejo razni metodološki postopki. Nekateri zgodovinarji skušajo v svojih izjavah, polnih dvomnih ocen, domnevno v imenu znanosti, relativizirati vrednost revolucije in njene dosežke. Menijo, da je vse, kar je doslej napisanega o revoluciji in narodnoosvobodilnem boju, ostalo na ravni kronike.

S takšnimi ocenami dosežkov zgodovinarstva — kljub številnim študijam — objektivno zbujejo dvom o tem, v kolikšni meri je bila pri nas izvršena družbena preobrazba, ki je, kakor pravi Tito, ubrala svojo izvirno pot in ni zmedla svojega toka z raznimi analogijami. Avtorji teh člankov pa koprnijo po nekih nedoločenih zgodovinskih zakonitostih, znano pa je, da taka retorika navadno pomeni vsiljevanje nekega modela.

Ogrožanje prihodnosti

Z nekaterimi »znanstvenimi« diskusijami in razpravami med drugim povzročajo razne nesporazume, zbuja dvom o izpričanih sodbah o naši revoluciji, njenih bistvenih razvojnih smereh in dosežkih. Sem sodijo tudi poskusi zmanjševanja, pa tudi popolnega zanemarjanja sklepov Avnoja, revizije partijskih ocen o značaju monarhistične Jugoslavije in vzrokih njenega razsula, ki jih je potrdila zgodovina. Tako je bilo po mnenju nekaterih avtorjev pri oblikovanju jugoslovanske federacije pomembnejše to, da so bile njene dežele in pokrajine (pozneje zvezne enote ali avtonomne pokrajine) v sestavi predvojne Jugoslavije, kot to, da so se zanjo kot rešitev jugoslovanski narodi borili in po svojih predstavniških telesih (ZAVOBIH, ZAVNOH, ASNOS, ASNOM, VRHOVNI PLENUM OF in drugi) v revoluciji odločili za skupno življenje v socialistični federativni Jugoslaviji. Takšna njihova koncepcija zanika eno izmed bistvenih vsebin boja Komunistične partije Jugoslavije v monarhistični Jugoslaviji in s tem, ko zanika našo preteklost, ogroža našo prihodnost.

Zgodovinska znanost mora biti seveda dojemljiva na vsa raziskovanja in nova spoznanja, sicer bi prenehala biti znanost. Pojasnjevati mora, kaj se je zgodilo in zakaj se je tako zgodilo, ne pa obtoževati. Ni pa mogoče sprejeti teženj, ki se kažejo v zadnjem času. Gre namreč za prizadevanje, da bi po eni strani vse postavili pod vprašaj, po drugi strani pa protagonisti teh teženj zavračajo vsakršno kritiko svojih »resnic« in presojanje svojih političnih sporočil. Znanstveno utemeljeno kritiko navadno razglašajo za kampanjo proti njim osebno. Tiste, ki izrečejo kakšno kritično besedo o njihovih tekstih, pa omalovažujejo in jih imenujejo dvorni zgodovinarji. Z ozirom na družbenopolitične implikacije teh pojavov dobivamo vtis, da ni objektivne znanstvene kritike, posamezniki pa reagirajo zvečine tedaj, kadar jih kakšno pisanje osebno prizadene.

Pojavi, o katerih smo govorili, ne zbuja skrb zaradi svojega obsega, temveč zaradi svojega značaja, svoje destruktivnosti. Razumljivo je, da je najučinkovitejši način boja pri razkrinkavanju in zatiranju takih pojavov predvsem znanstvena kritika, razvijanje idejnopolične zavesti in družbene odgovornosti za javno besedo. Kampanjsko in evforično reagiranje na takšne pojave ne bi smelo biti naša praksa. Ta protislovja namreč izvirajo iz stanja naše družbene zavesti, zato jih moramo obvladovati predvsem na področju ideologije.

Na koncu bi samo mimogrede omenil pojave v spominski literaturi in feljtonih o temah iz zgodovine revolucije in narodnoosvobodilnega boja, katerih avtorji so največkrat komunisti. Razumljivo je, da vsak udeleženec piše o svojem videnju zgodovinskih dogajanj. Toda tudi na tem področju literature je treba več mere in kritičnosti, manj slavljenja in patetike ter preveličevanja lastne vloge v zgodovinskih dogajanjih, predvsem pa je nujna zavest o tem, da so spomini samo subjektivno videnje dogodkov. Zadnje čase nekateri avtorji »dokazujejo« svoje trditve z domnevnimi izjavami pomembnih revolucionarjev, ki jih ni več med živimi. Menim, da za lastno argumentacijo ne bi smeli uporabljati izjav, katerih avtentičnosti ni več mogoče preveriti.

O Ogenjci nekoliko drugače

Oglašam se na članek dr. Toneta Ferenca O Ogenjci nekoliko drugače, ki je izšel v 4. številki revije Borec, leto 1982. Avtor članka v uvodu piše, da se ne želi vključiti v polemiko, ki se je po predvajanju televizijske nadaljevanke Manj strašna noč razvnela v sobotnih prilogah Dela. Hotel bi odkriti predvsem resnico, zato se je lotil dokumentov iz italijanskih virov in sodnega procesa proti Ernestu Senčarju julija 1944 v Dolenjskih Toplicah. Ko sem prebral imenovani članek, posebno o virih iz arhivov, sem prišel do prepričanja, da tu niso točno ponazorjena dogajanja, ki so se odvijala v času ofenzive in v zvezi z izdajstvom bolnišnice na Ogenjci. Zato sem prepričan, da so pričevanja preživelih primarni viri, ki nam povedo več kot arhivski, pa naj bodo to iz arhiva italijanske vojske ali pa zaslivanja na sodnem procesu proti Ernestu Senčarju.

Še vedno so žive štiri priče in med njimi dva pre-

živela ranjenca, priče dejanj in obnašanja izdajalca pri Mrtalozu, kar tudi v televizijski nadaljevanji ni vse tako uprizorjeno! V nadaljevanji, na primer, ni prizora iz knjige Ogenjca, ki ga je po mojem pričevanju zapisal dr. Aleksander Gala-Peter v poglavju Izdajalec na delu na strani 52.

Kot navaja dr. Tone Ferenc, je Ernest Senčar na zaslišanju rekel, da so ga Italijani ujeli 29. julija, ko je prišel iz jame na veliko potrebo, ter da so ga potem odpeljali v Jelenov žleb, kjer so ga mučili in tako prisilili, da izda bolnišnico. Ti podatki iz Senčarjeve izjave so netočni. Dr. Gala piše v knjigi Partizanski zdravnik, da so v sredo, 29. julija popoldne, začeli prenašati hudo ranjene v kraško jamo, takrat, ko se je že slišalo sovražnikovo streljanje proti Loškemu potoku. Italijanskih vojakov pa 29. julija sploh še ni bilo na sektorju Ogenjce niti v njeni bližini. Enote 1. polka divizije sardinskih grenadirjev so s svojimi prvimi deli šele 29. julija pozno popoldne prodrle z bloške strani v Loški potok, do vasi Hrib, kjer je bila tedaj občina in osnovna šola, in so še isti večer aretirale štiri učitelje. Prihod italijanske vojske 29. julija sem opazoval z bližnjega hriba Suhi vrh.

V zgodnjih, meglenih, jutranjih urah 30. julija so

Italijani obkolili Loški potok in začeli s prečiščevanjem bližnjih gozdov ter z represalijami nad prebivalstvom. Po zaslugi izdajstva so aretirali osem mož in fantov ter jih, skupaj z učitelji, odpeljali po cesti proti Mrtalozu. Ko so nas zvezane po dva vodili po gozdni cesti, so pehotne italijanske enote pretresale okoliške gozdove. Nas, talce so za nekaj ur zadržali ob cesti, severno od Bele vode. Ko so Italijani usmerili ofenzivne akcije proti zaselku Bela voda in proti gozdu Mušnevec in Debeli vrh, je bilo že popoldne, 30. julija. Požgali so Belo vodo, štirinajst hiš z vsemi gospodarskimi poslopji, jo izropali, s seboj pa odpeljali tri brate Mikulič, po domače Valentinove, in tri brate Debeljak, po domače Gregčeve, ki so jih potem v gozdu ustrelili. Ušel je le Ivan Mikulič, ki je še danes živa priča strašnega dogodka. Na Mušnevcu so tedaj napadli skupino partizanov iz 5. bataljona. Padla je medicinska sestra Pavla Levstik iz Sodražice. Smrtno je bil ranjen komandant bataljona Srečko Nemeč, ki je izkrvavel v kopici sena v Sodolu. Spopadli so se tudi s skupino partizanov na cesti med vasjo Travnik in vasjo Lazeč, kjer je padla partizanka Kočevskega odreda Marija Glad iz Glad Loke. V tem spopadu je izgubil življenje tudi italijanski oficir, zaradi katerega so nad

vaščani Travnika izvajali strašne represalije: požgali so sto hiš in še več gospodarskih poslopij, vas izropali in v Sodolu ustrelili osemnajst talcev, večinoma iz Travnika. Vse to se je dogajalo 31. julija.

Podatki iz italijanskih virov, iz divizijskega dnevnega poročila od 1. avgusta, da so se prejšnji dan spopadli s partizansko enoto in pri tem ubili dvanajst partizanov, tudi niso točni. V tem pohodu od Loškega potoka do Glažute so resnično pobili dvanajst ljudi in to štiri učitelje pri Mrtalozu, šest fantov iz Bele vode (eden je ušel), v boju pa sta padli partizanki Pavla Levstik in Marija Glad. In to je bilo v njihovem, italijanskem poročilu dvanajst partizanov!

Do mraka, 30. julija, so italijanske enote pridrle na linijo Ogenjca—Debeli vrh in se ob cesti na senožetih pri Mrtalozu utaborile. S seboj so pripeljali dvanajst talcev iz Loškega potoka. Do tedaj sploh niso usmerili ofenzivnih akcij proti Ogenjci. Naslednji dan, 31. julija so Italijani ves dan pretresali sektor okoli Ogenjce, kjer je bila bolnišnica, in severno stran Debelega vrha, kjer je bil zamaskiran dr. Aleksander Gala-Peter. Pri Mrtalozu pa so zasliševali dvanajst aretiranih talcev in jih šest obsodili na smrt. Takoj so ustrelili štiri učitelje, dva obsojenima, Albinu Benčini iz Travnika, ki živi

v Kočevski reki, in meni, pa so rekli, da bova ustreljena naslednje jutro. Ko so nas naslednje jutro že hoteli ustreliti, je prišel iz Loškega potoka z avtom komandant enote, ki je rekel, da nas zaenkrat ni treba streljati in da naj nas vzamejo s seboj kot talce.

Že v popoldanskih urah 31. julija, ko se je vojska vračala iz ofenzivnih pohodov v taborišče, so pripeljali k nam skupaj zvezana dva moška. Eden je bil zelo mlad, okrog štirinajst do petnajst let je imel. Verjetno so ga izpustili še isti dan ali pa kam odpeljali, ker ga nismo več videli. Starejši, ki je ostal, ni imel nobenih sledov mučenja in nasilja. Držal se je, kot da ni v rokah sovražnika, kar se nam je vsem zdelo sumljivo. Ko je prišel k nam, je takoj začel vpraševati po cigaretah. Tožil je, kako težko je brez njih in, ko bi vsaj imel kdo kakšen dim. Seveda smo bili vsi brez cigaret. Potem je rekel nekako takole: »Da sem se spomnil, bi lahko cigarete vzel v bolnišnici, kjer smo jih imeli dovolj, pa bi sedaj lahko vsi kadili!« »O bolnišnici tukaj ne govori, če kaj veš!« mu je rekel eden od bratov Rus; Mirko in Stanko jima je bilo ime in sta bila tu kot talca. V bolnišnici sta imela dva brata, študenta medicine Metoda, ki je bil pomočnik dr. Gale, in Petra, ki je bil med osebjem bolnišnice.

Senčar, tako sedaj lahko rečem, takrat ga od nas nihče ni poznal, je na opozorilo začel še bolj glasno godrnjati: »Zakaj naj bi molčal... dovolj mi je te partizanščine... žal mi je, da sem kdaj mogel priti mednje... bolje bi bilo, da sem šel v internacijo...« in podobno. Ponovno smo ga svarili in rotili, da utihne, ker je bila blizu nas skupina vojakov. Poleg njih je bil še eden, zelo sumljiv tip v vojaški uniformi, mlad, rdečeličen fant brez orožja, ki je vedno posedal med vojaki. Že prej smo ga ocenili, da mora biti vohun in zato se tudi sami med seboj nismo dosti pogovarjali. Senčar je še naprej glasno godrnjal in preklinjal. Potem se je vojak brez orožja kar naenkrat dvignil in ga poklical k sebi. Obstopili so ga tudi drugi in mu ponudili paketič cigaret. Takoj si je eno prižgal. Odpeljali so ga proti štabu enote. Gredeč so se zaustavili pri vojaški kantini, kjer je še nekaj dajal v žep in potem so se izgubili med šotori.

Zaradi takega vedenja nam je bilo takoj jasno, da bo bolnišnica izdana.

Čez nekaj časa smo opazili kolono vojakov z mulami, ki so nosile težka orožja, na čelu kolone z oficirji pa je s čelado na glavi korakal izdajalec Senčar. Usmerili so se po gozdni poti, ki vodi v Jelenov žleb in potem zavili v levo proti Ogenjci. Čez

nekaj časa smo iz smeri bolnišnice zaslišali mitralješke rafale in zamolkle eksplozije bomb. Ko je sonce že tonilo, se je na isti poti iz gozda prikazala ista kolona. Zavila je proti štabu. Na nosilih so prinesli tri izmučene ranjence, ki so jih položili na zemljo poleg nas. Spominjam se, da se je eden oglasil, kaj bo z nami. Rekli smo mu, da še za svoje usode ne vemo, ker so danes tu že ustrelili štiri učitelje in še dva sva obsojena na smrt. Povedali so nam, da je bolnišnica razdejana in ranjenci pobiti. Potem smo utihnili, ker so se nam približali vojaki. Ponudili so večerjo in to potem, ko se nas že dva dni ni nihče spomnil. Prinesli so nam vedro rižote z mesom. Kar z rokami smo jedli. Potem se je en vojak spomnil, da nam je prinesel nekaj žlic. Talec France Vesel iz Travnika, ki je bil poleg mene, mi je tiho rekel: »Tu enega poznam, piše se Mulac, doma je iz Kočevja in je bil frizer, nosil sem ga iz Medvedjeka, ko je bil ranjen nekje v čabranski dolini.« Ni se mu dal prepoznati, da ne bi Italijani posumili v njihovo poznanstvo, ker smo še vedno tajili, da smo partizani. France Vesel je po kapitulaciji Italije ušel Nemcem iz Ljubljane in se priključil Prešernovi brigadi, kjer je decembra 1943 padel kot borec 3. bataljona pri Pokljuki na Gorenjskem.

Drugi dan, 1. avgusta, zjutraj so ranjence naložili na kamione in odpeljali v Grčarice. Talci smo šli za njimi peš in zvezani po dva skupaj. Šele pozno popoldne smo prišli v Grčarice, kjer so bile že enote divizije Cacciatori della alpi. Vojaki so imeli rdeče kravate. Med potjo proti Grčaricam so Italijani žgali parno žago v Glažuti in zaradi velikega plamena kolona ni mogla zvoziti naprej. Zato smo več ur čakali pred Glažuto, vojska pa je prečiščevala bližnje gozdove okoli Glažute. Ko so 31. julija popoldne streljali učitelje (bili smo prisotni kot talci), so nasproti nas na drugi strani jame imeli Italijani tudi eno partizanko. Mogoče je bila študentka Tjaša Pustoslenšek. Ko so učitelje postrelili, so jo odpeljali na drugo stran taborišča. Nismo jo več videli.

Bolnišnične barake so sigurno porušili 31. julija popoldne, ker 30. julija Italijani še niso dosegli te točke. To se vidi, kot piše dr. Tone Ferenc, iz brzoglavke dnevnega operativnega poročila od 1. avgusta, ki za divizijo sardinskih grenadirjev pravi, da so včeraj (to je 31. julija) med čiščenjem zaledja porušili v bližini točke 1028 bolnišnico, ki sestoji iz štirih barak in kuhinje. O Senčarju, da so ga tu prijeli, ni nobenega poročila. Iz tega se vidi, da so ga prijeli nekje pri Loškem po-

toku, ker so ga tudi iz te smeri pripeljali k nam. Tu bi bil najbolj zanesljiva priča tisti mladenič, če je še živ, ki je bil z njim skupaj zvezan in pripeljan k Mrtalozu. Sigurno so ju skupaj prijeli.

Veliko tega sem opisal ob trideseti obletnici teh dogodkov v 41., 42. in 43. številki TV-15 leta 1972, pa na to ni bilo nobenega odmeva. Mogoče ni bil dovolj spodbuden naslov prispevka, ki se je glasil Kronika Loškega potoka. Tudi nobeden od preživelih te tragedije se takrat ni oglasil. Šele pozneje, leta 1976 me je povabil dr. Aleksander Gala-Peter v svoje stanovanje na Streliško ulico v Ljubljani in dogodke po mojem pričevanju zapisal tudi v knjigi Ogenjca.

Kar se tiče televizijske nadaljevanke Manj strašna noč, smatram, da je kritika, ki je bila naperjena proti dr. Aleksandru Galipetru (v nadaljevanju dr. Alešu), da je bil strahopetec, ker je skrnil ranjence v jamo, sam pa se je zamaškiriral in s tem zapustil vojaški položaj, resnično nesramna kleveta. Proti temu je bilo že dovolj ugovorov od tovarišev, ki so dr. Petra dobro poznali in vedo za njegove zasluge in požrtvovalnost v boju za organizacijo partizanskega zdravstva. Da je dr. Gala dočakal snemanje nadaljevanke, bi gotovo s svojo avtoriteto vplival na režiserja, da se v njej prikaže čim

več resničnih dogodkov, vezanih za to obdobje, saj so se v teh krajih takrat dogajale strašne represalije. Tako so dan pred tragedijo na Ogenjci v bližini ustrelili štiri učitelje, ki so bili obtoženi kot voditelji upora v Loškem potoku, nedaleč od bolnišnice v vasi Travnik je bilo ustreljenih še šestindvajset borcev in aktivistov NOV, požgane so bile vas Travnik in zaselek Bela voda pa Matevljek. To so vasi, ki so bile tesno povezane z delom dr. Petra in organizirano preskrbo ranjencev v bolnišnici Ogenjca.

Z vsem tem, kar je dr. Aleksander Gala-Peter žrtvoval za organizacijo partizanskega zdravstva, je že brez nadaljevanke postal legenda. Še več! Zaslužil je, da se mu danes, že pokojnemu, njegove zasluge trajno ovrednotijo in da v njegov spomin naša družba poimenuje po njem vsaj eno zdravstveno ustanovo. S tem se bo verjetno strinjalo mnogo borcev narodnoosvobodilne vojske Slovenije.

Ivan Zbačnik

Odgovor

1. Le redkokdo bi lahko tako enostavno opredelil zgodovinske vire, kot je to storil Ivan Zbačnik iz Loškega potoka. Sam sem na strani 209 svojega članka pričevanja preživelih označil za vire prve roke in v nekaterih pogledih tudi za primarne vire. On pa je kar dal ene na levo in druge na desno. Tudi italijanski viri imajo nekatere podatke, na primer ime enote in njenega poveljnika, ki sta napadla Ogenjco, zaradi katerih so primarni viri. Sicer pa se tudi Zbačnik sklicuje na italijansko brzojavko 1. avgusta 1942. Navaja tudi nekaj podatkov, ki jih v svojem članku iz leta 1972 še ni imel, so pa v italijanskih virih, ki sem jih navedel. Tudi Smolnikarjevo pričevanje v preiskavi proti Senčarju v Dolenjskih Toplicah ima nekatere nove podatke, ki jim gre verjeti in jih ne moremo zavrniti z levo roko. Hočem reči, da je treba razčleniti in označiti vsak vir posebej in ne cele vrste virov vreči v en koš.

2. Senčarjevo izpoved v zaslšanju v Dolenjskih Toplicah sem navedel zato, da se sliši tudi druga plat zvona. Sam nisem verjel njegovemu podatku, da bi prišel iz Ogenjce že 29. julija. Sodil sem, da se je to zgodilo dan pozneje, to je 30. julija, in da je sovražnik tisti dan tudi požgal zunanje bolniške barake. Kot se spominjajo udeleženci, je Čeponova odšla iskat Senčarja kmalu po njegovem odhodu iz jame in videla, da so barake že požgane. Spominjajo se tudi, da so nato še noč — to je bila noč od 30. na 31. julij — prebili v jami in zaskrbljeni čakali, kaj se bo zgodilo. Moje sklepanje je torej bilo logično. Sicer pa niti Zbačnik ne more za trdno povedati, kdaj in kje so ujeli Senčarja. Dr. Galu je pred leti povedal, da so Senčarja 31. julija pripeljali iz gozda skupaj s Ferličevim (pekovim) sinom iz Loškega potoka. V svojem članku leta 1972 še ni navedel njegovega imena niti ne sedaj v članku v Borcu. Pač pa pravi, da bi bil ta mladenič najzanesljivejša priča o Senčarju prej kot so ga pripeljali k Mrtaložu. Če je to bil res Ferličev sin iz Loškega potoka, bi morda tam lahko ugotovili njegovo nadaljnjo usodo.

3. Glede podatkov o tem, kaj se je med 29. julijem in 1. avgustom 1942 godilo v Loškem potoku in še posebej v Mrtaložu, smo lahko Zbačniku in tudi drugim

(v poslednjem času je o narodnoosvobodilnem boju v Loškem potoku v TV-15 pisal Rudi Mohar) samo hvaležni. Soglašam tudi s tem, da bi lahko vnesli v nadaljevanje več resničnega dogajanja (na primer ustrelitev talcev, požig Bele vode itd.) in ne izmišljenih prizorov (na primer napad na fašističnega majorja in župnika).

Kokra v NOB

Zapis dr. Avgušтина Laha Kokra v narodnoosvobodilnem boju (6/7 številka revije Borec, leto 1982) je brez dvoma temeljit prikaz razvoja narodnoosvobodilnega boja v tej »najdaljši slovenski vasi«. Ker pa je na strani 387 pod črto zapisano, da bo izpopolnjen in razširjen zapis kasneje izšel tudi v knjižici, želim avtorja opozoriti na nekatere, sicer nebistvene netočnosti.

Stran 390: »Tako so 7. julija ustrelili 37 talcev v Celju in enega v Begunjah, 8. julija požgali vasi Koreno, Gradišče in Hom na Gorenjskem, odrasle moške postrelili ter druge pregnali v taborišče, v Črni pri Kamniku so ubili 51 talcev;«

Iz Imenika naselij, občin, mest, matičnih uradov, pošt in sodišč SR Slovenije, ki ga je novembra 1972 izdal Zavod SR Slovenije za statistiko, je razvidno, da je v Sloveniji le ena vas Hom in sicer pri Sentrupertu v trebanjski občini. Vasice Hom na območju sedanje kamniške občine

nikoli ni bilo, kar piše tudi v Krajevem leksikonu. Res pa je, da o požigu vasi Gradišče in Hom piše tudi v Kamniškem zborniku leta 1961, pisec pa je prvoborec iz sosednje vasi. V resnici gre za del vasi, oziroma tri prve hiše v Gradišču. Pri prvi se po domače reče Veliki Homar, sosednji pa Mali Homar. Oba Homarja sta bila velika kmeta in se pri Velikem Homarju še vedno uspešno ukvarjajo s to dejavnostjo, pri Malem Homarju pa so se preusmerili v obrtno dejavnost.

O žrtvah teh dveh kmetij podrobno pišem v knjigi Semenj v Bistrici, v poglavju: Vasi in vaščani v plamenih. Ko sem zbiral podatke za omenjeno knjigo, sem pri Velikem Homarju vprašal, če so nekoč temu zaselku pravili Hom, oziroma, če je bila to vas Hom. Na moje začudenje so mi odgovorili, da to pravič slišijo.

Druga napaka v citiranem stavku je datum ustrelitve 51 talcev v dolini Črne pri Kamniku. Ponašlja se v vseh ponatisih Gerčarjeve knjige Begunje, kjer pisec vztrajno navaja 8. julij 1942. Bilo pa je to na četrtek, 9. julija 1942 zjutraj približno ob šestih. Tudi o tem podrobno pišem v knjigi Semenj v Bistrici in kdor potrebuje dokaze, naj prebere omenjeno poglavje v knjigi.

Stran 391: »Policijski poveljnik K. Brenner je 19. ju-

Dr. Tone Ferenc

lija podpisal ,posebno povelje št. 1', naj se uničijo vasi Hrastnik pri Moravčah, Kokra (7km od Preddvora) in Sovodenj pri Gorenji vasi, ustrelijo vsi moški stari nad 15 let, drugo prebivalstvo pa izseli. Še isti dan so razdejali vas Hrastnik, morili, izseljevali in razstrelili, kar je ostalo po požaru. Naslednji dan so to ponovili v Kokri...»

V citiranem povelju je generalmajor policije Karel Brenner ukazal:

»3. Za izvedbo akcije so odgovorni:

Za a) komandant 93. rezervnega policijskega bataljona,

za b) komandant 322. policijskega bataljona,

za c) komandant 181. rezervnega policijskega bataljona.

Akcije je treba začeti v jutranjih urah 20. 7. 1942.»

Za vsako vas, Hrastnik, Kokro in Sovodenj, je bil določen poseben policijski bataljon. Vendar je tu bistven zadnji stavek, ki govori, kdaj je treba začeti z akcijami. V Hrastniku na Moravškem je bil v nedeljo, 19. julija 1942, partizanski miting, ki je trajal dolgo v noč, zjutraj pa se je tako kot v Kokri začela tragedija.

Naj pripomnim, da sem napačen podatek glede datuma požiga vasi Hrastnik opazil že pri nekaterih drugih piscih, ki so o tem pisali pred več kot dvajsetimi leti.

Stran 391: »... 27. julija so v Bistrici ustrelili okoli 50 talcev...»

V tem delu stavka sta dve napaki, ki jih je dr. Avguštin Lah prevzel kot dediščino že mnogih piscev, saj tudi na spominskem kamnu v bistriškem klancu piše: »Okupator je na tem mestu v bistriškem klancu 25. 7. 1942 uničil devetinpetdeset življenj«.

Število navedenih talcev je točno s tem, da je bilo devet Bistričanov pobitih na soboto, 25. julija 1942, pol ure pred polnočjo, čez tri dni, to je 28. julija, pa so iz Begunj pripeljali še 50 talcev in jih postrelili v bistriškem klancu. Tem talcem je pred osnovno šolo v Podbrezjah postavljen spomenik z imeni 48 talcev, naveden pa je dan ustrelitve 27. julij.

Do pomot mnogih piscev glede števila in datuma ustreljenih je prihajalo zato, ker nihče ni preštel talce, na ohranjenem nemškem letaku pa so zapisana imena 133 talcev. Toda na letaku je zapisano, da so bili ti talci postreljeni le na treh krajih in sicer na Hrušici, v Bistrici in Dupljah, v resnici pa v Dupljah niso nikogar ustrelili, pač pa ob cesti v Retnjah, kakih 800 metrov pred vasjo Križe pri Tržiču. Na letaku so zapisana tudi imena talcev, ustreljenih v Kokri (11) in v Brodeh v Poljanski dolini (7). Letak z imeni talcev in kraju, kje je bil kdo od

teh 133 žrtev ustreljen, sem objavil v knjigi *Se-menj v Bistrici na straneh 184—190*.

Pravilno je: 27. julija so na Hrušici ustrelili 45, 28. julija pa v bistriškem klancu 50 talcev (in ne okoli 50). Tako talce s Hrušice (Belo polje) kot talce, postreljene v bistriškem klancu, so pokopali na vrtu begunjske graščine.

Potreboval sem tri leta, da sem razvozlal »skrivnost« letaka, ki ima svoj miselni vrstni red, razumljiv in enostaven, česar doslej nismo vedeli.

Jože Vidic

Plenumske dileme (2)

Dr. Dragotin Cvetko

Prispevek, ki ga je v času narodnoosvobodilnega boja in v njegovem okviru dala slovenska glasba, ni nastal naključno. Posredovala ga je potreba, ki je bila hotena, a ne narekovana. Glasbeniki so pisali zборе, samospeve in še druge skladbe, ne da bi kdo od njih to zahteval, jih silil k ustvarjanju. Vedeli so pač, da v partizanskem prostoru glasba ne more in ne sme manjkati. Zaželeno je bila za stopnjevanje napetosti in za njeno sproščanje. Obstajala bi in se nekako manifestirala, tudi če skladatelj ne bi bilo. Da je temu res tako, potrjuje situacija izza razdobja 1941—1943, ko so še manjkali, borci pa so navzlic temu peli: slovenske ljudske napeve, ki so jim podložili času primeren tekst, dostikrat često drugačen od izvirnega; in španske ter ruske revolucijske pesmi, ki so v glavnem ustrezale po tekstu in melodiji. To in ono je ostalo del partizanskega pesemskega repertoarja tudi potem, ko so se, posebno od jeseni 1943. leta dalje, začele pojavljati nove, izvirne, namenu prilagojene skladbe.

Kot nihče nikogar ni silil k skladanju, tako mu tudi ni določeval, kako naj to dela, kakšne naj bodo njegove kompozicije po stilu, sredstvih in tehniki. O tem je odločal skladatelj sam. Zavedal pa se je, da so njegove skladbe namenjene v glasbi največkrat neukemu izvajalcu in poslušalcu. Zato so bila dela partizanskih skladateljev večinoma preprosta. Za amaterje, glasbeno sicer nadarjene, v kompozicijski tehniki pa neverzirane avtorje, tak način pisanja pač ni bil problem. Zapeli so, kakor jim je velelo občutje. V tem jih ni nič vezalo, ne neka pravila o komponiranju, ne privrženost temu ali onemu slogu. Poglavitna skrb jim je bila, da bi tekste, ki so si jih izbrali, prelili v ubrane melodije in jih take posredovali svojim vrstnikom. V tem pa je bilo pravo jedro namena: skozi melodijo človeku približati snov, ki jo obravnava besedilo, da bi le-to postalo njegova last, značilnost njegove miselne in čustvene naravnosti. Tako se je po tej strani v času narodnoosvobodilnega boja ponovila analogija iz preteklosti, temeljno vodilo reformacije 16. in prebujanja slovenske nacionalne zavesti 19. stoletja. Izhodišča so bila kajpak drugačna, toda v marsičem vendar sorodna. Oblikovalec napeva je bil zdaj postavljen pred v bistvu isto nalogo. Le da se pred štiristo oziroma sto leti v to delo še niso vključili poklicni glasbeniki in da je bila evropska glasbena situacija zdaj navzlic relativni analogiji drugačna kot v daljni preteklosti.

V partizanskih vrstah delujoči skladatelj vsekakor ni bil v istem položaju kot amater. V večini primerov je bil ustvarjalno aktiven že pred drugo vojno, ko se je v tridesetih letih ne le uvedel v kompozicijsko tehniko, temveč se pod vplivom ljubljanske, praške ali še kake druge kompozicijske šole nekako tudi stilno usmeril, v pozno ali postromantiko ali moderno tega obdobja in temu ustrezno tudi

---

komponiral. To velja za take ustvarjalce, kot so, na primer, bili Šturm, Šivic, Pahor, Kozina. Zanje je moral biti stilni odklon, ki so se mu morali podvreči, kar se da občutljiv problem. Za njegovo razrešitev pa ni bil potreben poseg od zunaj. Sami v sebi so ga rešili, gotovo zato, ker so razumeli čas in verovali v idejo, zaradi katere so se vključili v osvobodilno gibanje. Stilno in kompozicijsko tehnično so se preorientirali brez zadrege in predsodkov, kljub revolucionarnemu snovnemu premiku pa so glasbeno naredili velik korak nazaj. Podobno kot njihovi amaterski vrstniki so se zavestno pomaknili v svet romantike, od katerega so se nekoč, ravno tako zavestno, odtujili. Pisali so skladbe, ki so kajpada bile tehnično bolj dovršene od tistih, katerih avtorji so bili amaterji in na splošno tudi umetniško pristnejše, po značaju pa vendar z njimi iste ali vsaj sorodne. Svoji prejšnji orientaciji so se torej odrekli, le tu in tam so, zlasti v samospelih, vnesli občasne zvočne utrinke, ki so spominjali na sodoben, svojčas tudi njim ustrezajoči, lasten izraz.

Za vse to so se izrekli po lastni presoji. Sledili so, rekel bi, ukazu, ki ni bil ne vnanji ne vsiljen, temveč porojen iz lastnih spoznanj in prepričanj. Preusmerili so se, ker so to hoteli. Se pravi, iz potrebe po subjektivno pogojenemu izpovedovanju, ki so ga glasbeno upodobili vsak na svoj način.

Prav zato je bilo mogoče, da so med njihovimi tedanjimi skladbami, tudi takimi zunaj področja vokala, nekatere presegle povprečje in dosegle raven, zaradi katere jim gre razločna umetniška vrednost in mesto v slovenski glasbeni literaturi, ki jim ne glede na to, kje, kdaj in zakaj so nastale, zagotavlja poustvarjalno vlogo in trajnost.

Za dela te in take kvalitete velja torej, da niso zanimiva samo kot zgodovinski fakt, ampak tudi umetniško. Po kolikosti sicer niso številna. Pripomniti še velja, da so zaradi načina repertoarnega razvrščanja vklejane v nekak rezervat, v ozek programski okvir. Na koncertih se pojavljajo le od časa do časa, čeravno so sestavni del slovenske glasbene storitve, ki mu gre le poudarek, da je nastal v specifičnem obdobju zgodovine slovenskega naroda. Smotrnejše bi bilo, če bi bila uvrščena v redne koncertne sporede, tako kot vse drugo, kar je pomembnega nastalo v slovenski glasbi in ostalo živo.

V tej zvezi ni ne mogoče in tudi ne potrebno spregledati dejstva, da te skladbe sodijo v glasbo, ki jo označujemo za angažirano. Ta pojem ima lahko tudi negativen prizvok, če ga tolmačimo, kot je to zanj ponavadi v rabi. Kaj je v umetnosti angažirano in kaj ni? Na to bi lahko rekli, da je angažirano vse, kar šteje v tako imenovano programsko glasbo, a tudi to, kar sodi v njeno navidezno nasprotje, v absolutno glasbo. Ustvarjalec v vsakem primeru oblikuje neki predmet ali program, naj bo ta iz zunanjega ali notranjega, duhovnega in po tej razlagi abstraktnega sveta. To pravi, da je angažiran vselej, naj bo kakor že koli. Vprašanje je le, ali ima ta angažiranost svoj izvor v skladateljevem doživljajskem obzorju in je izraz njegove notranje stiske, ki ga sili k upodabljanju, ali pa je vodena samo od zunaj, nedoživljena in nepristna, če je avtor idejno ne sprejme za svojo. V prvem primeru je rezultat resnična umetnina, po kvaliteti seveda odvisna od stopnje ustvarjalčeve kreativnosti, a v določeni meri vedno prepričujoča. V drugem primeru pa nastane skonstruirano delo, ki ga je skladatelj napisal po izrečenem ali neizrečenem naročilu in ga ni doživel. Zapustilo bo le zunanji, ne pa tudi notranji vtis.

Stil in sredstva, ki jih je avtor uporabil za gradnjo svoje skladbe, ne to ne ono ni odločilno, čeravno je tudi lahko pomembno, saj se vsakokratni sodobnosti skoraj ni mogoče izogniti in se usmeriti po stilnem zgledu preteklih dob. Vendar je naj-

---

bolj važno to, kaj je povedal s svojim delom in v čem je njegova izpovednost prepričujoča. Gledano z vidika angažiranosti gre le-tej torej le sekundarni pomen, če razumemo ta pojem v ravnokar nakazanem smislu.

Kolikor je v vprašanju produkcija in reprodukcija glasbe, ki jo imenujemo partizansko, po tem, kar je o njej bilo rečeno, torej ni problema. Pripada ji historični ali umetniški ali oboji pomen in glede na to tudi ustrezna vloga v slovenski glasbi. Problem pa postane ta glasba, če se vprašamo, kak vpliv ima v slovenskem sodobnem glasbenem ustvarjanju. Koliko in na kak način je v njem navzoča njej lastna tematika?

O tem so že bila izrečena različna mnenja, ki obstajajo še danes. Najbolj preprosto je iskanje in ugotavljanje primerov, v katerih je bila v povojnem vokalu in instrumentalu za kompozicijsko gradnjo uporabljena motivika, ki jo vsebujejo partizanska glasbena dela, najsi zbori, samospevi ali še druge skladbe. Le-ta, namreč motivika, se lahko pojavlja kot citat, stilizirano ali transformirano. Na podoben način morejo nastopati tudi karakteristični pasusi te in one skladbe kot celote. Pristop k takemu načinu komponiranja ni zahteven in tako ni zahtevna tudi realizacija, kar potrjujejo številni primeri, med katerimi so poleg samospevov in zborov tudi instrumentalna vokalno-instrumentalna in glasbeno scenska dela, ki so nastala po letu 1945 in v katerih se bolj ali manj razločno oglašajo elementi partizanskega tematičnega gradiva.

Le-to je temu in onemu skladatelju torej lahko bilo vir za ustvarjalne vzgibe. Po podatkih, ki so bili sporočeni ob desetem sklicu kulturnih delavcev OF, pa kvantitativno ni bilo kdove kaj pogostno in tudi kakovostno ne vselej na zaželeni ravni. Bilo je raznovrstno, številčno prej skromno kot bogato, skromno še toliko bolj, če upoštevamo izredno razsežnost povojnega slovenskega skladateljskega dela, v katerem so nakazani primeri razmeroma redki, redki tako, da se v njem nekako kar izgubijo. Nastali pa so le, o čemer pričajo skladbe raznih avtorjev, tako Arničeve, Žebretove, Šivičeve, Pahorjeve, Kozinove, Srebotnjakove, Božičeve in tudi te, ki so jih napisali še drugi skladatelji, med njimi tudi Simoniti in Gobec, pa Švara in še kdo. Seveda s pripombo, da so si ti primeri med seboj različni tudi po umetnostni orientaciji. Gibljuje se v širokem razponu od romantike do novih pojmovanj, v vseh mogočih stilih in z uporabo najrazličnejših kompozicijskih tehnik. To obenem pove, da neka oziroma nobena tematika ni vezana na določen, samo ta ali oni oblikovalni način. Ne. Po tej strani je docela svobodna in pravzaprav nebitvena, saj je za kompozicijo v končni konsekvenci odločilen izpovedni izraz.

Iz zgoraj omenjenega sporočila je še razvidno, da število primerov s tematiko narodnoosvobodilnega boja v zadnjem času upada, ne le v instrumentalnih delih, tudi v vokalu. Kako naj to obrazložimo, kje in kateri so razlogi za ta pojav?

Deloma jih je treba iskati in mogoče najti v komponentah, ki nimajo nič opraviti z glasbeno dediščino narodnoosvobodilnega boja. Nekako od sredine petdesetih let dalje se je situacija v slovenski glasbi zelo spreminjala. Prej prevladujoč vokal se je začel umikati instrumentalu, kar je povzročilo naglo rast vseh vrst instrumentalnih oziroma orkestralnih kompozicij in hkratno nižanje vokala, še bolj zbora kot samospeva. Slovenski skladatelji so se približali evropskim hoteljem, tako kar se tiče tehničnega koncipiranja kot iskanja novega izraza. Manj kot med vojno in še nekaj časa za njo so se zapirali v utesnjene meje svojega duhovnega sveta. Vedno razločnejše so težili k miselnosti, za katero je značilen univerzalistični nadih, seveda ne v svoji absolutnosti, v kateri tako nikoli ne

nastopa. Posamezni ustvarjalci so to razodeli tako z vidika kompozicijske tehnike in izraza kot snovi, ki so jih oblikovali in za katere kaže, da se ne omejujejo v ozke, temveč se usmerjajo v prostrane svetove občečloveških problemov. To bi jih v neki meri lahko odmaknilo od tematike, aktualne za slovenski prostor, seveda pa le v primeru, da le-ta ne bi bila v skladu z njihovo miselno in čustveno orientacijo. Vendar se zdi, da se je z njo povsem ujela in da sprememb ni mogoče pripisati temu razlogu ali vsaj ne samo njemu. Za prodiranje v široke planjave človekovih doživetij skladateljem vokal po vsem sodeč ni več zadoščal. Ravno zato so segli v druge kompozicijske zvrsti, ki so bile, zaradi različnih vzrokov, v slovenski glasbi prej skoraj nerazvite. Množitev izvajalnih možnosti, ki jo beleži čas na Slovenskem po drugi vojni, je gotovo v veliki meri prispevala k večjemu zanimanju skladateljev za komponiranje solistično instrumentalne, komorne, orkestralne in deloma tudi scenične glasbe. Vendar ni bila edina, čeprav ji gre eminentna vloga. Ob njej je bil še važnejši ustvarjalni duh, ki se je spremenil v novih družbenih razmerah, začel drugače misliti in občutiti in to hotel adekvatno izraziti v svojih glasbenih upodobitvah. Nov čas oblikuje novega človeka, kajpak ne samo v slovenskem, ampak ravno tako v svetovnem okviru. Zahteva pa tudi novo umetnost, drugačno od dosedanje, v primeri z njo različno po snovi, oblikovanju in izrazu. Temu se slovenski glasbeni ustvarjalec ni hotel izogniti. Nasprotno. V novo je težil z vso silo. Prej stisnjen v svoj ozek prostor se je začel sproščati. Najbrž se ni zavedal čeri — te so mu še v polpreteklosti izdatno omejevale duha —, ko se je skoraj nestrpno hotel otresti kompleksa majhnosti, ki mu ga je omejevanje na vokal še večalo. Zahrepenel je po tem, da bi bil enak z večjimi in se enakovredno vključil v široki svet. To je v šestdesetih in sedemdesetih letih s svojim sodelovanjem v svetovnih gibanjih in z usmeritvijo v velike instrumentalne forme v marsičem tudi dosegel. Tak je tudi danes.

Kaj imajo vse te spremembe skupnega s tem, v kar je usmerjeno naše razmišljanje?

Kar precej. Bolj se čas odmika od druge vojne, manj jo doživljajo nastopajoče skladateljske generacije, ki zavoljo tega tudi niso enako kot prejšnje vezane na njeno tematsko gradivo v neposrednem smislu besede. Do vsega, kar se je zgodilo v zadnji vojni, so čedalje objektivnejše. V njej vidijo nekaj, kar je sicer bilo slovensko in se izrazilo tudi v glasbi, a vendar ni bilo samo slovensko, temveč je zajelo velik del človeštva, tako rekoč ves svet. Se pravi, da v njej slutijo problematiko, ki zaobsega svetovna razmerja.

V tej zvezi se kaže tematika narodnoosvobodilnega boja za glasbeno ustvarjanje v širokem spektru. Z ene strani še naprej ostaja fenomen, ki je bil specifičen za slovensko glasbeno delo vojnega razdobja. Z druge strani pa v to tematiko ni zajeto samo to, kar je skladatelj nekoč občutil, zmago in poraz, radost in žalost, trpljenje in zavest: še živim, obstajam in načrtujem. Ob teh značilnostih so še druge kvalitete, vredne, da se ustvarjalec vanje zamisli: vprašanje preteklosti in sedanjosti, pričakovanja in odpovedovanja, to in še marsikaj, kar je osmišljalo prizadevanja za obstanek in svobodo in ni bilo le problem trenutka in enega človeka, temveč množic, slovenskih in tistih zunaj slovenskih meja. Zazrto je bilo v prihodnost in tikalo se je človeštva nasploh.

To pa tematično polje narodnoosvobodilnega boja tudi z glasbenega vidika bistveno širi, saj le-tega ne bi kazalo omejiti samo na čas 1941—1945, čeravno je bilo zanj tipično. Seže čez drugo vojno, preseže tudi glasbeni delež tega obdobja in nakazuje še to, kar je sledilo in čemur smo še vedno priče. Vojna se je končala

---

in mnogokaj se je razčistilo. Vendar človeštvo še vedno spremljajo nerešena vprašanja, ob katerih vstajajo še nova, včasih še bolj zapletena.

Kako naj bi ob vsem tem ostal skladatelj neprizadet? Bi se smel in mogel omejiti samo na to, kar nas je težilo v nedavni preteklosti? Bi iz sedanje perspektive lahko podoživel, kar je bila resničnost in to izrazil tako kot tedanji oblikovalec?

Vprašanja so jasna, odgovori manj, pa vendar toliko, da ob njih lahko vsaj razmišljamo.

Tudi skladatelj je član neke družbe in izpostavljen razmeram svojega časa ter prostora v ožjem in širšem smislu, z vsakega vidika, s katerim se stika v vseh svojih dejanjih in nehanjih. Vse, kar ga obdaja, zaznava, sprejema ali odklanja, doživlja na svoj, s celotnim družbenim stanjem pa vendar soroden način. V primeri s soljudmi pa ima ta privilegij, da zmore vse to, transformirano skozi lastno osebnost, glasbeno upodobiti. To tako, kakor mu narekuje njegov umetnostni nazor, torej na način, ki si ga je izbral za oblikovanje. Snovi, ki mu služijo za ta namen, so zelo različne, nanašajo se lahko na njegov notranji ali pa na zunanji svet. Med njimi utegnejo biti tudi take, ki so bolj ali manj razločno, neposredno ali posredno vezane na tematiko vojne in odtenkov, ki jih je ta razvidno ali prikrito zapustila v človekovih miselnih in čustvenih obzorjih in jih skladatelj na neki način odrazi v svojih delih.

V določen življenjski prostor uvrščen ustvarjalec se ničemur ne umika in ne zanika, kar je bilo in obstaja. Prav zato kaže, da se lahko tudi v nekakšni univerzalistični govorici izpoveduje o stvareh, ki se mu zdijo važne in se lahko dotikajo tudi tematike vojne, naše in svetovne, naj so kakor že koli naslovljene. Tu so mi v mislih dela iz najnovejšega ustvarjalnega obdobja slovenske glasbe, ki iščejo nove poti tako kar se tiče kompozicijske tehnike kot izraza, da bi razodele izpovedni namen svojega avtorja. Za nekatera velja mnenje, da so eksperimentalna, temu in onemu ocenjevalcu in poslušalcu se dozdevajo sporna. Ne glede na to jim je treba priznati, da so sad neke ideje, ki je vodila njihovo oblikovanje, izraz časa, ki ni samo aktualen, temveč še segajoč naprej in tudi nazaj. Če jih še ne moremo vrednotiti danes, jih bo čas, ki prihaja.

Snovni lok tematičnega gradiva je širok, ponuja mnogotere interpretacije in možnosti, ki potrjujejo njegovo vrednost. To, kar je v glasbi nastalo v tej smeri, ni tako neznatno kot se kaže na prvi pogled, še zlasti ne, če vodijo presojo širša merila. V tej vrsti pa vsekakor še ni skladbe, ki bi v sodobnem jeziku s širokim zamahom iz distance upodobila slovenski osvobodilni boj v vsej njegovi ideji in teži.

*Žalostna
ljubezenska
pesem*

*Nekoč bo moje življenje resnično umrlo za mene,
nekoč.*

Samo trava pozna okus zemlje.

*Samo moja kri hrepeni, zares,
za mojim srcem, ko ga zapušča.*

*Zrak je visok, ti si visoka,
otožnost je moja visoka.*

Prihaja čas umirajočih konjev.

Prihaja čas, da ostarijo stroji.

*Prihaja čas, ko bo padal hladen dež
in vse ženske imajo tvojo glavo
in nosijo tvoje obleke.*

*Prihaja tudi neka velika, bela ptica,
da znese mesec na nebo.*

Nikita Stanescu

Vojna v Perzijskem zalivu

Florijan Laimiš

Že dvakrat po dvanajst mesecev traja vedno bolj krvava vojna med Irakom in Iranom. Sproti je podirala vse nazore, ki so spremljali njen nastanek in razvoj, nato pa spravila ves svet pred uganko; ali bo konferenca šefov držav ali vlad neuvrščenih držav res zasedala v srcu neke države, ki se ne le z vsemi silami vojskuje s svojim neuvrščenim sosedom, temveč je tudi dolžna, da prvega človeka iz nasprotnega tabora povabi k sodelovanju na konferenci, ki naj bi jo organizirala.

Ko so se prvič sestale, so neuvrščene države odločno in enotno nastopile proti vojnām, sili in vsiljevanju tuje volje z oboroženo močjo. Od beograjske konference dozdej so se časi že močno spremenili: od včerajšnjega nesmisla do jutrišnje stvarnosti ostaja na tej fronti samo še zelo majhen korak. Preden bi bil ta korak storjen, je le prevladalo spoznanje, da se gibanje neuvrščenosti ravna po pravilih obnašanja tudi v protislovjih sodobnega sveta. Indija je pristala, da bo namesto Bagdada sama gostitelj sedme konference neuvrščenih, vendar si je za organizacijo srečanja izgovorila nekoliko daljši rok.

Ko je govoril o iraško-iranski vojni, je član predsedstva zvezne konference SZDL Aleksander Grličkov izrazil mnenje, da ta vojna tako politično, kakor tudi moralno, degradira globalno strategijo gibanja neuvrščenosti. Neuvrščeni so ponudili svetu, je dejal Grličkov, neko

novο obliko odnosov — miroljubno sožitje, ki izključuje vojno kot sredstvo za reševanje medsebojnih sporov. Program neuvrščenih držav v celoti izključuje vojna sredstva in uporabo sile pri reševanju medsebojnih sporov. Vojna med Irakom in Iranom je zaradi tega demanti takšnega programa ter v skladu s tem spoznanjem tudi moralno in politično delna defenziva neuvrščenih držav. Ta zalivska vojna ima vse komponente starih klasičnih vojn, saj so se v iraško-iranski vojni koncentrirale vse možne vsebine klasičnih vojn. To je težnja po ozemlju in s tem po ozemeljski, ideološki in verski dominaciji.

Predsedstvo SFRJ je 23. julija letos preučevalo spopad med dvema neuvrščeni državamā ob Perzijskem zalivu in objavilo oceno, ki pravi, da vsako nadaljevanje vojne še bolj zaostruje položaj v tem delu sveta, kar utegne imeti nedogledne posledice za mir in varnost na svetu, kakor tudi za delovanje in akcijsko sposobnost gibanja neuvrščenosti. Še posebej je predsedstvo izrazilo zaskrbljenost zaradi hudih izgub človeških življenj in zaradi materialnega razdejavanja, ki ga trpita vojskujoči se strani.

»Prepričan sem,« je na letošnjem posebnem zasedanju generalne skupščine Združenih narodov izjavil predsednik predsedstva SFRJ Petar Stambolić, »da današnji in prihodnji rodovi ne bodo cenili držav in državnikov po uničevalni moči orožja, ki ga imajo, temveč po

dejanskem prispevku in prizadevanjih, da bi zaustavili pot uničevanju in samo-uničenju in da bi bili človekova energija, um in bogastvo v službi varnosti in razcveta vseh držav in vseh narodov, v službi najbolj humanih človekovih idej.»

Za arabski svet vojna v Perzijskem zalivu ni mogla priti ob bolj nepravem trenutku, kot je prišla. Že izraelska agresija na Libanon in obleganje Bejruta sta opozorila na slabosti arabskih držav. Ne le na slabosti, temveč tudi na notranje prepire, in to v času, ko vsem grozi neposredna nevarnost. Ko se je septembra 1980 ta vojna začela, jih ni bilo malo, ki so takoj zapisovali vse tiste elemente, s katerimi bi se lahko sami neposredno okoristili. Predsednika Sadama Huseina so, kot je zapisal neki francoski opazovalec, takoj razglasili za Bismarcka z Bližnjega vzhoda, vojskovodjo, ki bo spremenil zemljevid Bližnjega vzhoda. Zasedel je Kuzistan in otoke v Delti, napovedali so zlom iranske revolucije in podobno. Načrt je bil takšen, da je bil sumljivo podoben vzorcem, kakršne uporabljajo nekatere zahodne obveščevalne službe, predvsem pa specialisti te vrste v Franciji in ZDA.

Načrt je temeljil na zgrešenem pričanju, da bo teheranski režim razpadel že po nekaj šibkih udarcih, toda, prebivalstvo Kuzistana je ostalo zvesto Teheranu. Iranu je kljub obračunom v armadi ostalo na voljo še dovolj oficirjev, ki vsaj minimalno obvladujejo vojno tehniko. Fanatizem je ustavil prodor iraške vojske. Ta ni bila povsod najbolje vodena, izkazalo se je, da nima popolne kontrole nad ogromno vojaško opremo, ki jo je imela. Obtičala je v blatu Delte, vojna je postajala vse dražja in terjala vedno več žrtev. Do julija letos je bilo 120 000 mrtvih. Iraške čete so začele izgubljati polet, upanje se je polastilo nasprotnikovega tabora, nakar so Iranci z isto tehniko začeli potiskati nazaj iraško vojsko: pehota je v valovih napadala nasprotnikove položaje, napa-

dala je ne glede na žrtve, dokler položajev ni zavzela. Homeini je hotel maščevanje in tega ni skrival.

Med baasističnim svetovnim nazorom, usmerjenim k zahodnim idealom, med — konec koncev — zmernim režimom Sadama Huseina in tehnokracijo v Iranu se je že začela bitka za življenje in smrt. Gre za razplet, ki je brez dvoma življenjskega pomena za ves Zahod. S padcem Sadama Huseina bi nastal položaj, ki ga ne bi bilo mogoče kontrolirati, nastala bi direktna nevarnost destabilizacije za vse zmerne monarhije ob Perzijskem zalivu, ki dobavljajo Zahodni Evropi tri četrtine njenih energetskih zalog. Zaskrbljenost je toliko večja, ker ne poznajo pravih namenov SZ, čeprav vedo, da njeni umetni zemljini sateliti tipa Cosmos že vse od začetka vojne spremljajo iraško-iranski spopad. Nekaj časa je bilo videti, da se Moskva bolj približuje Iranu. Na pot so šle velike količine orožja, vendar morajo opazovalci priznavati, da je stališče SZ zadržano, pa čeprav je prišel za veleposlanika v Teheran diplomat takšnega kova kot je bivši sovjetski veleposlanik v Parizu Vinogradov. Podobno je tudi stališče ZDA, pri čemer ameriška diplomacija poskuša pomirjevati svoje arabske zaveznike.

Tako, kot SZ, tudi ZDA prek svojih obveščevalnih satelitov spremljajo zalivsko vojno. Obe strani skrivata zbrane podatke. Američani trdijo, da je bila na začetku julija letos ob Zalivu največja bitka, kar jih je bilo v minulih tridesetih letih. Analiza satelitskih fotografij je pokazala, da se na eni strani »tepe vsaj 100 000 vojakov, na drugi strani pa več kakor 100 000 vojakov«. Iraško-iranska vojna se je po teh podatkih spremenila v največjo bitko, če že ne po drugi svetovni vojni, pa vsaj v največjo po tisti, ki je bila ravno pred tridesetimi leti, to pa je bila korejska vojna. V korejski vojni je proti njenemu koncu že sodelovalo precej več držav, tudi precej več

---

je države, kakor pa so tiste, katerih vo-
jaki zdaj v valovih napadajo drug dru-
gega na bojiščih nekje med Abadanom
in Basro. S tem pa nikakor ni rečeno,
da tudi sedanja vojna v zalivu ne more
postati še večja, kot je sedaj ali še večja,
kot je bila vojna na Koreji. Kjer stojita
sod ob sodu nafta in smodnik, tam bi
lahko eksplodiralo s takšno močjo, da
bi prihiteli na pomoč celo nekateri med-
narodni gasilci, pa četudi jih nihče ne bi
poklical.

Ko je poročala o iranskih operacijah
na južni fronti v Iraku, je teheranska ča-
sopisna agencija Irna razglasila vlado v
Bagdadu »za ameriškega zaveznika«. Ko
je poročala o vdoru iranskih čet v Irak,
pa je bagdadska časopisna agencija Ina
razglasila vlado v Teheranu za »cioni-
stičnega sozarotnika«, ki se »vdinja inte-
resom kapitalizma« in »politiki ZDA«.
To naj bi konec koncev pomenilo, da se
nekateri stvari na tej fronti medsebojno
izključujejo, vendar pa tudi dopolnju-
jejo, kar zanesljivo ni edini paradoks v
tej nesmiselni vojni. Kdo naj bi se po-
drejal interesom nekaterih od zunaj
bolj, kakor pa bi se podrejal interesom
tistih znotraj. Sami bodo zanesljivo
imeli največ škode od tega, če se bodo
še nadalje medsebojno pobijali, namesto,
da bi se začeli pogajati.

Veliko je že bilo posredovalcev v tej
vojni, toda niso imeli veliko sreče, vse-
kakor ne v sorazmerju z vloženim tru-
dom. Posredovalci dobro vedo, da uteg-
nejo imeti koristi od te vojne celo tisti,
ki vsaj za zdaj v njej ne izgublajo svo-
jih življenj. Morda zanje niso kaj poseb-
no zaslužni, morda je res niso zakrivil, vendar
ni nobenega dvoma, da bodo po-
skušali zase iztržiti iz te vojne največ.

Nekateri opazovalci se sprašujejo,
kdo pravzaprav izgublja v tej vojni,
sprasujejo se, kako naj se človek znajde
v tem svetu Bližnjega vzhoda, kjer člo-
veško življenje, kot kaže, ne pomeni ve-
liko in kjer je vsak proti vsakemu? Mo-
rala, če naj bo učinkovita, mora razli-

kovati med dobrim in zlim. Razum mora
spoznati motive in cilje, da bi lahko
ustvaril pravo podobo. Toda, za kakšne
motive gre v tej vojni, h kakšnim ciljem
težijo? Odgovor na ta vprašanja je težko
najti v arabskem svetu, svetu, ki je zdaj
v prehodnem obdobju k modernemu
svetu. Ta svet se čuti ogroženega in sicer
z vseh strani: od denarja za nafto, od
zahodnih navad, od Izraela in Homei-
nijevega revolucionarnega islama. Arab-
ske države različno reagirajo na vse te
vrste nevarnosti, pač odvisno od lastnih
izkušenj in verske usmerjenosti. Ker ni
tistega, čemur bi lahko rekli arabski
narod, je arabski svet postal žoga, ki si
jo podajajo dinamične sile na območju
Bližnjega vzhoda. Na eni strani so to Iz-
raelci, ki so bili nekdaj del arabskega
sveta, ter Iranci, katerih prastaro so-
vraštvo do Arabcev je znova oživel, od-
kar je Homeinijeva revolucija znova
spravila na površje nasprotja med šiiti
in suniti, nasprotja, ki so znana vse od
ustanovitve islama.

Nevarnost, ki izhaja iz vojn v Perzij-
skem zalivu in v Vzhodnem Sredozem-
lju, je v tem, da ti dve oddaljeni struji
tečeta vzporedno in povzročata katastro-
falni požar, ali pa ga napovedujeta. Iz-
rael, ki poskuša vse od svoje ustanovitve
z nezasitno potrebo po lastni varnosti
utrjevati svoj obstoj z ekspanzijo svojega
ozemlja, je precej kriv za sedanji raz-
plet. Iranu je v boju proti Iraku dobav-
ljal orožje in s tem pomagal Goljatu,
pred katerim se tudi sam lahko nekega
dne znajde v vlogi Davida. Motivi Iz-
raela so bili pri tem zelo kratkovidni.
Poglobiti je hotel prepad v arabskem
svetu v upanju, da se bodo konzerva-
tivni in tudi zmerni Arabci strinjali z
njegovo politiko in da bodo v strahu
pred velikim nasprotnikom Homeinijem
poiskali možnosti za opiranje na Zahod.
Ta poskus je Izrael sam torpediral z
vdorom v Libanon in s poskusom, da bi
fizično uničil Palestince in njihovo os-
vobodilno organizacijo.

Pred iransko revolucijo je bil ajatolah Homeini s svojimi privrženci prepričan, da bo islamska vlada lahko rešila vse težave države, ko bo izkoreninila zahodni gospodarski in kulturni vpliv na Iran. Minula tri leta islamske vladavine so pokazala, da ne zaleže, če tujce krivijo za domače probleme. Iransko ljudstvo je spremljalo le pešanje gospodarskega položaja, slabšanje razmer v šolstvu, kulturi in tudi v kmetijstvu. Ni več fizične, pravne in finančne varnosti, v državi je visoka stopnja brezposelnosti in inflacije, manjka najpotrebnejših predmetov, v državi se širita nasilje in preganjanje, nadaljuje se mučna vojna z Irakom in podobno.

Kljub vsem opisanim težavam, je režim zaradi velike popularnosti Homeinija med v glavnem neizobraženimi iranskimi množicami obstal kljub hudim preizkušnjam. Na tej osnovi že utemeljuje špekulacije, da bo Homeinijeva smrt silna nevarnost za prihodnost islamske republike Iran. Med iskanjem verjetnega Homeinijevega naslednika je že prišlo do odkritega boja za oblast. Tako so bivšega zunanjega ministra islamske republike Sadeha Gotbzadeha — veljal je za najzvestejšega duhovnega privrženca Homeinija — obtožili zarote proti Homeiniju ter s tem poskušali diskreditirati ajatolaha Kazema Šarijat Madarija ter druge zmerne duhovnike, ki so proti mešanju politike in religije. S teološkega zornega kota so Šarijat-Madari in nekateri njegovi kolegi uglednejši, kakor Homeini sam, zato, če njega ne bo več, ne bo mogoče še nadalje omalovaževati stališč tega voditelja.

Iz bojazni pred zaroto, za katero je vojna med Irakom in Iranom ustvarila boljša tla, kakor so bila sicer, je iranska notranja politika postala skrivnostna, še posebno odkar praktično ne deluje več še zadnja dovoljena politična stranka Islamska republikanska stranka (IRP). Stranka si nikoli ni dejansko opomogla

od hudega udarca 28. junija 1981, ko so Mudžahedini podtaknili bombo v njihovi glavni direkciji, pri čemer so izgubili življenje ustanovitelj stranke ajatolah Behešti, 4 ministri in še 27 voditeljev stranke. Dogodek so voditelji islamske države izkoristili, da so vse stranke razglasili za premalo islamske ter dovolili delovanje edine stranke, imenovane »božja stranka«. Njeni člani bi morali biti vsi Iranci, ki »so dobri muslimani«.

V tem duhu je pritegnila pozornost politična skupina Hujati, ki so sicer ekstremisti, vendar niso brezpogojno vdani Homeiniju. So islamski aktivisti, ne pa tudi islamski revolucionarji, kot takšni pa veljajo za nasprotnike »islamskih revolucionarjev«, ki se zavzemajo za vojno proti Iraku in kasneje tudi proti vsem državam izvoznicam nafte ob Perzijskem zalivu. Predsednik parlamenta Rafsandžani je njihov najpomembnejši voditelj, njegov bližnji sodelavec pa je tudi predsednik teheranske vlade Musavi. Danes velja Rafsandžani za enega najvplivnejših politikov v Teheranu. Njegova moč temelji na tem, da ne vodi samo parlamenta, temveč je kot Homeinijev predstavnik tudi v najvišjem vojnem štabu, katerega člani so najpomembnejši ministri ter vojaški poveljniki. Sklep, da vojno prenesejo na iraško ozemlje — sprejeli so ga konec julija ali v začetku avgusta — pomeni najverjetneje zmago »islamskih revolucionarjev« nad Hujati. Rafsandžani je vse od konca maja letos vedno znova javno govoril, da je treba vojno nadaljevati na oni strani meje. Svoje stališče je utemeljeval z argumentom, da je to nujno potrebno, če želijo uveljaviti svoje vojne cilje, to je izplačilo odškodnine za vojno, kaznovanje Sadama Huseina, povratak šiitov, pregnanih iz Iraka in drugo. Ajatolah Homeini se je s temi nazeri strinjal šele neposredno pred začetkom ofenzive na Basro 13. junija letos, medtem ko je še spomladi izjavljal, da Iranci ne bodo prodirali čez mejo.

Ko so se še nadaljevale bitke z neodločenim izidom, je prišel v Bagdad alžirski zunanji minister Ahmed Talib Ibrahim, kar so opazovalci takoj povezali z napovedanim oživljanjem alžirske posredniške misije v iransko-iraškem sporu. Misija je bila prekinjena, ko so nad iranskim ozemljem pred meseci sestrelili letalo, v katerem je izgubil življenje tedanji alžirski zunanji minister in tudi posredovalec v sporu Benjahja s svojo ekipo. Zdaj se Alžircem ponuja kot sodelavec v pogajanjih Turčija in pripravlja dokument, s katerim bi se morda strinjali obe sprti strani.

Ko je sodelavec pariškega lista *Le Monde* vprašal v začetku avgusta letos iraškega predsednika Sadama Huseina, kakšno rešitev predlaga in, ali želi revizijo alžirske pogodbe iz leta 1975 kot osnovo za pogajanja, mu je predsednik odgovoril: »Irak je predlagal izpolnitev nekaterih načel: vzajemno spoštovanje suverenosti, spoštovanje pravic dveh strani, da sami odločata o režimu v svoji državi brez tujega vmešavanja, začetek pogajanj brez poskusov, da bi rešitev dosegli z uporabo sile. Znano vam je, kako so se stvari nato razvijale. Teheran je zahteval, da odstopim in da plačamo škodo. Smešno, na tem ne morejo temeljiti niti razgovori. To so sanje brez prave osnove.«

Ker ni pogajanj, premlevajo analitiki nekatere posebnosti, ki otežkočajo delo za pogajalsko mizo. Največkrat je slišati za vsoto 150 milijard dolarjev. Teheran je menda izračunal, da bi bila to primerna odškodnina za vse, kar je bilo uničeno, česar niso mogli zgraditi, izvoziti ali proizvesti med dveletno vojno. Vsi, ki premetavajo te številke spoznavajo, da so šli imam Homeini, Rafsandžani in njuni sodelavci predaleč. Kapacitete iranske naftne industrije še pred začetkom vojne niso bile izkoriščene (2 milijona sodov nafte na dan, v času Reze Pahlavija pa okoli 5,5 milijona sodov na dan). Vojna tudi ni

vplivala na politična dogajanja v bivši kraljevini, ki so se neposredno odražala na gospodarskih premikih v državi. Irak je napadal Abadan, tedaj največjo rafinerijo nafte na svetu, vendar pa je tudi Iran uničeval iraške rafinerije v Basri, Bagdadu in Kirkuku, naftna polja ter naftovoda proti Siriji in Turčiji.

Ko je izbruhnila vojna, sta morali obe strani pozabiti na načrte o modernizaciji države, vse sile sta morali podrediti logiki in zahtevam vojne, kajti orožje, strelivo ter drugo vojaško in borbena opremo je treba drago plačevati in nenehno obnavljati. Toda, začete projekte so nadaljevali. Irak pa je celo sklepal nove pogodbe. To je bil in ostal eden od fenomenov te vojne ob Perzijskem zalivu. Vojna se je nadaljevala v nedogled, zato so statistiki in poslovni ljudje poskušali to prevesti v jezik števil.

Izračunali so, da Irak in Iran vsak izgubita, na dan v tej vojni od 80 do 100 milijonov dolarjev. Že dozdej je po teh izračunih vojna veljala sprti strani 66 milijard dolarjev. Četudi je to groba računarska operacija, je 150 milijard, ki jih zahteva Teheran od Bagdada, nesorazmerno veliko v primerjavi z izračunano vsoto, pri kateri so sodelovali strokovnjaki, ki jim zanesljivo ne bi mogli očitati, da so računali sebi v škodo.

Kljub svoji zemljepisni ograjenosti je vojna v Perzijskem zalivu zelo občutljiva stvar. Nekateri opazovalci se namreč sprašujejo, kaj je nevarnejše: ali jedrska vojna, ki vsaj teoretično grozi ali pa klasična vojna, ki je že stvarnost. Za ljudi, ki umirajo v bližini Basre ali Koramšarja, je njihova neposredna vojna najhujša, toda za ves svet je veliko bolj nevarna tista vojna, ki utegne vzplamteti, če se bo vedno obsežnejše in vedno hitrejšo jedrsko oboroževanje končalo tam, kamor vodi sebe samega — v trenutek, ko se orožje ne bo več samo kopičilo, ko z njim ne bodo več samo grozili, temveč ga bodo tudi uporabili...

Brez imena

*Nikoli kralj
ne bo imel pravice plesati pred prestolom.
Nikoli se žalost
ne bo s krono okronala.
Nikoli oko
ne bo imelo pravico do slepote.
Nikoli več me moja mati
ne bo ponovno rodila.
Nikoli kamen
ne bo mehak in ne bo tekel po hribu.
Nikoli, nikoli,
nikoli.*

Nikita Stanescu

Izbral in prevedel Branko Šömen

Nikita Stanescu (1933) sodi med najpomembnejše sodobne romunske pesnike. Dobitnik je letošnje jugoslovanske nagrade Zlati venec, ki jo podeljujejo na Struških večerih poezije na Ohridu. Pesnik je začel objavljati 1957. leta. Prvo zbirko je izdal leta 1960. Njen naslov: Smisel ljubezni. Sledile so zbirke: Vizija občutljivosti (1964), Pravica do časa (1965), Enajst elegij (1966), Jajce in ozračje (1967), Alfa (1967), Navpično rdeče (1967), Hvalnica Ptolomeju (1968), Nebesede (1969), Dežela imenovana Romunija (1970), V sladkem klasičnem stilu (1970), Veličina hladnosti (1972), Beograd pri petih prijateljih (1972), Mesečina srca (1973), Epica magna (1978), Nedokončana dela (1979). Je tudi dobitnik Herderjeve nagrade za književnost (1975) in trikratni dobitnik nagrade Zveze književnikov Romunije za poezijo.

Tišina osmega jutra*

Biblični bog je v sedmih dneh ustvaril svet. Pravzaprav v šestih; sedmega je počival. Kaj pa se je zgodilo osmi dan? Ustvarjeno je moralo zaživeti iz sebe. In zavedelo se je »večne groze«, otrplo je za trenutek obstalo, brez vodstva, s perspektivo smrti pred seboj, v tišini.

Prenesti to tišino na oder je naloga, ki se je menda lahko loti samo mlad človek, v prvem zanosu samozvestne mlade ustvarjalnosti, oprte v tem primeru na poezijo, ki je dala poskusu naslov in vsebino. Beseda teče o predstavi poezije Edvarda Kocbeka, kot jo je izbral, dramaturško obdelal in režiral Igor Likar in smo jo videli (reči moramo »videli«, ker gre vendarle za predstavo) na odru ljubljanske Male drame.

Kako uporabiti poezijo, ki je — če gre za polnovredno ustvarjanje — najbolj dokončna, v sebi zaokrožena oblika umetniškega izražanja in se njene podede brez ostanka uresničujejo v besedi, v besednih zvezah, njihovi zvočnosti in pomenskosti, da se polnost umetniko-

vega bivanjskega videnja sproti znova gradi, preobraža in utrinja v duševnosti tistega, ki pesem bere ali posluša (pravzaprav v vsakem primeru posluša, ker je nekajstoletna raba tihega branja zahodnega človeka privadila poslušati tudi z očmi) kot gradivo odrske uprizoritve? Kaj vidnega je mogoče dodati izbrušeni govorici pesnika kot je Kocbek, ki mu je šlo tako zelo za preciznost pri gosto nabiti pesniški informaciji, da je poiskal ali skoval njegovo misel natanko podajajoči izraz pri vsaki pesmi na novo in sprožajo tudi najpogostneje rabljene besede vsakič za odtenek drugačno verigo asociacij, so v novi pomenski zvezi nove, porojene iz navdihla tistega trenutka, zvočno odelo še nikoli izpovedane ideje? — S takšnega vidika je kajpada, vsakršno »vizualiziranje« poezije nemogoče; nič drugega ne preostane, kot prepustiti jo odličnemu recitatorju.

Igor Likar se je lotil problema z druge plati. Njegovo zanimanje se ni ustavljalo pri posamezni pesmi kot enkratni umetniški ostvaritvi s samolastnim življenjem, temveč je skozi celoto Kocbekove poezije skušal prodreti do osnovnih gibal pesnikovega ustvarjanja, stopiti v skrivne kotičke njegove pesniške delavnice, poiskati vzmeti in kolesja, ki je z njihovo pomočjo pesnik črpal iz sebe, oblikoval in podajal. Časovni vidik pri tem ni upoštevan; Kocbekov opus je obravnavan kot enovito pesniško dejanje brez notranjega razvoja, toda z vse prežemajočo dramatično napetostjo, na kateri je uprizoritev zasnovana. Lahko ji rečemo preprosto: boj med svetlobo in temo. Ali — ker gre v resnici za zelo zapleten pesniški svet — radost bivanja v tesni navezanosti na zemljo, našo mater, in zemske stvari, presvetljena, ne, zatemnjena, ne, vendarle presvetljena z zavestjo naše smrtnosti, z grozo pred velikim padcem v Nič, ki nas čaka, ki pa je za Kocbeka — vernega kristjana — hkrati vendarle tudi veliko Pričakovanje. Radost obstoja dosega svoj vrh in svoje očiščenje v zavesti svoje minljivosti.

* Predstavitve poezije Edvarda Kocbeka v ljubljanski Mali drami.

Življenje nam je posojeno, da z njim izpolnimo svoj namen. In ta je za sodobnega intelektualca Kocbekove spiritualne naravnosti v neprestanem osmišljanju bivanja, ki ga vidi pesnik v pozitivnem dejanju, v osvobajanju človeka od vsakršnega nasilja, ideološkega, duhovnega ali političnega, kar ga je, kot vemo, privredlo do vključitve v revolucionarni slovenski narodnoosvobodilni boj, celo do sooblikovanja njegovih ciljev. Kocbek vidi človekovo zemeljsko samouresničenje v narodnem okviru, zase v okviru slovenstva kot prve stopnje uresničevanja v vsečloveški skupnosti. In vidi v poeziji, ki je zanj istovetna z Ljubeznijo, mogočno vez sporazumevanja ljudi med seboj in človeka z vesoljem.

Vse navedeno ni mišljeno kot analiza Kocbekove poezije, temveč kot okvirna navedba premis, ki jih nekako lahko razberemo iz vizualizacije Kocbekove poezije, kot nam je predstavljena v Tišini osmega jutra. Tekstovno osnovo predstavi daje premišljena montaža pesmi po motivnih sklopih, segajoča od uvodne inkantacije, pesnikove prošnje za milost pravilnega poimenovanja stvari, do izzvenevanja v končni radostni ugotovitvi o darežljivosti pesmi, ki je »strnjena sila vseh človekovih sposobnosti...« in je »njena vzornost v presežnosti jezika«.

Prizorišče je pesnikova delavnica. V obojnem smislu: kot miza, za katero je mogoče pisati, in kot duševni prostor, naseljen s simboli duhovnosti, slovenske zgodovine, zemskega okvira človeškega bivanja od zibeli do groba, pa vse do naznačevanja »Pegaza, ki je postal bojni konj«. Nekakšna slikovita ropotarnica je to in tudi, ko posamezni predmeti (govorniški oder, zvonec, lestev, jarem, zibelka...) smiselno oživljajo, ostane vtis poenostavljanja, zmanjka tista globinska povezanost med posameznimi elementi pesnikovega doživljajskega sveta, ki jo tako polno pričara njegova beseda.

Beseda kot magična upodobitev pesnikove misli je pri takšnem vezanju na

vidne simbole okrnjena, ker je poudarjena preveč enostransko. Tej šibkosti scene (menda delu samega režiserja, scenograf ni naveden) se je skušala izogniti kostumografija Vide Zupanove, katere fantazijski kostumi dajejo možnost večpomenske interpretacije, (če odštejemo vsaj dva spodrsljaja, žensko narodno nošo na moškem interpretu slovenske zgodovine in rdečo kombinežo dekleta-neveste), in znajo postati vsaj na trenutke neopazni, kot se je tudi interpretom posrečilo kdaj pa kdaj zabrisati svojo individualno fizično prisotnost in postati utelešenje Besede in misli. To so bili zvezdni hipi uprizoritve, ko smo zaslišali polni zven poezije enovite osebnosti, ki je bila sicer uprizoritveno razcepljena na štiri svoje (osnovne?) prvine, podane v figurah Matere Zemlje, Slovenske zgodovine, Neveste v črnem (poezije, ki je ljubezen in se v svetu brez ljubezni odeva v žalovanje) in Pesnika; ta pa je Revolucionar in njegov dvojnik, Rojenec.

Poudarek večera je na Pesniku revolucionarju — interpretira ga Aleš Valič — mladostno zrelem zagnancu, ki so se v njem v prelomnem času izkristalizirala v prelomno, revolucionarno dejanje vodeča spoznanja, ki doživlja svoj veliki dan udejanjanja prihodnosti, svojo občansko akcijo — ko se, ne da bi utihnila kritična analiza intelektualca, njegove intimne zahteve poistijo z vsepremagujočo zahtevo slovenskega naroda in človeštva.

Gradivo za ta poudarek je našel Likar prvenstveno v pesniškem ciklu Pentagrama, nastalem v času druge svetovne vojne, katerega poezije pa ne daje govoriti samo Revolucionarju, temveč jih porazdeljuje tudi na druge interprete, prav kakor se Revolucionar oglašča tudi z besedami iz prve Kocbekove pesniške zbirke Zemlja (1934) in iz poznejših, vse do Poročila (1969), nastalega že dolgo po tem, ko je pesnik izstopil iz aktivne udeležbe v političnem življenju preobrazajoče se slovenske družbe.

Rojenec, pesnikov dvojnik — podal ga je Igor Samobor — je zemlji, rodu, intimnemu doživljanju ljubezni zavezan človek, ki ga, kajpak, prav tako vznemirja vzvihašenost sveta, vendar se ne izživlja v akciji, temveč v meditaciji, seganju v svoje globine, spraševanju po časnem in končnem smislu svoje enkratne, individualne človečnosti. Mati Zemlja, Stefka Drolčeva, je vse, kar za naše v čas zasidrano bivanje pomeni trajnost nekaterih stvari, kot so — za vsakogar znova — varnost maternice in bolečina odtrganja od nje in — za nas vse — darežljivost grude, pomembnost ključnih semen, kruh, voda, omamna gotovost, da smo iz zemlje rojeni in se vračamo vanjo za kakršno že koli obliko svojega preroda. Slovenska zgodovina — pojav, zlasti pa svoj pevski glas ji je dal Kristijan Muck — pa je naša rodovna usoda, ki jo vidi Kocbek v svetlo-temnem osvobajanju iz okov zunanjega in notranjega suženjstva, v spiritualizaciji ljudstva, ko se je rešilo poniglavega prilagajanja, izvirajočega iz občutenja (in s tem potrjevanja) svoje majhnosti. In posebno mesto gre Nevesti v črnem Jerce Mrzelove (njena vloga Dekleta, Rojenčeve partnerice v ljubezenskih pismih, je obrobnejša), ki nosi v bolečini prekaljeno spoznanje poslanstva poezije, v zmaterIALIZIRANEM času pogosto zanikavano in prezrto, pa vseprisotno v zgodovinskem udejanjenju človeške eksistence.

Ta razdelitev seveda ni izvedena dosledno; spričo prepletanja pesnikovih misli in podob to tudi ne bi bilo izvedljivo. Vendar je ta delitev — proti prirejevalčevi želji in namenu večera — razkosala pesniško videnje in v interpretacijah različno izbranih izvajalcev ustvarila razne svetove, ki so se samo kdaj pa kdaj zlili v enovit pesniški svet. Začuda se je to najpogostejše zgodilo, kadar je interpretacijo podprla glasba in še najbolj v pesmih, ki so bile zapete, kjer je zabrisani smisel in zvočnost besed nadomestilo čutno ugodje (in prek čutov doseženo doumevanje) ob doživljanju

pesniškega sporočila. To uprizoritev dopolnjujočo in povezujočo glasbo so s takim občutkom ustvarili Matjaž Jarc in skupina Džejbi.

Ne glede na prigovore je Tišina osmega jutra, ki je nedvomno delo zagnancev, katerih profesionalnosti ni mogoče oporekati in ki so v svojo stvar verjeli, zanimiv odrski dogodek. Morda smo od Štefke Drolčeve pričakovali manj monotono, bolj silovito in hkrati znansirano predstavitev elementarnega v Kocbekovi poeziji in v Muckovem prikazu rodovne zgodovine manj poudarka na zunanji slikovitosti, toda pesnikova revolucionarna zagnanost in njegovo zaupanje v očiščevalno moč pesniške besede sta vsaj na momente prepričljivo zazvenela Alešu Valiču in Jerci Mrzelovi in Igor Samobor je bil s svojo zadržano mladostno intenzivnostjo prijetno presenečenje večera. Nekje ostaja temeljni nesporazum: v osnovi spiritualno poezijo je težko verno podati s poudarjeno čutnimi sredstvi. Kolikor pa je v takšnem konceptu mogoče storiti, je bilo storjeno. In nedvomno bo marsikomu, ki se nikoli ne bi odločil, žrtvovati dve uri za branje Kocbekovih verzov, uprizoritev odkrila pomembnega slovenskega pesnika in ga opozorila na dimenzije slovenstva, ki mu dotlej nemara niso prodrle v zavest.

Odlično lektorsko delo (zelo težavno predvsem pri rimanih pesmih zaradi Kocbekove navezanosti na štajersko govorno melodijo in vrednosti vokalov) je opravila Nada Šumijeva.

Rapa Šuklje

Knjiga, ki bogati naš čas

**Rudolf Hribnik-Svarun:
Opredelitev**

Razmeroma hitro, komaj poldrugo leto po izidu prve, je pri Založbi Borec pred nekaj meseci izšla druga knjiga obsežne, v štirih knjigah zamišljene kronike narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. Opredelitev, ki jo piše legendarni partizanski komandant, narodni heroj generalpolkovnik Rudolf Hribnik-Svarun. Po prvi knjigi, Država v državi, je zdaj pred nami Pohod brigad, avtor pa snuje še zadnji dve — Korpusi grmijo in Velika pomlad. Tako se vztrajno uresničuje zajeten načrt, prikazati največji in najodločilnejši čas v zgodovini slovenskega in jugoslovanskih narodov in narodnosti, vendar ne skozi zgodovinopisno študijo, marveč v sproščeni, živahni besedi — v kroniki.

Ljubiteljem pisane besede o revoluciji in narodnoosvobodilnem boju najbrž prva knjiga kronike, Država v državi, ni neznana; navsezadnje je bila knjiga razprodana »za med«. Opisuje obdobje od pristopa Kraljevine Jugoslavije k trojnemu paktu do ustanovitve prve slovenske brigade — 2. grupe odredov. Druga knjiga, Pohod brigad, je njeno nadaljevanje, predstavlja pa nam drugo fazo narodnoosvobodilnega boja — nastajanje vojaške organizacije v slovenski partizanski vojski, razvoj ljudske oblasti, delovanje slovenskih brigad, skratka obdobje od pomladi 1942, ko je bila že po vsej Sloveniji izvedena množična vstaja, prek prvega osvobojenega slovenskega ozemlja in ustanovitve Tomšičeve, Gubčeve, Cankarjeve in Šercerjeve brigade, vse do uničenja četniške vojske

majorja Novaka na Grčaricah in belogardistov na Turjaku ter kapitulacije Italije. Preostali dve knjigi bosta opisovali — tretja obdobje do jeseni 1944, zadnja pa čas do končne osvoboditve.

Enako kot prva tudi druga knjiga, Pohod brigad, ni roman. Take želje avtor ni imel, kajti napisati je hotel kroniko: držal se je zgodovine, dogodkov, kakršni so bili, opisal je ljudi, ki so to zgodovino ustvarjali z velikimi ali pa tudi čisto majhnimi, na videz skoraj nepomembnimi dejanji. Toda čeprav je kronika zvest prikaz zgodovinske resnice, si je avtor kljub temu znal privoščiti obilo ustvarjalne svobode in marsikdo bi — sodeč po načinu pripovedi — celo utegnil pomisliti, da gre vendarle za roman. Toda pripoved ostaja zvesto vezana le na zgodovinske dogodke; nobene dodatnega zapleta ni v njej mimo tistega dejanskega. Avtor pa je vendarle obudil v življenje nekaj oseb, ki jih resnična dogajanja niso poznala, zato pa piscu te osebe v knjigi pomagajo povezovali posamezne dogodke in dogajanja na raznih koncih Slovenije v nerazdobljeno, zaokroženo, bralcu preglednejšo in tudi privlačnejšo knjižno celoto.

Kronika je pripoved o tistem času in tistem dogajanju, a tudi sporočilo tistega časa in dogajanja. V bistvu zajema vse temeljne dogodke, ki bi jih o našem narodnoosvobodilnem boju moral poznati vsak Slovenec, in daje pregled nad dogajanjem ves čas vojne na vsem območju Slovenije — vse to pa nadvse racionalno, privlačno, tako da lahko privabi tudi v današnji hiter tempo življenja ujetega bralca, ki išče nerazvlečeno, strnjeno, a tudi nesuhoparno informacijo.

Hribnik povede bralca med borce, žive ljudi; popelje ga v razpoloženje partizanskega tabora, v boje partizanskih čet in bataljonov, pa tudi naravnost v osrčje drobnih, a za okupatorja tako izčrpavajočih akcij skupin Narodne zaščite in Vosa. Potem ga zna postaviti v štab italijanskega armadnega korpusa, kjer razpravljajo o nezadržnem naraščanju

nju uporniškega gibanja ter o nujnih ukrepih, da bi temu naredili konec. Bralc se znajde sredi sovražnikovih hajk, sredi ofenzive, sredi dogajanj v belogardističnih vrstah in slovenski četniški vojski. Spoznava izjemno moč komunistične partije, široko frontno razpredenost in pronicljivost Osvobodilne fronte, odločitve v Glavnem poveljstvu, kasneje Glavnem štabu slovenskih partizanskih čet. Pred njim so živi ljudje, ustvarjalci naše revolucije in narodnoosvobodilnega boja, junaki in kasnejši narodni heroji, legendarni komandanti in politični voditelji, hkrati pa tudi delavec, kmet, mladinec, intelektualec. Na drugi strani pa okupatorski zločinci in narodni izdajalci.

V bistvu je nemogoče zajeti v tak prikaz vse dogodke, ki so ustvarili zgodovino naše revolucije in narodnoosvobodilnega boja in jih je avtor Rudolf Hribnik znal spretno povezati v knjižno, berljivo celoto. Vendar pa je avtorju poleg kompleksnosti prikaza in zelo privlačnega načina opisovanja vsekakor treba priznati še nekaj drugih kvalit, ki jih je dokazal s tem svojim delom. Kot borec narodnoosvobodilne vojne in znan, priljubljen komandant je marsikaj od tistega, kar opisuje, doživel osebno. Po vojni je bil poklicni vojaški starešina in od začetka tudi eden od soustvarjalcev sistema splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite ter njegovega uvajanja v družbo in podružbljanja. Poklicno delo ga je zavezovalo, da je tesno sodeloval pri uresničevanju tega sistema, in njegovo knjižno delo je izvrsten dokaz njegovih prizadevanj, da bi izkušnje — tako izkušnje iz bojev kot iz političnega delovanja — narodnoosvobodilnega boja kar najbolj nazorno prenesel današnji splošni ljudski obrambi in današnji generaciji, predvsem mladi. Bralcu prenese s knjigo marsikatero taktično bojno izkušnjo, izkušnjo iz delovanja partizanskih enot, Narodne zaščite, Partije in Osvobodilne fronte, slejkoprej pa tudi okupatorjev in kvislin-

gov. Gledano iz tega zornega kota, se njegovo delo navsezadnje spremeni tudi v medij idejnopoličnega obrambnega in samozašitnega usposabljanja; le-to pa pogosto pomaga, da že vnaprej dobimo marsikatero bitko proti morebitnemu agresorju.

Kdor pozna povpraševanje v šolskih in drugih knjižnicah, bo ugotovil, da bodo po knjigah Hribnikove kronike Opredelitev še posebej radi segali mladi ljudje, tudi najmlajši v osnovni šoli. Dejstvo je, da mladina danes naravnost željno prebira, kar je napisanega o narodnoosvobodilnem boju, celo take knjige, ki so v bistvu zgodovinske študije, monografije in podobno. Zato bo romanizirana pripoved izpod peresa narodnega heroja, legendarnega Svaruna še toliko »bolj privlačna, rezultati branja pa upoštevanja vredni.

Prav tako bi bilo potrebno prek borcev NOV priporočiti to delo rezervnim vojaškim starešinam, spet predvsem mlajšim, ki narodnoosvobodilni boj niso doživeli. Boji partizanskih enot, ki so v monografijah in študijah morda opisani v nekaj stavkih, so pri Hribniku lepo razčlenjeni kot izkušnja tudi za današnjo rabo. In ko v sedanjem času govorimo o najrazličnejših oblikah neoboroženega odpora, se nam te v vsej svoji učinkovitosti razgrinjajo v Opredelitvi. Še sploh pa je izkušnja za vse nas in za naš čas tista neverjetna povezanost Partije in Osvobodilne fronte z ljudstvom, z vsemi sloji prebivalstva, enotnost boja in ciljev.

Slednjič je, kot sem že zapisal na začetku, ta knjiga branje za slehernega Slovenca. Če bomo hoteli v morebitni splošni ljudski obrambni vojni zares s srcem in predano braniti to domovino in njene pridobitve, moramo predvsem vsi do zadnjega vedeti — a ne površno, prek nekaj splošnih ugotovitev — s kako krvavim bojem, s kakšnimi žrtvami in kako neverjetnim odpovedovanjem je bila izbojevana ta naša svoboda, ta naša pot

v socialistično samoupravljanje, v ne-
uvrščeno zunanjo politiko. Kdor to ve,
mu splahni malodušje, izgine njegova
neprizadetost do prihodnosti in sistema.
Saj smo ljudje s srcem in glavo.

Ob koncu le to, naj ta zapis ne izzve-
ni kot slavospev knjigi. Ni bil namen, da
bi se spuščali v oceno zvestobe zgodo-
vini. To naj povedo drugi, ki so za to bolj
poklicani. Vsekakor pa je bilo nujno
spregovoriti tudi o tem, kaj ta knjiga
prinaša sedanjemu rodu in našemu času
in s čim ga bogati.

Otroštvo med jeleni in volkovi

Jože Snoj: Gavžen hrib

Dejanje Snojevega romana Gavžen
hrib (Madinska knjiga, Ljubljana 1982)
poteka med drugo svetovno vojno na
Dolenjskem. Partizani napadajo, belo-
gardisti pa branijo eno svojih postojank
— cerkvico sv. Miklavža. Boj se odigra
po pisateljevem scenariju za film Črno
belo kuku. Bralec mora slediti rubrika-
ma video in avdio. V spopadu se sre-
čujejo možje, ki jih je pisec predstavil,
karakteriziral ali vsaj tipiziral že v pred-
hodnem poglavju Liki in legende. Zada-
ja za fronto se pletejo usode družin boju-
jočih se protagonistov. Nastopata tudi
bog in hudič v raznih preobrazbah.

Ena pglavitnih vlog je namenjena
Petru, osem- do desetletnemu sinčku be-
logardističnega poveljnika Sonca, pri-
bežnika s Štajerskega. V uvodnem pis-
mu — dopolnilu je bralcu razloženo, da
je v Petru upodobljen pisatelj sam.
Otrok v romanu tragično umre, s čimer
je ponazorjeno, kako je »sredi vojnih
grozot duhovno umrlo pisateljevo otro-
štvo. Živa je ostala samo njegova fi-
zična polovica, ki se zdaj lahko ozira
z očmi zrelega človeka nazaj v zgodbo.
Iz te retrospektive torej nastaja roman,
ki »ni zgolj spomin in ne zgolj izmišlje-
na pripoved«. Pisec uporablja kot ma-
terial svoje otroško domišljijско tkivo
in ga pregneta tako, da skozenj lovi od-
seve tiste dobe in obnavlja dogodke, ki
morda niso bili stvarni, bili bi pa po-
vsem mogoči in značilni. Skratka »vzpo-
staviti, misliti in čutiti hoče tisti svet,
ki ga kot otrok ni mogel dogledati in

Miroslav Ulčar

domisliti«. Pravico za tako ravnanje daje pisatelju prav dejstvo, da je bilo njegovo — kot še marsikatero otroštvo — brezobzirno pahnjeno v vrtince sovraštva odraslih ljudi.

Mimo Scenarija, Likov in legend ter Pisma bralcu so v romanu še trije deli.

V Pismu režiserju — ta naj bi se pravkar pripravljaj, da bo posnel film po pričujočem scenariju — pisatelj daje napotke, kako je treba razumeti njegovo delo in kako ga prenesti v filmsko govorico. Opozarja, naj se zgodba ne prelije v film neposredno dokumentarno, marveč naj se zajameta iz nje mitska usodnost in izvirna človeška tragičnost. Ti dve prvini slovenskega narodnoosvobodilnega boja (in njima imanentni gibalni sili krivde in kazni) je treba posredovati zanamcem, da jim bosta zgled, »ko bodo — Titani, žrtvovalci in žrtvovanci hkrati — sizifovsko vzpostavljali novo skladje in neskladje v uporih zoper nasilje in v uporni nasilnosti.«

Razdelek zase tvori Risanka, jedka satira zoper domačijsko vasezagledanost Slovencev. Pisatelj predlaga, kakšna naj bo špica filma. Izdelati bi bilo treba risano alegorijo, polno fantastičnih elementov in pomenljivih prizorov, ki bi predstavljali boj med zmajem in sv. Jurijem za pol nedolžno in pol spogledljivo deklico Slovenijo. Pomemben rekvizit v tej risanki, katere simbolika bi bila spoznavalsko nadvse zahtevna, naj bi bil tudi znak OF, napisan, izpraskan, pa vendar neizbrisan na rezanem kamnu zidu.

Zadnji del knjige zasega Poročilo o dveh čudežih. Prvi se je zgodil pred petsto leti, ko so na hribu pod gavgami (od tod ime Gavžen hrib), pognale na zeljnatih štorih človeške glave. Do drugega čudeža je prišlo nedavno: fotografija dečka Petra Sonca — vdolana v njegov nagrobnik — se je nenadoma začela starati in postajati podobna partizanskemu komandantu Modrasu. To Po-

ročilo je rabilo pisatelju za določene simbolne ojstrice, predvsem pa kot okvir za daljši epilog, v katerem je izrisal usode nekaterih junakov romana kakih trideset let pozneje.

Čeprav razdeljen v več plasti, zahtevajočih različno literarno tehniko, je nadrealistični roman Gavžen hrib napisan v dokaj enotnem pripovednem načinu, ki mu običajno pravimo: pesem v prozi. K takšni označbi nas nagibajo hkrati vsebina, oblika, splošna dikcija, jezik, slog in znatna uporaba tradicionalnih pesniških sredstev (ritma, parabol in drugih figur, včasih celo notranjih rim) pa seveda tudi uporaba modernih pesniških sredstev (anarhične sintakse, brezzvezij, zanemarjanja slovničnih pravil, šokantnih izrazov in podobnih ludističnih ekshibicij) v Snojevem tekstu. Zlasti velja opozoriti na njegovo izredno mojstrstvo v prednašanju žargona in slanga raznih družbenih struktur, na primer govorice kmetov in delavcev — revolucionarjev, nasilne jugoslovanščine itd. Znotraj takih kompleksov je našel pisec obilo priložnosti za izražanje ironije in sarkazma. Snojev jezik, poln narečnih zvez in oblik, redkih besed, arhaizmov, kar vse je zares podrejeno umetnostnim učinkom, sam po sebi zbuja občudovanje. Tu sta se zares enakovredno sešla umetniški dar in garaško delo. Pisatelj je pristen ljubimec besede, dobesedno opijanja se z njo in jo semantično prilagaja trenutnemu umetniškemu namenu. Včasih se je skoraj težko iznebiti občutka, da snuje ob neprestanem brskanju po slovarjih, iščeč klenih redkosti. Literarni analitiki bodo imeli nemalo dela, če bodo hoteli vzeti vse te elemente pod drobnogled, jih pretresti, razčleniti in metodično razvrstiti. Običajnega bralca — s tem izrazom merimo na znanen del slovenskega bralnega občinstva — bodo nemara motili ali celo jezili količinsko preforsirani avtorjevi izleti v območje seksualnosti in tistih bioloških danosti,

ki se dogajajo v zvezi s funkcijo prebavil in raznih žlez. Zdi se, kot da je pisec tako ne samo hotel plačati davek nekemu »avantgardnemu« okusu, ki je na Slovenskem še vedno zapoznel modni krik, marveč da ga spolnost in fekalno področje tudi čez mero osebnostno vznemirjata.

Blizu petsto knjižnih strani obsega ta pesem, ob kateri dobiva bralec včasih asociacije na krute prizore iz grške in rimske mitologije, včasih na apokaliptične vizije sv. Janeza, včasih na srednjeveške balade. Dasi se peča z modernimi časi, poema oživlja duha kmečkih uporov ali kake tridesetletne vojne, obuja svet štiftarstva, čarovništva, črnošolstva, vraž, legend o bogu, hudiču, angelih in svetnikih. Za podlago jemlje skrivnostna ljudska izročila, po pravilu grozljiva, takšna, ki so rodovom ježila lase in jim na kožo rosila srh. Vpričo Snojeve zgodbe o treh sholarjih, razsekanih in nasoljenih v kadi, ali pa ob njegovem slikanju atmosfere, ko zavladajo podgane, bi se kakšen E. A. Poe počutil kot diletant. K grozljivosti in dvoreznosti občutja prispeva dejstvo, da ves roman obvladuje krščanska optika. Avtor izvrstno pozna sveto pismo obeh zavez (edina lepotna napaka — ali iz površnosti ali iz aluzivnih namenov? — se mu je »primerila«, ko je bil Matijo vštulil med evangeliste). Nedvomno sta mu domači tudi sholastična dogmatika in vsebina raznih apokrifov.

Bralni užitek se stopnjuje, ko je konzument deležen še drugih piščevih vrlin. Snój zna opazovati in poslušati kot malokdo; iz njegovega dela diha široka izobrazba in življenjska izkušnost; doma je v psihologiji, zlasti kmečki; premore izjemno fantazijo, obenem pa je na dlani, da je zbral in »prepesnil« veliko pričevanj in podatkov udeležencev narodnoosvobodilnega boja. To slednje je razvidno zlasti iz opisov vojaških situacij pa takratnih prilik in razmer, ki jih avtor ni bil mogel doživeti s polno

zavestjo. Če se zanesemo na mnenje Bojana Štiha, (kajti preživeli partizanski komandanti, komisarji, kurirji, bombaši, strežniki minometov itd. o tem še niso izrekli nobene sodbe), je pisatelj, na primer, sijajno zadel potek bitke za Miklavževo gnezdo.

Kultura jezika, stilna izbrušenost in znanje, katerega širino smo skušali na kratko poudariti, so Snoju omogočili, da se je pripovedno zares razmahnil. Nekako samoumevno in skoraj veselo, zdaj s »poetskim« namigom, zdaj z naturalistično natančnostjo je prikazal, kakšna grozodejstva so počeli partizani in belogardisti. Partizane kaže tu omeniti na prvem mestu, kajti le-te je avtor vendarle nekoliko huje obdelal. Ta čas, ko belčke alegorično spreminja v lepe jeline, se mu partizani preobražajo v volkove. Nasploh beli manj grdo govorijo, bolj olikani so, za spoznanje manj zagovedeni. Močnejše in usodnejše apostrofira Snój partizane tudi s tem, da jim daje imena uglednih evangelistov, treh kraljev in nadangelov, medtem ko belčke kliče z domačimi imeni (Židanov, Murn, Glavač) ali nepretenciozno Zvone, Tone, Vladimir itd.

V nasprotju z družbeno-vzročno postavljenim in socialno zaostrenim Petrico Kerempuhom je naslikal Snój kmečke stiske in rože zla kot nekakšen ontološki absolut, kot fatum po sebi, kot apriorno tragiko občečloveškega (in tedaj tudi slovenskega) kolektivnega individuuma. Zategadelj se Snoju tudi ne zdi vredno spraševati se po različnih družbeno-utemeljenih vzrokih, motivih in učinkih vojne, nasilja, smrti, žrtve. Notorično zavrača sleherni ideološki ali politični pristop k raziskavi teh odnosov. Njegovo tezo je po vsem videzu treba razumeti nekako takole: onstran mita prakrivde, onstran izvirnega greha ni omembe vredne razlage za človeško tragedijo ali komedijo, ki z vsemi svojimi oblikami nasilja brez razločka vzbuja samo gnus, obup, razočaranje nad poj-

moma biti in bivanja. Vsi nadosebnostni ideali, ki si jih je človeštvo privzgojilo na svoji poti k sedanji stopnji kulture in civilizacije, so potemtakem samo slepila in ničevosti. Rdeči in beli, revolucionarji in protirevolucionarji so za Snoja v istem košu: samo človeške enote so, katerih idejna razmerja do sveta nič ne štejejo.

Skozi ves roman nam pisec dopoveduje — ne da bi dopuščal dvom ali vsaj slutnjo kake mogoče drugačnosti — da je človek (Slovenec) po naravi pokvarjen, izdajalec, krvolok, seksualno pogojen sladostrasten sadist, k temu pa še nepopravljivo neumen, imbecilna prikazen, bridko bebast in komičen pijanec in kar je še podobnih atributov. Tudi hudič, partizano-morfni gospodar krvave kraške jame pod Blatnim vrhom, je v vseh svojih preobrazbah utelešena groba zloba brez kakih intelektualnih fines. In celo slovensko kmečki bog — prašič z dušo — po Snoju nima nobenega dostojanstva. Ves šemast je, sklerotičen, umsko in čustveno neboljlen starček. (Hudič in bog sta tu prav izvirno različna, denimo, od vzporednih likov na kakem Pingvin-skem otoku). Ljudski svetniki, Miklavž, Jurij in drugi so norčavi pavlihe.

Onstran vesoljne hudobije in omejenosti, ki po pisateljevem skrajnem pesimizmu obvladuje telesno in duhovno Slovenščino, je Snoj vendar izpovedal svoj humanistični kredito. Lociral ga je v mlado generacijo. Za protiutež vsej črnini je postavil fantiča, hrepenečega po miklavževih darilih: po miru, dobroti, prijateljstvu, toploti doma, rešitvi iz strahu in tesnobe. To težnjo, ki je seveda obsojena na neizpolnjenost, je pisec nekako espliciral že v podnaslovu svojega dela, ko je zapisal, da je Gavžen hrib roman o vojnem otroštvu. Bralc takšno opredelitev težko sprejme, ko se prepriča, da se »vojno otroštvo« pojavlja v pripovedi kvečjemu kot rdeča nit, ki povezuje ali prekinja fabulo o vojni odraslih, nikakor pa ne kot temeljna vse-

bina. Na mnogih mestih otrokova doživetja zazvenijo bralcu pristno, na nekaterih, zlasti tam, kjer naj bi se ti doživljaji uveljavili kot nosilci antiteze romana, pa se piscu spakedrajo in zdrsejo v novinarsko narejenost (fantičeve misli in izjave, kako drži s partizani, kako so Slovenci dobri vojaki, zakaj komunisti ne marajo boga itd.). Nasploh so ti razdelki najslabši del knjige. Povsem neprepričljiva, za lase privlečena je fantičeva »minerska akcija«, v katero ga pošlje (pač zločinski) komandant Modras. Pri najboljši volji ni mogoče sprejeti avtorjevega sklicevanja na vsemoč in svobodo poezije, kajti tudi znotraj le-te veljajo zakoni umetnostne verjetnosti. Znano je, da so bili v partizanih številni mladi bombaši in minerji — morda je bil kdaj zares med njimi celo desetleten otrok (?) — toda, prihajali so iz drugačnih družbenih okolij in družinskih razmer kot malomeščanski sinček Peter. Niti stopnja zavesti in zrelosti (čeprav je Peter že vedel, da ne nosi daril pravi Miklavž, in pa, »kaj pomeni fukati«), niti situacijska naključja (med njimi groteskna pokvarjenost partizanskega komandanta, ki naj bi izkoristil Petrčka za minerja), niso mogla pripeljati do omenjenega dejanja, kaj šele, da bi ga prepričljivo utemeljila. To se je lahko zgodilo zares samo v Snojevi fantaziji. Pisatelj si je tu privoščil prevelik zalogaj pesniške svobode. Ker vsa ta reč deluje skonstruirano, ostanejo tudi Snojeva nosilna »sporočila« brez tal pod nogami. Še več kot to! V bralcu ostane grenak občutek, da je avtor hotel kljub svojim visokim besedam, da se skupaj z režiserjem lotevata »najveličastnejše zgodovine«, prav to zgodovino ponižati, razvrednotiti in stresti na narodnoosvobodilni boj neko svojo osebno mrznjo.

Obravnavani roman se uvršča med tista novejša slovenska in jugoslovanska dela, ki si prizadevajo »podirati tabuje«. Prav vneto se podaja tej modi in pod

plaščem nedotakljive poezije »razkriva«, da Slovenci nismo imeli samo sv. Urha, Kozlerjeve gošče, Črne roke in podobnih klavnic, marveč da so vsaj enaka, če ne še obsežnejša in bolj zverinska krvo-prelitja zagrešili tudi partizani. Sadistično mučili in morili da so poleg okupatorskih vojakov tudi slovenske kmete, duhovnike, lastne borce, pri čemer da se jim je zdelo posebno junaško pobijati zvezane, saj, če tega ne zmoreš, »nisi dedec«, in tudi ne doživiš slastnega orgazma (»da ti iz mehkega«). V pesnikovi viziji lezejo iz hudičeve luknje mrtvaki z zankami okrog vratu, s kavljji v trebuih in tesarskimi žebli v glavah pa s cepini v hrbtih. Procesija iznakaženih kadavrov je priča, ko se partizanski komandant zapiše hudiču, da bo lahko »preživel in vladal«. Toda v zameno je Modras obdarjen s spoznanjem, da »vsega tega ne bo mogel več dat iz sebe...« (pač s svoje vesti).

Vsekakor ima vsak pisatelj pravico, da se v svojem delu osredotoči zgolj na določen segment nekega dogajanja ali problematike. Snov se je očitno odločil, da bo v Gavžen hribu pisal samo o mračnih poglavjih narodnoosvobodilnega boja in jih razčlenjeval v svoji spovednici. V tej nameri je ostal neizprosno dosleden. Nikjer v knjigi navidez tudi ni prekršil principa, da bo obdeloval svoj mrtvaški ples izključno z golega eksistencialnega stališča, družbenoidejna plat stvari pa da mu bo ostala deveta briga. Kot že rečeno — vso pravico je imel za tak prijem. Na njegovi strani je bil celo kos objektivne resnice. Nihče mu namreč ne more oporekati, da je bilo nemalo primerov, ko so partizani okrutno ubijali sovražnike in da je ob tem početju storil težko smrt marsikateri nedolžen človek. Naša revolucija — kot sleherna druga — je žrla tudi lastne otroke. Gavžen hrib si sme tedaj med drugim lastiti zaslugo, da je pesem revolta zoper mnoga literarna dela, ki so prikazovala narodnoosvobodilni boj apo-

logetsko in enostransko glorifikatorsko ter zamolčevala njegove senčne strani, zlasti v svetu individualne etike.

Toda ob svojem literarnem postopku, ki so ga podžigali zamorjeno otroštvo in kdo ve še kateri avtobiografski elementi, je pisatelj de facto zamenjal zgodovinske vloge ter naprtil odgovornost in krivdo za revolucijske žrtve v prvi vrsti narodnoosvobodilni vojski. V tej točki se je pisec izneveril svoji visokostni dramaturgiji, izskočil iz ojnic mitske usodnosti, krivde, kazni in katarze, ter se povsem ideološko, če ne že kar politično opredelil. Po njegovem je revolucija slovenskega naroda zmagala, ker se je zapisala hudiču nasilja in brezvestnosti, zato pa bo vekomaj nosila na sebi krivdo za žrtve. Ker je tako, doživlja Modras (ne samo individuum, ampak tudi posebljenje partizanstva!) napade slabe vesti; še desetletja po vojni živi v njem in se stara z njim podoba krhkega dečka, ki ga je bil zločinski zlorabil in pognal v smrt pred belogardistično postojanko (celo pod poveljstvom dečkovega očeta). Takšne konstrukcije, ki je v vpijočem nasprotju z naravo zgodovinske resnice, bralec ne more sprejeti. Saj je več kot dobro znano, da je bil Osvobodilni fronti bratomorni boj vsiljen in da ga je morala bojevati. Ekscesi, do katerih je v tem boju prihajalo, v nobenem primeru ne morejo zmanjšati veličine ciljev, ki si jih je Osvobodilna fronta postavila in jih dosegla. Le-ti stojijo, pred očmi so nam. Bralcu se upre invalidno-eksistencialno in k temu še pristransko postavljena konstitucija partizanov pod Gavžen hribom. Svet vendarle ni tako individualistično zaključen, kot sili verjeti pisatelj. V svoji krščanski ozkosti je Snov zamolčal ali vsaj spregledal, da se je pod raznimi Miklavži — navzlic bridkim posameznostim — rojevala neka nova, globlja, čebinska etika boja. Ta etika, dotlej stoletja neobstoja in amorfnost, se je zbudila v krčih, toda zbudila se je in napolnila dušo nacionalnih

množic. (Seveda pa bi se znatno težje utelesila, če bi se polasčala takega ljudskega organizma, kot ga v svojih črnogledih, enostranskih in hiperboličnih prikazih vidi Jože Snoj).

Preostane nam ugotovitev, da je Gavžen hrib — kljub mnogim nespornim literarnim kvaliteta — skrajno problematično branje. Daleč smo od tega, da bi se zavzemali za kak »zapovedan« okus (če uporabimo termin Bojana Štiha s platnic romana), ali da bi celo dajali kak povod za sklep, naj se roman odkloni. Skušali smo samo pokazati na razpoko, ki po našem mnenju zija v tej »poetični« pripovedi, pa je prav zaradi pisateljeve spretnosti zakamuflirana in zato tem bolj nevarna.

Stanko Žagar*

Dne 27. marca je minilo štirideset let, odkar je povedel Stanko Žagar na Rovtu pri Crngrobu obkoljeno Selško partizansko četo, pri kateri je prezimilo gorenjsko partizansko vodstvo, v poslednji juriš, v katerem je sedemnajst partizanov prebilo sovražnikov obroč, on pa je s štirinajstimi soborci obležal na bojišču. Tako se je mnogo prezgodaj končala življenjska pot šestinštiridesetletnega slovenskega pedagoga in revolucionarja. Vse njegovo življenje je prevečala tolikšna dejavnost za uveljavitev človečnosti, da je nedvomno daleč pre-rasel svojo dobo in se uresničevanje mnogih njegovih zamisli podaljšuje v sedanjí čas in prihodnost.

Žagarjeva ustvarjalna osebnost se je oblikovala v nenehnem boju za pravice izkoriščanih in zatiranih delovnih ljudi in malih narodov v času, ko so globoka nasprotja imperialistične epohe porajala socialistične revolucije in fašistične diktature, proti katerim so se demokratične

Zvone Kržišnik

Uvodna beseda na otvoritvi razstave ob štiridesetletnici smrti narodnega heroja Stanka Žagarja, marec 1982.

svobodoljubne sile združile v enotno ljudsko fronto.

Stanko Žagar se je rodil nedaleč od izvira Soče, mladost pa je preživeljal na Goriškem, kjer je na začetku stoletja gospodarski razvoj povzročal vse večje socialne razlike in idejnopolična nasprotja, s tem pa se je krhal enoten nastop slovenskega življa za enakopravnost z italijanskim meščanstvom. Naraščalo je tudi delavstvo, njegova razredna zavest in politična organiziranost. Zahteve po nacionalni enakopravnosti so se vse bolj prepletale z zahtevami po socialni enakosti.

Tudi takratni učiteljiščnik Stanko Žagar se je ob prvem spoznanju, da pripada nesvobodnemu in ogroženemu narodu, pridružil prepородovcem, ki so terjali osvoboditev in povezanost jugoslovanskih narodov ter so pričakovali korak k uresničitvi svojih hotenj v balkanski vojni. Imperialistične težnje jugoslovanskih monarhij v drugi balkanski vojni pa so mu prinesla razočaranja. Nova spoznanja o povezanosti boja za nacionalno osvoboditev z osvobodilnim bojem proletariata je še poglobil v razgovorih s solkanskimi delavci in ob branju marksistične literature.

Učni program učiteljišča mu je bil kmalu preozek, zato je z veliko vnemo posegal po knjigah, ki so širše in globlje obravnavale življenje v vsej njegovi celovitosti, zlasti pa žgoča družbena nasprotja. S profesorji, ki so terjali, da učenci slepo sprejemajo njihovo učenost in nazore, je bil Stanko Žagar v neprestanih sporih. Sošolce, ki so ga opozarjali na previdnost, je zavračal, češ da svojega prepričanja ne bo nikoli in pred nikomur zatajil. Temu načelu je ostal zvest do smrti.

Po prvih policijskih preiskavah in nekaj mesecev predčasno zaključeni maturi na goriškem učiteljišču je bil spomladi 1915 mobiliziran v avstroogrsko vojsko, kjer je kljub opravljeni šoli za rezervne častnike prihajal v spore z ofi-

cirji in bil zato večkrat kaznovan. Krivice in trpljenje na tirolski fronti je izpovedal v pesmih in skicah, ki jih je poslal domov, vendar so se na poti izgubile. Ob razsulu Avstro-Ogrske je praporščak Stanko Žagar pomagal pripravljati obrambo Gorice, vendar je v skladu z določbami premirja pred italijansko zasedbo Primorske zapustil Gorico, zaskrbljen, da bo doletelo primorsko ljudstvo pod novimi osvajalci še hujše zatiranje in izkoriščanje. Konec decembra 1918 se je pridružil koroškim borcem. V zatišju med boji je z navdušenjem prisluhnil pripovedim o oktobrski revoluciji, ki so jih med borci za slovensko Koroško širili povratniki iz ruskega ujetništva. Med koroškimi borci je ostal do premirja v juniju 1919, nato pa se je odzval pozivu šolskih oblasti, ki so iskale učitelje — prostovoljce in jih pošiljale v slovenske šole na Koroškem. V Zrelcu pri Celovcu se je z vso vnemo lotil izobraževalnega dela, pa tudi priprav za plebiscit. Zavedal se je, da bo od plebiscita odvisno, ali bo imele slovenska mladina na Koroškem šole v materinem jeziku ali pa jo bo od svoje narodne skupnosti ločila državna meja. Kljub prizadevanju mnogih slovenskih rodoljubov smo ob plebiscitu Koroško izgubili. Potrpt se je Stanko Žagar vračal s Koroške s spoznanjem, da se slovenski delavec in kmet nista mogla dovolj odločno upreti avstrijski buržoaziji, ki je imela veleposestva, industrijo, trgovino in obrt, pa sta bila zato od nje odvisna, medtem ko tudi v kraljevini Jugoslaviji slovenski delovni človek zaradi nasilja buržoazije ni videl možnosti za uresničitev socialnih sprememb, ki bi mu zagotavljale boljše življenje.

Ob spoznanju, da bo mogoče socialno izkoriščanje in imperialistično razkosanje ter zaslužnjevanje malih narodov preprečiti le s socialistično revolucijo, je leta 1920 vodstvu KPJ sporočil svoj pristop v stranko, vendar zaradi izred-

nih razmer po Obznani do njegove vključitve v komunistično stranko takrat še ni prišlo. V Leskovcu pri Krškem si je Žagar prizadeval, da bi postala šola »središče, iz katerega žari kultura med narod z vsemi dogajanja kraja in še dalje izven kraja in države...« Učence je pritegnil k aktivnemu delu z obravnavanjem njihovih življenjskih vprašanj. Ko so klerikalni veljaki spoznali, da je mladino odtegnil njihovemu vplivu, so od njega terjali poslušnost, vendar Žagar ni klonil in bil iz Leskovca premiščen. Zaprošil je za premestitev v Gorje pri Bledu, kjer je prebivala njegova žena, tudi begunka s Primorske. Tudi tu je učiteljeval samo eno leto. Lesni delavci, s katerimi se je družil, so dvakrat stavkali, da bi si izboljšali težak položaj, zato so Stanka Žagarja na začetku šolskega leta 1922-1923 obtožili hujskarnja delavcev in ga premestili na Dobravo pri Kropi. Tu je ostal osemnajst let učitelj višjega razreda in šolski upravitelj.

Sprva je skrbno preučeval gospodarske, politične in kulturne razmere novega kraja, nato pa si je prizadeval učence in njihove starše usposobiti za boljše gospodarjenje, zbuditi v preprostih kmečkih in delavskih ljudeh smisel za bogatejšo kulturno dejavnost in v njih razplamtehati borbenost za enakopraven položaj v družbi. Čut za socialno enakopravnost ga je tesno povezal s prebivalstvom. S skromno učiteljsko plačo je moral preživljati osemčlansko družino, zato se njegov materialni položaj ni skoraj nič razlikoval od položaja drugih delovnih ljudi. Leta 1925 je pisal svaku, ki se je po oktobrski revoluciji vrnil iz Rusije: »... sanje mladih dni so šle in ostal je le krut, neusmiljen boj za vsakdanje življenje. Vedno bolj cenim delo in misli velikega Lenina, ki hoče z močjo svojega duha in duševne zapuščine vsaj deloma človeka sprostiti pretežkih bremen večine ljudstva in obtežiti v večji meri ramena zgornjih de-

settisočev, ki brez usmiljenja teptajo vse pod seboj...« Žagar pa ostaja kritičen do družbenih teorij, češ: »... le življenje je tista knjiga, ki govori resnico brez ovinkov in umetnih omam«. V šolskem katalogu za leto 1923-1924 najdemo njegov zapis o tem, da se bo morala družba razvijati tudi po socialistični revoluciji, kajti nič ni stalnega in če se razvoju ne bo hotela ukloniti sama, bodo morali delovni ljudje boj za enakopravnost nadaljevati s silo.

Stanko Žagar je mogel svoje izobraževalno in družbenopolitično delo opravljati uspešno zato, ker se je povsem vključil v življenje Dobravcev in znal z vsakim navezati razgovor o problemih, ki so bili zanj življenjsko pomembni in zato zanimivi. Za vsakega je našel prijazno besedo, nikogar ni podcenjeval zaradi bede in težav, v katere je zašel. Delavci, kočarji in kajžarji so pogosto pri njem iskali nasvete. Spoznaval je, kako so bili ti preprosti ljudje, ki niso imeli svojih sredstev za proizvodnjo, odvisni od bogatašev, pri katerih so bili zaposleni, in od trgovcev, ki hočejo imeti tudi v trgovanju z njimi čim večje dobičke. Začel jih je poučevati, na kaj naj pazijo pri trgovanju, kako naj pišejo pritožbo zoper previsoko odmero davkov, z njimi pa je razpravljal tudi o boljših načinih gospodarjenja. Poudarjal je potrebo po sodelovanju delavcev in kmetov, saj je brezdelna gospoda vse izkoriščala. Spoštoval je delo in človeka po njegovem delu, dvigal preprostim ljudem ponos, v njih krepil zahtevo po enakopravnosti ter jih spodbujal k izobraževanju.

Tudi sam se je mnogo izobraževal in leta 1928 na mednarodnem učiteljskem kongresu v Berlinu spoznal sodobne učne in vzgojne metode. Na samoizobraževalnem tečaju učiteljev v Ljubljani je terjal, da mora učitelj pojasnjevati doraščajoči mladini tudi vzroke socialnih krivic, ki jih otroci doma spoznajo in občutijo. Pri pouku nas Stanko Žagar nikdar ni učil gesel o socializmu in komunizmu,

pač pa je z izjemno osebno prizadetostjo navajal dejstva o tem, kako kapitalisti izkoriščajo delovne ljudi.

Žagarjeva šola je bila sestavni del našega življenja in dela, saj smo otroci kmetov, obrtnikov in bajtarjev že zgodaj pomagali staršem pri domačih opravilih. To proizvodno delo doma je bilo izhodišče za širšo in globljo obravnavo učne snovi v šoli, mnoga nova spoznanja pa smo s pridom uporabljali pri vsakodnevnom delu in življenju. S takim načinom obravnave učne snovi je bilo učiteljevo delo zelo nazorno, nas učence pa je spodbujalo k opazovanju in razmišljanju o pojavih v naravi in družbi in k samostojnemu iskanju rešitev, ob tem pa tudi k aktivnemu vključevanju v šolsko delo.

Žagarjevo načelo, naj šola zajema in obravnava snov iz neposrednega življenja in naj učence za življenje tudi usposablja, se je izrazilo tudi v šolski skupnosti in močni samoupravi učencev. Razred je bil organiziran kot občinska skupnost s širokimi pravicami in dolžnostmi. Učitelj nas je spodbujal, naj dosledno izpolnjujemo skupno sprejete sklepe. Po določenem času smo v šolske samoupravne organe izvolili druge sošolce, tako da smo se skoraj vsi pripravljali na prevzem odgovornih nalog v prihodnosti. Malo je bilo pred vojno ljudi, ki bi tako globoko dojemali Marxovo misel o osvoboditvi človeka, malo je bilo tudi učiteljev, ki bi že takrat tako globoko spoznali, da postane človek resnično svoboden samo kot vsestransko razvita in ustvarjalna osebnost.

Učitelj nas je opozarjal, da nobena šola ne more dati učencu znanja, ki bi mu zadoščalo za vse življenje. Svoje delo bo mogel uspešno opravljati samo tisti, ki svoje znanje in sposobnosti nenehno izpopolnjuje, nas je opozarjal. Zato je leta 1928 na Dobravi ustanovil kmetijsko nadaljevalno šolo. Pouk je bil dve leti od novembra do konca marca trikrat na teden po tri ure. Janez Lotrič z Dobrave je takole opisal to šolo: »... Stanko Ža-

gar je predaval o kmetijstvu, računstvu, gospodarstvu, nas učil pisati prošnje, pogodbene in oporoške, enostavnega knjigovodstva, merjenja lesa, skratka mnogo praktičnih stvari, ki jih kmet rabi pri svojem delu in ravnanju...« V naslednji kmečki nadaljevalni šoli v prihodnjih letih je bil obisk še večji. Pozimi 1933 je bil v dobravski šoli gospodinjski tečaj, v šolskem letu 1939/1940 pa šola za odrasle.

Žagarjevo pedagoško delo se je prepletalo z njegovo kulturnoprosvetno in politično dejavnostjo v dobravskih vaseh, ker izpričuje njegovo enovito in vsestransko razvito osebnost. Sprva je sodeloval pri pevskem društvu, nato je bil tajnik sadjarskega društva in njegov drevesničar. Ko pa so se z uvedbo šestojanuarske diktature med svetovno gospodarsko krizo razredna nasprotja še bolj zaostрила, je ustanovil partijsko celico, najprej na Dobravi, nato pa še v sosednjih krajih. Te celice so povezale komuniste in njihove simpatizerje v skupno akcijo proti bogatašem, ki so izkoriščali delovne ljudi in bili opora protiljudskemu režimu. Za prvo nalogo so si komunisti zadali ustanovitev kmetijsko nabavne zadruga, s katero so se Dobravci otesili izkoriščanja vaških trgovcev. Po obnovi osnovne partijske organizacije v Kropi in ustanovitvi celice na Otočah so si komunisti prizadevali združiti občino Ovshe, kamor so spadale tudi dobravske vasi, z delavsko Kropo in Kamno gorico, s čimer naj bi iztrgali občinsko upravo režimskim liberalnim veljakom.

Žagar je bil zelo prizadeven tudi v krajevnem tujsko-prometnem društvu; ki je skrbelo za popravilo poti med dobravskimi vasmimi, za čistočo in lep izgled naselij, pomagalo je pri graditvi železniškega postajnega poslopja in vodovoda v Otočah. Žagar je sestavljal razne spise, s katerimi je društvo terjalo pomoč organov oblasti pri reševanju komunalnih problemov; znal je pridobiti vaščane, da so glede na svoje premoženje

darovali les in denarne prispevke za urejanje komunalnih naprav, skoraj vsi prebivalci pa so brezplačno sodelovali pri gradnjah. Od leta 1934 je bil v stalnih stikih z vodstvom komunistične partije za Slovenijo in po njegovih usmeritvah trdneje povezal partijske celice v kranjskem in jeseniškem okrožju. Na številnih skrivnih posvetih je članom dajal partijske usmeritve za delo med delavci in kmeti in v njihovih legalnih društvih. Prišel je v spor z bogataši in ti so ga tožili oblastem, ki so uvedle nad njim strog policijski nadzor in iskali vzrok za odpust iz državne službe. Orožniki pa niso mogli zvedeti o Žagarjevi dejavnosti nič takega, da bi ga mogli zapreti, ker ga je prebivalstvo ščitilo.

Dobravška šola je postala shajališče slovenskih, zlasti pa gorenjskih komunistov. Nekateri komunisti se spominjajo, da je bil Žagar na ustanovnem kongresu KPS na Čebinah, kot član CK KP Slovenije pa se je udeležil konferenc KPS, državnega posvetovanja KPJ v Tacnu in še drugih partijskih posvetov.

Žagarjev klic po pravični družbeni ureditvi in po obrambi pred fašizmom je naletel na simpatije v vrstah predvojnih orožnikov. Nekateri so ga skrivaj obveščali o prijavah političnih nasprotnikov. Orožnik iz Podnarta je zapisal: »Stanko Žagar je bil res pravi komunist, ki niti malo ni gledal na svoje koristi niti se ni bal žrtev, medtem ko je vse svoje somišljenike skrbno kril. Bil je duša naprednega gibanja, kar je takratna oblast dobro vedela... Znal je braniti svoje prepričanje in... znal je ukloniti svoje nasprotnike s svojim klicem po resnici in socialni pravici... Vedno je deloval z vsakokratno opozicijo proti režimu... Zaradi tega je živela njegova družina v težkih razmerah, vendar je to prenašala s polno zavestjo...«

Leta 1940 je bil na zahtevo klerikalnih voditeljev Stanko Žagar premeščen v selške hribe, kar bi pomenilo nepremostljivo oviro za njegove otroke, ki so se

vsak dan vozili v srednjo šolo v Kranj. Ker se je premestitvi uprl, je bil konec novembra 1940 odpuščen iz državne službe, njegovo družino pa so deložirali iz šolskega stanovanja. Vpoklican je bil na orožne vaje, nato pa odšel k svoji družini, ki jo je sprejela njegova sestra v Ljubečni pri Celju. Povezal se je s celjskimi komunisti in nadaljeval partijsko delo. Ob fašističnem napadu na Jugoslavijo je bil vpoklican k svoji vojaški enoti v Knin, sinova pa sta odšla v vojsko kot prostovoljca. Po kapitulaciji jugoslovanske vojske so se vrnili v Ljubečno, konec aprila pa ga je centralni komite KP Slovenije pozval v Ljubljano, kjer je sodeloval v pripravah na oboroženo vstajo. Ob ustanovitvi glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je postal njegov član, sredi julija pa je bil poslan na Gorenjsko, da bi tam vodil oboroženo vstajo. V pripravah se je oprl na pred vojno ustanovljene partijske organizacije in na snujoče se odbore OF, ki so dali gibanju potrebno vsenarodno širino.

Z Lojzetom Kebetom, Tomom Brejcem in člani okrožnih komitejev in vojnih komitejev je 20. julija 1941 pripravil načrt za začetek vstaje in ustanovitev partizanskih enot. Začetek vstaje konec julija in na začetku avgusta je bil na Gorenjskem najizrazitejši in ustanovljenih je bilo 7 partizanskih čet in trije bataljoni. Bojne skupine in partizanske enote so znenada napadle sovražnikove objekte. Nemški okupator je okrepil svoje posadke in začel zasledovati partizanske enote tudi v gorah. Sredi Jelovice je prišlo 8. avgusta do prvega večjega spopada, nato pa je Stanko Žagar Cankarjev bataljon razdelil na več manjših enot, da bi s spretnim manevriranjem lažje vzdržale silovit okupatorjev pritisk. Tik pred nastopom zgodnje zime pa se je Cankarjev bataljon spet zbral na Mohorju v skrbno pripravljenem taborišču. Ker je glavno poveljstvo hotelo ustvariti na Gorenjskem prvo osvobodeno ozemlje

kot bazo za razširitev narodnoosvobodilnega boja po vsej Sloveniji, tamkajšnje prebivalstvo pa se je bilo pripravljeno odločno upreti izgonu z domače zemlje, je Stanko Žagar s poveljstvom Cankarjevega bataljona in gorenjskimi aktivisti v začetku decembra pripravil načrt za razširitev vstaje. Nato sta z Jožetom Gregorčičem usmerjala vdor partizanov v Poljane in boje na Črnem vrhu in Pasji ravni. Decembrska vstaja na Gorenjskem, v kateri je sodelovalo 665 novih borcev, je nemškemu okupatorju preprečila nadaljnji množičen izgon slovenskega življa na tuje, pa tudi priključitev Gorenjske k tretjemu rajhu.

Izpraznitev številnih manjših nemških orožniških postaj sredi decembra 1941 na Gorenjskem dokazuje, da so bili takrat kljub gospostvu nacistov nad velikim delom Evrope osvobojeni prvi koščki slovenske zemlje. Najdlje nemškim enotam ni uspelo prodreti v partizanske Dražgoše. Tam je v tridnevnem boju od 9. do 11. januarja 1942 pokazal Cankarjev bataljon toliko junaštva, da so tudi nemški vojaki začeli dvomiti, da bo slovenski narod sploh mogoče pokoriti. Po umiku iz Dražgoš in po boju na Mošenjski planini je Stanko Žagar borce Cankarjevega bataljona spodbudil, naj razdeljeni v manjše enote krenejo po vsej Gorenjski in tudi v najtežjih zimskih mesecih vztrajajo med svojim ljudstvom ter nadaljujejo boj, spomladi pa preidejo v novo ofenzivo. Kljub ostri zimi in nenehnemu zasledovanju je vztrajal med svojimi borci v gozdovih. Ko pa je Selška četa spomladi spremljala gorenjsko partizansko vodstvo proti Mohorju, odkoder naj bi to usmerjalo nov polet narodnoosvobodilnega gibanja, je bila na Rovtu pri Planici po izdaji obkoljena; poldrugo uro je zadrževala napadajoče nemške policiste, nato pa v preboju izgubila skoraj polovico borcev.

Smrt Stanka Žagarja, člana centralnega komiteja KP Slovenije in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, je

pomenila hudo izgubo. Toda osvobodilni boj, ki je dobival vse večjo širino, je delovnim ljudem omogočil, da so si po zmagi nad okupatorji in izdajalsko reakcijo sami izbrali družbeno ureditev.

Stanko Žagar je padel v boju za osvoboditev svojega naroda in delovnih ljudi. Bil je človek neupogljivega duha. Za dosEGO svojih idealov se mu nobena osebna žrtev ni zdela prevelika. Ostal je vzor ljudskega voditelja, saj svojih dejanj ni ločeval od svojih besed. Prezidij ljudske skupščine FLRJ ga je z ukazom 5. julija 1953 razglasil za narodnega heroja.

Stanko Žagar je pokopan na Srednji Dobravi, v skupnem grobu s hčerko Nado in sinom Stanetom ter štirinajstimi partizani, ki jih je učil in vzgajal, nato pa so mu sledili na njegovi bojni poti. Prelomljen klas simbolizira prerano smrt dobravskih partizanov, verz na spomeniku: »In vendar je vaše seme poglalo« pa priča, da njihova žrtev ni bila zaman. A saj je vsak pomnik revolucije, ne le zadnje počivališče revolucionarjev, marveč tudi simbol resnice, da je privrženost svobodi in enakopravnosti močnejša od smrti.

O vsem tem nam govori spominska razstava, ki jo je o Žagarjevem življenju in delovanju pripravil Slovenski šolski muzej ob štirideseti obletnici njegove smrti.

Ivan Križnar